

FEMINIST

Tekst: Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot

Illustraties en omslag: Annet Planten

Productie en verspreiding: De Bonte Was: Anneke van Baalen, Marijke Ekelschot, Marieke Griffijn, Lucy Kok, Frederieke van Leeuwen, met steun van Selma Hinderdael, Sandra Nederbragt en Marga van Rijen.

Inhoud

Inleiding2

De politiek van het huishouden (Pat Mainardi)4

De Verwarring10

Feminisme en marxisme; achtergronden van Geschiedenis van de
vrouwentoeekomst16

De seksuele revolutie36

Doorzetten dames40

De seksuele revolutie van het moederschap43

Nieuwste ontwikkelingen in de Soc-Fem; afscheid van feminisme en
marxisme50

Vrouwenbeweging en fascisme55

Mannelijkheidswaan58

Wie organiseert de volgende vrouwenstaking?60

© Feministische uitgeverij De Bonte Was, Amsterdam 1982

Inleiding

Het is nu al weer ruim vier jaar geleden dat de laatste *Feminist* verscheen. De geabonneerde bibliotheken zullen langzamerhand wel de hoop hebben opgegeven dat er ooit nog één zou komen. Maar daar is ze dan, nummer drie.

Feminist is een gelegenheidsblad - we zijn er indertijd mee begonnen omdat de Vrouwenkrant geen plaats had voor onze discussie over Feminisme en Geld. We hebben een tweede nummer gemaakt omdat we merkten hoe prettig het was om nog eens wat dieper op allerlei vrouwenbewegingskwesities in te kunnen gaan dan in de Vrouwenkrant mogelijk is. Dat kan in een boek natuurlijk ook - maar onze boeken zijn in de eerste plaats voor informatie: wij proberen daarin uit te leggen hoe het volgens ons zit met uitbuiting en onderdrukking van vrouwen; we voeren daarin geen polemieken met vrouwen die er anders over denken.

Feminist is voor de polemieken. Als we kwaad zijn op vrouwen die zich 'feministen' noemen en intussen anti-feministische structuren opbouwen.

Onze kwaadheid is begonnen met het feminisme voor geld, de gesubsidieerde revolutie. Wij zeiden in 1977 dat dat nooit iets goeds zou kunnen opleveren, dat daarmee al het verzet van vrouwen gesmoord en ingekapseld zou worden.

We hebben echter helemaal niet bedacht hoe erg het zou worden. Wij dachten aan gezeur over kleine stapjes, aan Franse woordjes leren, aan verterapeutisering van de vrouwenbeweging. Geen seconde hebben we gedacht aan wat het Nieuwe Feminisme nu blijkt op te leveren: gewoon, wat alle reactionaire groepen, van christenen tot fascisten al een eeuw in het vaandel hebben: het moederschap als vervulling van het vrouwenleven. En dan nog perfider dan vroeger: het moederschap niet als zelfopoffering, als *morele* vervulling, maar als *seksuele* vervulling. Dat was dus een reden om weer eens ontzettend kwaad te worden.

Nu was er ook in andere bladen plaats voor; in juni '81 in de vrouwenkrant en in januari '82 in de Groene Amsterdammer. Maar dat is niet genoeg. Wij vinden de ontwikkelingen zo griezelig dat we twee krantenstukken te vluchtig vinden: wij zijn bang dat ze na de eerste opwinding (in kleine kring) weer vergeten worden. Het blijkt namelijk dat de discussie nog steeds niet op gang komt. In de Groene Amsterdammer is nog *geen enkele* reactie gekomen. In beide artikelen zijn zeer ernstige aanvallen op Uitgeverij Sara en de redactrices van de Socfem-teksten geuit - ze gaan er niet op in, ze antwoorden niet. De Populier organiseert een serie gesprekken over vrouwen en politieke macht - de socfemredactrices Outshoorn, Sevenhuysen en Meulenbelt worden uitgenodigd, maar zij weigeren te komen verdedigen wat zij aan het doen zijn. Dat is niet erg, mits alle andere vrouwen wie het feminisme ter harte gaat, zelf hun standpunt bepalen.

Wat te denken van deze nieuwe stromingen die het vrouwenleven weer door het lichaam willen laten bestemmen? Die 'lijfpolitiek' willen gaan voeren onder de naam van radikaal feminisme? Wat er tegen te doen? Ons standpunt is, sinds 1977, dat aan de biologische valkuilen niet te ontsnappen valt als je niet kiest voor een door en door historische opvatting. Maar alleen 'histories' is niet genoeg: je kunt ook in allerlei mytische toestanden verzeilen over godinnen en zo, 'de tijd dat alle dames nog van adel waren', om met Emma Brunt te spreken. Er moet iets bij komen: een vastberaden keuze voor die vrouwen die in de slechtste positie zitten,

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten. Amsterdam 1982, De Bonte Was

die het hardst moeten werken en er het minste voor terugkrijgen. En daarvoor moet het 'onzichtbare vrouwenwerk' zichtbaar gemaakt worden. Dat heeft met socialisme te maken, maar het is heel wat anders dan het socialisme zoals de mannelijke 'arbeidersbeweging' dat kent. We moesten helemaal overnieuw beginnen. Daarom dus 'Geschiedenis van de vrouwentoeekomst'. In dit nummer van Feminist gaan we een stap verder: we proberen de gedachten van 'Geschiedenis van de vrouwentoeekomst' zo te formuleren, dat je de plaats van het radikaal feminisme preciezer kunt formuleren tegenover het mannensocialisme. Wat aanvaarden we, wat verwerpen we? Het is 'niet genoeg' om tegen uitbuiting en moederschap te zijn, je moet weten wat je wél bedoelt met socialisme.

Want 'verwarring' is hét middel waarmee vrouwen onderdrukt worden. Omdat ze tegenwoordig formeel aan alle vrouwenstudies mogen meedoen worden er steeds meer geheime barrières opgericht: de vrije keuze van het vrouw-zijn. Die 'verwarring' (de afbraak van alles waar je voor stond, tot je niet meer weet wat waar is en wat niet) wordt in het moderne middelbare en hoger beroepsonderwijs voortgebracht onder leiding van universitair 'agogies' geschoolde docenten, juist bij al die vrouwen die nu kansen zouden krijgen op economische onafhankelijkheid. De Vrouwenkrant heeft al wat gepubliceerd over het groepsproces; we hebben van veel vrouwen gehoord hoe ze die kranten hebben gebruikt om zich te verdedigen tegen de pogingen om hun persoonlijkheid binnen te dringen. Vandaar een eerste poging om 'het groepsproces' in groter verband te brengen. (In 'de open vrouw', dat najaar 1982 uitkomt, zullen we daarmee verder gaan - dat wordt weer een ouderwets kollektief Bonte Was Boek met ervaringen).

Bij het groepsproces speelt de nadruk op seksualiteit (het in het openbaar, ook aan mannen, vertellen over je seksuele ervaringen) natuurlijk een grote rol. Maar de verseksing werkt ook buiten het groepsproces. Vandaar dat we ook nog maar weer schrijven over het voortrollen van de seksuele revolutie, en wat daartegen te doen. Trutten aller landen, verenigt u! Als mannen seksuele obsessies hebben, is dat hun zaak, maar wij hoeven ons daar niet door te laten meeslepen. De door mannen en ex-mannen aangevoerde sado-masoklup is een propagandaoffensief begonnen in het COC en de vrouwenbeweging; de Vrouwenkrant krijgt zelfs brieven over hoe heerlijk het is om een wasknijper op je klitoris te zetten. Sadisme wordt verdedigd met het argument 'dat dat in ieder mens zit'. Laat het je niet aanpraten! Er is echt, ernstig, akelig leed genoeg in de wereld - daar horen we tegen te vechten, in plaats van het proberen om te zetten in 'seksuele lust', om er niets meer tegen te hoeven doen.

En tenslotte dan: wie organiseert de volgende staking? We hebben veel geleerd van de staking van 30 maart, het was ongelooflijk dat zoveel vrouwen meededen; en we willen nog eens alle feministen oproepen om ook op die manier acties op te zetten. Niet eindeloos vergaderen - zullen we wel, zullen we maar niet? - maar een voorstel doen, een plan maken, en dan alle vrouwen opbellen of ze meedoen.

februari 1982, De Bonte Was

Pat Mainardi

De politiek van het huishouden^{*}

'Hoewel vrouwen niet klagen over de macht van mannen klaagt elke vrouw wel over haar eigen man of over de mannen van haar vriendinnen. Precies zo ging het in alle andere gevallen van dienstbaarheid; tenminste aan het begin van de emancipatiebeweging. Aanvankelijk klaagden de slaven niet over de macht van hun meesters, maar alleen over hun tyrannie'. (John Stuart Mill, On the subjection of woman).

Een 'vrije vrouw' is iets heel anders dan de 'bevrijding van de vrouw'! Het eerste doet ons denken aan allerlei lekkers, dat de harten (om andere lichaamsdelen maar niet te noemen) van de radikaalste mannen verwarmt. Het tweede betekent: *huishouding*. Het eerste doet denken aan vrije sex, sex voor het huwelijk, knusse huishoudelijke regelingetjes ('ik hok met dit stuk') en het zelfgenoegzame besef dat jij niet tot dat soort mannen behoort die een sloof willen in plaats van een vrouw. Dat komt nog wel..

Tenslotte, wie wil dat oude produkt nog, de Standaard Amerikaanse huisvrouw, één en al echtgenoot, huis en kinderen. Het Nieuwe Produkt, de Bevrijde Vrouw, doet een boel aan sex en heeft een Karrière, bij voorkeur iets wat met de huishoudelijke taken gekombineerd kan worden - zoals dansen, pottenbakken, schilderen.

* Dit artikel verscheen in 1970 in Notes from the second year. MVM bracht in 1971 een vertaling uit in 'Berichten uit Amerika'.

Daartegenover staat de Vrouwenbevrijding - en het huishouden. Wat zegt u? Zegt u dat dit allemaal maar onbelangrijk is? Prachtig! Dat dacht ik namelijk ook. Want het leek volkomen redelijk. We hadden allebei een baan, we werkten allebei een paar dagen per week om de kost te verdienen, dus waarom zouden we de huishouding niet samen doen? Dit stelde ik mijn wederhelft voor en hij was het met me eens. De meeste mannen zijn 'modern' genoeg om zoiets niet meteen af te kappen. Je hebt gelijk, zei hij. Het is niet meer dan redelijk. Toen gebeurde er iets interessants. Ik kan het alleen verklaren uit de hersenspoeling die wij vrouwen hebben ondergaan en die nog grondiger was dan we ons zelfs maar kunnen voorstellen. Waarschijnlijk hebben we veel te lang van die vrouwen op de televisie gezien die in extase raken over hun glimmend gewreven vloeren, of in tranen uitbarsten om de grauwsliuier op de overhemden. Mannen hebben de vervorming niet ondergaan. Zij zien onmiddellijk het meest essentiële van huishoudelijk werk. Namelijk dat het stinkt. Hier volgt mijn lijstje van het rotwerk: boodschappen doen, ze naar huis zeulen en opbergen, koken, afwassen en pannen schuren, de was doen, puinruimen als de zaak uit de hand gelopen is, vloeren dweilen. Zo zou je door kunnen gaan, maar de meest noodzakelijke dingen zijn al erg genoeg. Allemaal moeten we deze dingen doen, of we moeten iemand anders vinden die ze voor ons doet. Hoe langer mijn man over dit werk nadacht, des te afwijzender ging hij ertegenover staan, en zo veranderde langzamerhand de normaliter lieve behulpzame Dr. Jekyll in een sluwe Mr. Hyde, die nergens voor terugdeinsde om aan de gruwelen van het huishouden te ontsnappen. Als hij zich in een hoek gedrukt voelde, overladen met de vuile vaat, bezems, zwabbers en stinkend afval, werden zijn tanden steeds langer en puntiger en draaiden zijn ogen steeds wilder in hun kassen. Huishoudelijk werk onbenullig? Om de donder niet! Probeer maar eens uw man de helft te laten doen.

Zo ontwikkelde er zich een dialoog die enkele jaren voortduurde. Hier volgen enkele hoogtepunten.

'Ik wil best meehelpen in de huishouding, maar ik kan het niet zo goed. We zouden allebei die dingen moeten doen die we het beste kunnen.' *Dat betekent:* jammer genoeg kan ik niet zo goed afwassen en koken enz. Wat ik het beste kan is een beetje timmeren, lampjes indraaien, meubels verschuiven (hoe vaak komt dat voor?). *Het betekent ook:* Gedurende de hele geschiedenis hebben de lagere klassen (negers en vrouwen) honderden jaren lang ervaring opgedaan in het verrichten van onbenullige karweitjes. Het zou verspilling zijn van energie om iemand anders te leren ze nu te doen. *Ook:* ik heb de pest aan stomvervelend werk, dus knap jij het maar op.

'Ik wil best meehelpen in de huishouding, maar jij moet het me voordoen.' *Dat betekent:* Ik zal wel vragen stellen en jij doet mij alles steeds voor omdat ik het me niet zo goed herinner. Probeer ook niet te gaan zitten lezen als ik mijn werkjes doe, want dan word ik zo verdomd vervelend dat je het gemakkelijker allemaal zelf kunt doen.

'Wij waren altijd zo gelukkig.' (Dat zei hij elke keer als hij aan de beurt was om iets te doen.) *Het betekent:* Ik was altijd zo gelukkig. *Ook:* zonder huishoudelijk werk is het leven zalig. Al die ruzie hierover verstoort ons geluk.

'Wij hebben verschillende standaarden en waarom zou ik volgens jouw standaarden moeten werken? Dat is niet eerlijk.' *Betekent:* als het me te vuil en te smerig wordt in huis zeg ik: 'Wat een zwijnestel is het hier', of: 'Hoe kan iemand hier

leven?' En dan wacht ik rustig jouw reactie af, want ik weet dat alle vrouwen een zwakke plek hebben: schuldgevoel over een rommelig huis of: ik ben uiteindelijk verantwoordelijk voor het huishouden. Ik weet wel dat de mensen die zwakke plek veroorzaakt hebben, want als er iemand op bezoek komt en het is een zwijne-stal, zegt de bezoeker niet als hij weg is: 'Wat een slechte huisman is hij'. U krijgt altijd de schuld. *Het betekent ook*: Ik kan ontelbare ruzies uitlokken over de huishouding. Uiteindelijk zal het je minder moeite kosten het hele huishouden zelf te doen dan te proberen mij de helft te laten doen. Of ik stel voor om een werkster te nemen. Zij doet mijn deel van het werk en jij doet het jouwe. Het is vrouwenwerk 'Ik heb er niets op tegen een deel van het huishoudelijk werk te doen, maar je kunt me niet dwingen het te doen als jij vindt dat het gebeuren moet. *Betekent*: lijdelijk verzet. Als ik het ooit doe, doe ik het wel eens als het mij gelegen komt. Als ik af moet wassen vind ik het gemakkelijker om het eens per week te doen. Als ik naar de wasserette moet, doe ik het eens per maand. Als de vloer gedweild moet, eens per jaar. En als jij dat niet vaak genoeg vindt, doe je het zelf maar vaker, dan hoeft ik het helemaal niet meer te doen.

'Ik heb er meer de pest aan dan jij. Jij vindt het niet zo erg.' *Dat betekent*: huishouden is een stinkkarwei. Het is het ergste wat ik ooit gedaan heb. Het is vernerderend en mensonterend voor iemand van mijn intelligentie. Maar voor iemand van *jouw* intelligentie...

'De huishouding is te onbenullig om over te praten.' *Dat betekent*: Het is nóg onbenulliger om het te doen. Het huishouden is beneden mijn stand. Mijn levensdoel is me met belangrijker zaken bezig te houden. Dat van jou om je met onbelangrijke zaken bezig te houden. Jij doet dus de huishouding.

'Wie het huishouden moet doen is geen probleem tussen man en vrouw. In elke verhouding tussen twee mensen zal een van hen een sterke persoonlijkheid hebben en dus domineren.' *Dat betekent*: Die sterkere persoonlijkheid kan ik beter zijn.

'In dierenkolonies, bijvoorbeeld van wolven, is de leider gewoonlijk een mannetje, zelfs als hij niet om zijn brute kracht, maar op basis van capaciteiten en intelligentie gekozen is. Is dat niet interessant?' *Dat betekent*: Het is historisch, psychologisch, antropologisch en biologisch verantwoord dat ik jou onder de duim houd. Hoe kan je nou van de wolvenleider eisen dat hij gelijk wordt aan de anderen?

'Vrouwenemancipatie is geen echte politieke beweging.' *Dat betekent*: de revolutie komt te dicht bij mijn huis. *Het betekent ook*: ik ben alleen geïnteresseerd in het feit dat ik onderdrukt word, niet in het feit dat ik anderen onderdruk. Daarom zijn oorlog, dienstplicht en universiteit politiek. Maar vrouwenemancipatie is dat niet.

'Alles wat mannen ooit bereikt hebben, steunde op de hulp die zij van de anderen, voornamelijk vrouwen, kregen. Welke beroemde man zou ooit zijn doel bereikt kunnen hebben, als hij zelf de huishouding had moeten doen?' *Dat betekent*: Onderdrukking is in het systeem ingebouwd en ik, als blanke Amerikaan, geniet van de voordelen van dit systeem. Ik wens ze niet op te geven.

Echte democratie begint in het huishouden. Als u van plan bent uw ideeën uit te voeren, moet u het volgende onthouden.

1. Hij lijdt er meer onder dan u. Hij verliest de vrije tijd die u wint. De maatstaf voor uw onderdrukking is zijn tegenstand.
2. Veel mannen zijn niet gewend steeds weer eentonige werkzaamheden te herhalen, waardoor nooit iets blijvends, laat staan iets belangrijks bereikt wordt. Daarom repareren zij liever een kast dan dat ze de vaat wassen. Als de menselijke bezigheden in een pyramide worden voorgesteld met het beste wat de mens tot stand heeft gebracht bovenaan, dan komen de werkzaamheden om in leven te blijven onderaan. Mannen hebben altijd bedienden (vrouwen) gehad om voor deze laagste werkzaamheden te zorgen, terwijl zij hun inspanningen slechts op de meer verfijnde bovenste regionen hebben gericht. Het is dus ironisch als zij aan vrouwen vragen: waar zijn jullie beroemde schilders, staatslieden, etc. Mevrouw Matisse dreef een modewinkel zodat hij kon schilderen. Mevrouw Martin Luther King deed zijn huishouden en bracht zijn kinderen groot
3. Het is een schokkende ervaring voor iemand die altijd van zichzelf heeft gedacht dat hij tegen onderdrukking en uitbuiting van elk menselijk wezen door een ander was zich te realiseren dat hij in zijn dagelijks leven deze uitbuiting heeft geaccepteerd en uitgevoerd (en ervan geprofiteerd); dat zijn redenering weinig verschilt van die van een racist die zegt: 'Negers voelen geen pijn' (vrouwen vinden het niet erg om het rotwerk te doen); en dat de oudste vorm van onderdrukking is geweest de onderdrukking van de ene 50pct. van de bevolking door de andere 50 pct.
4. Wapen uzelf met enige kennis van de psychologie van alle onderdrukte volkeren en met een paar feiten over het dierenrijk. Ik geef toe dat het dwaas is om 'wolvenleider' of 'wie is de baas bij de gorilla's' te spelen, maar mannen gebruiken het steeds als laatste uitvlucht. Praat dan over bijen. Als u echt boos wordt, begin dan over het seksuele leven van spinnen. Die paren. Dan bijt zij hem zijn hoofd af. De psychologie van onderdrukte volkeren is zo gek nog niet. Joden, immigranten, negers en vrouwen hebben dezelfde psychologische tactieken gebruikt om in leven te blijven: de onderdrukker bewonderen, verheerlijken, nadoen en behagen, voornamelijk omdat hij alle macht in handen heeft.
5. In zekere zin zijn alle mannen een beetje schizoïde, vervreemd van de bescherming en instandhouding van het leven. Door deze vervreemding kunnen zij er makkelijker mee spelen. Het is bijna een cliché dat een vrouw er meer onder lijdt als ze een zoon naar de oorlog moet laten gaan of hem door die oorlog verliest, omdat zij hem heeft gebaard, gezoogd en grootgebracht. De mannen die de oorlog beginnen, houden zich niet met deze dingen bezig en hechten minder waarde aan mensenlevens.
Eén uur per dag is een lage schatting van de tijd die men nodig heeft voor huishoudelijke beslommingen. Door anderen dit werk te laten doen, heeft de man zeven uur per week meer (een werkdag) om zich met ficties bezig te houden in plaats van met menselijke behoeften. Deze generaties durende vervreemding leidt tot de onmenselijke bedenksels van onze tijd.
6. Wanneer aan een bepaalde vorm van onderdrukking een eind is gekomen, verandert het leven en ontwikkelen zich nieuwe vormen. De Engelse aristocraten waren omstreeks de eeuwwisseling doodsbang voor het idee arbeiders meer vrijheid te geven. Ze waren ervan overtuigd dat dat het einde van de beschaving zou betekenen en een terugkeer tot het tijdperk van de barbaren.

Sommige arbeiders werden zelfs door deze gedachtengang misleid. Evenzo bij het minimumloon, de afschaffing van de slavernij en het vrouwenkiesrecht. Het leven verandert maar het gaat door. Ga niet door de knieën voor de bewering dat het einde van de wereld nadert als mannen aan de afwas gaan.

Ze zullen beweren dat u de revolutie (hun revolutie) tegenwerkt Maar u bevordert hem (uw revolutie).

7. Blijf op uw hoede. Ga regelmatig na wie in feite het werk doet. Alles vervalt gauw weer in de oude gang van zaken, zodat een jaar later de vrouw alles weer doet. Maak na een jaar een lijst van werk dat de man zelden of nooit heeft gedaan. U zult zien dat het schoonmaken van pannen, toiletten, koelkasten en ovens bovenaan de lijst staat. Gebruik werkroosters als het nodig is. Hij zal u van kleinzieligheid beschuldigen. Hij staat boven dat soort dingen (de huishouding). Onthoud goed wat het vervelendste werk is, nl. dat wat dagelijks of een paar keer per dag gedaan moet worden. Ook de vuile karweitjes; het is plezieriger om boeken en kranten enz. op te ruimen dan om af te wassen. Wissel het rotwerk af. De dagelijkse sleur is afmattend. Zorg er ook goed voordat u niet de verantwoordelijkheid draagt voor het huishouden waarbij hij af en toe een handje helpt. 'Ik zal vanavond voor je koken' betekent dat het eigenlijk uw werk is; is hij geen aardige kerel dat hij iets voor u doet?

8. De meeste mannen hebben een rijk en succesvol vrijgezellenleven achter de rug waarin zij niet van honger zijn omgekomen, of begraven werden onder vuil en afval. Het is taboe dat vrouwen zich inspannen in gezelschap van mannen; we zullen wel met vijftientig kilo boodschappen als dat moet, maar mogen geen blikje openen als er toevallig iemand aanwezig is die dat voor ons kan doen. Aan de andere kant veronderstelt men dat mannen niet in staat zijn voor zichzelf te zorgen zonder een vrouw. Het zijn allebei excuses - om de vrouw het huishouden te laten doen.

9. Pas op! Het mes snijdt aan twee kanten. Die kleine dingetjes die hij vroeger deed doet hij niet meer, omdat u immers een bevrijde vrouw bent. Maar iets anders doet hij natuurlijk ook niet.

Ik was juist aan het einde van dit artikel toen mijn man binnenkwam en vroeg wat ik aan het doen was. Ik schrijf een artikel over de huishouding. De huishouding, vroeg hij. *De huishouding?* Mijn hemel, wat doe je onbenullig. Een artikel over de huishouding!

kleine huishoudquiz

- (1.) Het vervelendste werk in het leger, dat als straf dient, is a) *werken van 9 tot 5*, b) *keukendienst*.
- (2.) Als een man thuis woont, wordt het huishouden gedaan a) *door zijn vader*, b) *door zijn moeder*.
- (3.) Als hij getrouwd is, wordt het huishouden gedaan a) *door hemzelf*, b) *door zijn vrouw*.
- (4.) a) *zijn zoon*, b) *zijn dochter* leert op de lagere school hoe leuk het is om papa's zakdoeken te strijken.

(5.) Uit de New York Times van 21.9.69. 'Voormalig Grieks functionaris George Mylonas boet voor zijn opstandigheid tegen de regerende junta in Athene door huishoudelijk werk te doen op het eiland Amorgos waar hij in ballingschap verblijft. (met een lachwekkende foto van een ongelukkige Mylonas die zijn eigen water haalt). Wat de Times bedoelt is dat hij zou moeten hebben: a) *stromend water*, b) *een werkster*.

(6.) Dr. Spock schreef (Redbook 3/69) 'Ik geloof dat vrouwen zowel biologisch als psychisch gemaakt zijn om zich in de eerste plaats bezig te houden met de zorg voor het kind, de zorg voor de echtgenoot en de zorg voor het huishouden'. Denk eens na over a) *wie heeft ons gemaakt?*, b) *waarom?*, c) *wat is het effect daarvan op hun leven?*, d) *wat is het effect daarvan op ons leven?*

(7.) Uit Time 1/5/70: 'Men zegt dat veel huisvrouwen in Japanse woningbouwprojecten, net als hun Amerikaanse tegenhangers, aan neurose lijden. En voor de eerste keer in de Japanse geschiedenis, klagen jonge getrouwde mannen erover dat ze pantoffelhelden geworden zijn. Hun vrouwen beginnen uitvoerige verklaringen te vragen als ze niet direkt van hun werk naar huis komen en sommige Japanse mannen worden er tegenwoordig zelfs toe gedwongen huishoudelijk werk te doen.'

Volgens Time worden vrouwen neurotisch: a) *als ze gedwongen worden gedurende hun hele leven lang elke dag het huishoudelijke werk te doen voor de mannelijke kaste, of b) als ze niet meer hun hele leven lang elke dag het huishoudelijke werk voor de mannelijke kaste wensen te doen.*

De Verwarring

De socialistiese beweging heeft vanaf het begin het kapitalisme gepersonifieerd in de vorm van een dikke mijnheer met gouden ketting en sigaar. Dat was hem: DE KAPITALIST. Zo zag hij eruit. Met de groei van het kapitalisme en het oplossen van de laatste feodaal-achtige verhoudingen in het bedrijfsleven, verdwijnt het persoonlijke plaatje. Dat het kapitalisme een *onpersoonlijk* geldnetwerk is wordt steeds duidelijker.

De feministiese beweging heeft noch in de eerste noch in de tweede golf het patriarchaat een plaatje gegeven; tijdschriften en boeken staan niet vol met telkens terugkerende afbeeldingen van DE PATRIARCH, die bij lezeressen een kollektieve woede opwekt.

De afwezigheid van personifikaties zou kunnen betekenen dat feministen in iedere willekeurige man het patriarchaat belichaamd zien en dat dus iedere foto/ieder plaatje waarop een man is afgebeeld fungeert als afbeelding van het patriarchaat. Maar die afwezigheid kan ook verklaard worden als je ervan uitgaat dat feministen het patriarchaat helemaal niet opvatten als iets onpersoonlijks; dan hoeft er immers geen personifikatie gehanteerd te worden. Wij denken inderdaad dat het laatste waar is; het patriarchaat drukt zich voor de meeste vrouwen uit in onaangename eigenschappen van individuele mannen, die zij kennen; het is niet onpersoonlijk maar persoonlijk.

Dat leidt tot allerlei verwarringen die de activiteiten van een brede vrouwenbeweging tegenhouden of verlammen. Hoe prettig zou het immers zijn als iedereen overtuigd was van de onpersoonlijkheid van het mannelijk overheersingssysteem; dan zouden in ieder geval alle discussies over of mannen nu wel of niet onderdrukkers zijn, die eindeloos gelardeerd worden met 'aardige mannen die alle boodschappen doen en dol zijn op kinderverzorging en dus geen onderdrukkers kunnen zijn', voorgoed achterwege gelaten kunnen worden. Als een soort diaprojektor schuiven vrouwen nog steeds plaatjes van onaardige, slechte, kwaadaardige mannen die zij kennen of over wie zij horen, en plaatjes van die aardige uitzondering tussen elkaar door, waarmee de verwarring in stand blijft.

'*Je moet het allemaal niet zo persoonlijk opvatten*' zou de slagzin van de vrouwenbeweging moeten worden. Een slagzin die het tegenovergestelde lijkt te zijn van de zeventiger jaren leuzen: 'het persoonlijke is politiek' en 'je moet je eigen ervaringen als uitgangspunt nemen'. Lijkt te zijn, want de politieke achtergrond van de zeventiger-jaren-leuzen was de opdracht van de radikale vrouwenbeweging in Amerika (de groep rond Firestone en Atkinson) dat het persoonlijke, de ervaring, uitsluitend geïnventariseerd zou worden om de onpersoonlijke algemene, voor alle vrouwen opgaande gemeenschap-pelijkheid te kunnen opsporen, en in één beweging klassevoorrechten van middenklas-sevrouwen naar de achtergrond te schuiven. In *Geschiedenis van de vrouwentoekomst* hebben we beschreven hoe de vrouwenbeweging grotendeels in het persoonlijke is blijven steken, en daarmee ook zich nooit uitgebreid heeft buiten de 'bevoorrechte' middenklassevrouwen, en ook nooit actief ingegrepen heeft in de manschappelijke ordening.

Je zou kunnen zeggen dat in dat hele proces de vrouwenbeweging uiterst vrouwelijk is gebleven. Standpunten, organisatie, argumenten, theorieën, ingrijpen, overdonderen, geweld, 'onverantwoordelijk' gedrag, worden door grote groepen vrouwen als hard, mannelijk, als 'datgene waar we nu juist zo tegen zijn' benoemd. Daarmee lijkt het alsof de vrouwenbeweging haar eigen vrouwelijke graf aan het graven is. Liever zamelen honderden vrouwen geld in voor een standbeeld voor de 'Door de ME op 28 april 1981 geslagen vrouw' dan dat ze acties organiseren waarmee ze maar een schijn van risico lopen met een ME-er geconfronteerd te worden. Liever zeuren ze jaren en jaren over hoe prettig het zou zijn als er nu eens 'een echte linkse vrouwenorganisatie' zou zijn, dan dat ze zelf iets organiseren. Liever zeuren ze een jaar na over 'hoe onaardig de aktie van de radikaal-feministen om de rooie vrouwen uit de pvda te krijgen was' en 'hoe autoritair de hele or-

ganisatie van de staking op 30 maart 1981' dan dat ze zelf een al dan niet 'aardiger' of 'minder autoritaire' onderneming op touw zetten.

In de vrouwenbeweging bestaat de neiging om steeds meer te gaan praten over 'hoe je met elkaar moet omgaan', 'hoe je met jezelf moet omgaan', 'Hoe je met... moet omgaan'. De discussie over 'omgangsvormen' heeft een groot deel van inhoudelijke discussies vervangen. 'Hoe blijf ik dicht bij mijn gevoel', 'hoe krijg ik mijn gevoel terug', 'hoe help ik andere vrouwen dicht bij haar gevoel te komen?' zijn vragen waar aanzienlijk meer vrouwen zich mee bezig houden dan met de vraag 'Wat zullen we nu eens gaan doen en hoe?'

Formele gelijkheid en materiële ongelijkheid

Nu is de vraag 'wat zullen we nu eens gaan doen en hoe?' voor een deel ook een vraag die nu pas echt gesteld kan worden. De eerste golf en het begin van de tweede golf (MVM) hielden zich immers hoofdzakelijk bezig met het verkrijgen van gelijke *rechten* voor vrouwen, m.a.w. met het afdwingen van juridische bepalingen die voor vrouwen het maatschappelijk leven net zo toegankelijk zouden maken als voor mannen; met *formele* gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Met het tot stand komen van de formele gelijkheid worden vrouwen het nadrukkelijkst geconfronteerd met de gigantiese *materiële* ongelijkheid die tussen de seksen bestaat. Het bureaucraties-kapitalistische bolwerk is voor het eerst echt helemaal zichtbaar. Zo zichtbaar dat je de neiging hebt om de ogen maar dicht te doen; wat een klus om daar iets aan te veranderen! Tegelijkertijd biedt de formele gelijkheid tussen vrouwen en mannen aan vrouwen juridies straffeloos de mogelijkheid om er wat aan te veranderen; er is geen gelegitimeerd mannelijk geweld meer mogelijk om haar tegen te houden.

Formeel bestaat er nauwelijks nog verschil tussen vrouwen en mannen; juridies zijn ze net zo geslachtloos en onpersoonlijk geworden als het kapitalisme. Je zou zelfs kunnen zeggen dat 'vrouw zijn' een keuze is geworden; als je het niet 'kiest' ben je 'geslachtloos', 'onpersoonlijk' en misschien zelfs wel 'mannelijk' en was dat nu wat de vrouwenbeweging wou?

Verwarring dus, konsentratie op 'gedrag' en 'omgang' terwijl de materiële basis waarop je je aardig gedrag zou kunnen permitteren vooralsnog ontbreekt bij vrouwen.

De vrouwenbeweging is grotendeels een middenklassebeweging, maar daarnaast is het ook opvallend hoeveel van die middenklassevrouwen een schoolopleiding in de 'zachte sektor' achter zich hebben of aan het volgen zijn. De vrouwen uit de 'harde' sektor, kwantitatief in de minderheid, hoor je niet of nauwelijks over 'gedrag' en 'omgang' - zij hebben in hun school-loopbaan een 'mannelijke' keuze gemaakt en daarmee iets van een 'mannelijke identiteit' opgebouwd, lijkt het wel. Het vak dat zij geleerd hebben of aan het leren zijn, lijkt vrouwelijk gedrag uit te sluiten. Dat brengt ons op de vraag wat nu eigenlijk het wezenlijke verschil is tussen 'harde vakken' en 'zachte vakken', tussen 'pretpakketten' en 'zwoegpakketten'. Met de moeilijkheidsgraad heeft het niets te maken. Het wezenlijke verschil is ons inziens dat 'harde' vakken onherroepelijk en uitsluitend naar de betaalde arbeidsmarkt verwijzen en dat 'zachte vakken' het uitstel van de keuze tussen 'wou ik nou moeder worden of een baan' in stand houden.

Voor mannen bestaat er geen verschil tussen 'harde' en 'zachte' opleidingen; beide zijn even hard, in die zin dat beide verwijzen naar een baan met een inkomen. De vakken die onderwezen worden verwijzen voor mannen allemaal naar het toekomstige werk - of het nu pedagogiek, psychologie, rekenen, wiskunde, statistiek, of sociale vaardigheden is. De spagaat waarin bijna alle vrouwen zitten (iets met mensen doen, maar dat kan net zo goed betaald als onbetaald voor man/vriend en kinderen zijn) kennen zij niet. Mannen zitten gewoon op één spoor, terwijl vrouwen alsmaar wissels tegenkomen.

Als je naar opleidingen voor onderwijs, maatschappelijk werk en gezondheidszorg kijkt, met in je achterhoofd dat het eigenlijk mannenopleidingen zijn - dus dat het net zulke 'harde' opleidingen zijn als de b-opleidingen, dan wordt veel helderder waarom er zoveel

zogenaamde 'zachte vakken' gedoceerd worden en ook waarom het 'zachtste' vak bij uitstek, namelijk 'sociale vaardigheden' tot de kern van veel opleidingen is gebombardeerd.

Sociale vaardigheden of het groepsproces

Om vrouwen die van jongs af aan afgericht worden op aardig gedrag, op belangstelling voor anderen, op begrip en inlevingsvermogen, te trainen in sociale vaardigheden als ze op een MBO- of HBO-opleiding komen is volstrekt idioot - de meeste vrouwen zijn immers een soort vleesgeworden sociale vaardigheid.

Om mannen die van jongs af aan afgericht worden op onderlinge concurrentie, op weg naar een bepaalde positie in het manschappelijk netwerk, een aangepaste training te geven als zij 'met mensen' moeten gaan werken is vrij logies; de meeste kunnen dat niet zo goed en de moderne manschappelijke instellingen vereisen moderne beheersingstechnieken om 'de mensen' op hun plaats te houden. De ouderwetse autoritaire benadering wordt noch in het onderwijs, noch in maatschappelijk werk, noch in de gezondheidszorg gepikt; waar nog bij komt dat de moderne, 'menselijke', 'belangstellende', aanpak zo veel beter werkt - en dan vooral ten opzichte van vrouwen, want die vatten die aanpak persoonlijk op; dwz die zijn geneigd om, als een docent, een ambtenaar, een personeelsfunktionaris, een manager, een hoofdverpleger, haar diep in de ogen kijkt en vraagt 'hoe gaat het er vandaag mee?' dat op te vatten als een vraag die helemaal alleen voor haar bedoeld is.

De training in de moderne beheersingstechnieken, in het 'leren omgaan met mensen' speelt zich op de meeste opleidingen af via het groepsproces. Dat wil zeggen dat een klas/groep studenten een aantal uren per week bij elkaar gedreven wordt om op elkaar te oefenen. Niet dat het zo heet, of zo aangekondigd wordt. Die bijeenkomsten heten 'functi-oneringstrainingen' of 'evaluatie-bijeenkomsten' of 'sociale vaardigheden' (ook wel sova) of 'leren te leren' of 'ontmoetingsgroep'.

Om de noodzaak van dit soort bijeenkomsten in de hoofden van studenten te krijgen wordt in grote lijnen het volgende verhaal verteld als 17 of 18 jarigen hun nieuwe opleiding binnenstappen: *'Het leerproces waar je hier mee te maken krijgt is heel anders dan dat wat je tot nu toe gewend geweest bent. Hier wordt uitgegaan van zelfstandigheid, eigen verantwoordelijkheid. Je hebt zelf voor de opleiding gekozen dus je bent zelf verantwoordelijk voor wat je hier leert. Je moet de docenten dan ook niet beschouwen als mensen die jou wel eens iets bij zullen brengen, maar als mensen die jou willen begeleiden in het proces waarin je zelf je leerproces uitstippelt, als mensen wier hulp je kunt inroepen als je dat zelf wilt. De mensen met wie je in de groep zit zijn degenen met wie je het samen zult moeten klaren. Samenwerking heb je in je vroegere onderwijs niet geleerd, dat gaat dus niet vanzelf - integendeel, je hebt allerlei normen, waarden aangeleerd die dat proces van samenwerking kunnen verhinderen. Je hebt geleerd je te verschuilen, je af te sluiten van anderen. Je zult hier dan ook veel moeten afleren, om ruimte te kunnen maken voor het aanleren van nieuw gedrag, van een nieuwe open attitude. Dat is een moeizaam proces waar veel moed voor nodig is, het oude ken je, het nieuwe lijkt zo onveilig. Durf je die oude normen en waarden wel los te laten, durf je wel echt open te staan voor wat anderen bezighoudt, durf je je echt wel te verdiepen in die ander...'*

Een dergelijk verhaal heeft als effect dat er meteen een enorme spanning in de groep ontstaat, een spanning die alleen doorbroken zou kunnen worden als iemand in lachen uit zou barsten en zou roepen dat ze hier wel voor iets anders gekomen is dan om zich in het persoonlijk leven van haar medestudenten te verdiepen; dat ze zelf wel uitmaakt of ze van iemand iets persoonlijks wil weten en wat dan en dat ze hier gekomen is om iets te leren en niet om een soort groepshuwelijk te sluiten. Maar ja, dat soort tegenwerping is niet gemakkelijk als duidelijk gemaakt is dat je eigenlijk hopeloos ouderwets bent als je niet

meedoet en dat je waarschijnlijk nooit een goed docent/ziekenverzorgster/verpleegster/maatschappelijk werkster wordt als je het verdomt.

De institutionele dreiging van de selectie - 'je hebt niet de goede attitude' - is levensgroot aanwezig. Waar nog bij komt dat de meeste meisjes van een dergelijk verhaal angstig worden, maar dat de meeste jongens het wel interessant vinden, die belofte van spanning en sensatie.

En zo start dan ook meestal het groepsproces met het graven naar 'normen en waarden': *'Wat vind je van seksualiteit, hoe beleefde je je puberteit, ben je wel eens jaloers, wie van de groep vind je het aardigst, je komt wel agressief op me over, als je niets zegt werk je niet mee, je maakt de indruk dat je ons niet serieus neemt, wie van de groep zou je meenemen naar een onbewoond eiland, kan je wel tegen kritiek, laat jan-paul nu eens uitpraten, je komt wel erg dominant over, wat voel je als je met je werkstuk bezig bent, ik heb niet het gevoel dat je dat echt vanuit jezelf zegt, jij kunt de mening van anderen niet respecteren, waarvoor sluit je je toch af, hoe was het vroeger bij je thuis, hoe voelde je je toen je de groep voor het eerst zag... ?'*

Spanning, emoties, stiltes, huilbuien, vluchtende meisjes die door een groepslid er weer bijgehaald worden, uitstoting door de groep van degenen die niet meedoen, tientallen die de opleiding verlaten omdat ze niet mee willen doen en verwarring, verwarring en nog eens verwarring - de spagaat waarin de meeste vrouwen op dit soort opleiding zitten wordt tot een onuitwarbare pirouette. Zij worden beheerst via technieken die ze zelf zouden moeten aanleren om in hun betaalde werk anderen te kunnen beheersen; ze moeten kiezen tussen persoonlijk aardig gedrag en onpersoonlijk omgangsgedrag - tussen zich écht verdiepen in anderen en leren doen alsof.

Als ze op morele of politieke gronden beslissen om niet meer mee te doen en van de opleiding af te gaan worden ze werkeloos. Het betaalde werk dat vrouwen via niet getherapeutiseerde opleidingen kunnen krijgen is minimaal.

Terug naar de vrouwenbeweging

Het zou voor de hand moeten liggen dat de vrouwenbeweging de aangewezen beweging is om tegen het via het groepsproces geïnstitutionaliseerde ingrijpen in het persoonlijk leven van vrouwen op te treden. Het zou voor de hand kunnen liggen dat de vrouwenbeweging steun mobiliseert in het verzet van vrouwen tegen het groepsproces, en tegelijkertijd in het oplossen van die verwarring of vrouwen nu wel of niet een opleiding willen volgen om de rest van haar leven ekonomies onafhankelijk van eventueel gaande en komende mannen te kunnen doorbrengen.

Welke vrouwenbeweging, is dan de volgende vraag. Want - zoals we al in het begin van dit artikel zeiden - grote delen van de vrouwenbeweging zitten vol met vrouwen die in 'harde', 'zachte' sectoren zijn opgeleid. En al die vrouwen zijn getraind in beheersingstechnieken ter kortsluiting van manschappelijk ongewenst gedrag. Getraind in het individualiseren, in het reduceren van een kollektief materieel probleem tot een individueel ge-

voelsprobleem; in het reduceren van gezamenlijke onderdrukking tot individuele ontplooiing; in het omdraaien van gemeenschappelijke veranderingsbehoeften tot individuele 'kleine stapjes vooruit'. Getraind in zinnetjes als 'je komt wel gespannen op me over', als iemand godvergeten kwaad is, en 'ik voel dat heel anders', als iemand om een steekhoudend argument vraagt.

Getraind in 'ieder heeft recht op een eigen mening', los van de vraag naar de inhoud van die mening. Getraind in het aanvallen op persoonlijke eigenschappen, in plaats van op daden of ideeën. Getraind om te zeggen: 'ik heb geleerd om voor mezelf op te komen en dat moeten die anderen dan ook maar doen.'

Heel wat van die getrainde vrouwen gebruiken die beheersingstechnieken zowel tegenover de vrouwen 'waar ze mee werken', als in de vrouwenbeweging. Duizenden anderen zijn er wel in getraind, maar hebben het vooruitzicht op betaald werk waarin zij die technieken al dan niet zouden kunnen gebruiken opgegeven. Zij zijn in de war gemaakt met onpersoonlijke technieken en hopen in de vrouwenbeweging iets persoonlijks te vinden om dat weer goed te maken. Zij komen voor persoonlijke warmte en aandacht en als ze dan merken dat de vrouwenbeweging alleen werk aan te bieden heeft (vrouwen lijden immers aan een kollektief tekort aan aandacht), dan gebruiken ze die beheersingstechnieken om de aandacht voor het werk op zichzelf te richten en zo het werk te verstoren. Zo depolitiseert de vrouwenbeweging steeds verder. Veel vrouwen - het gezeur moe - verdwijnen dan ook naar bewegingen waar concrete, zakelijke doelen nagestreefd worden: de kernenergie-, kraak-, milieu- en vredesbeweging. Ook veel vrouwen baren maar een kind in de hoop dat dat haar dan eindelijk warmte en aandacht zal geven. En zo selekteert, in een soort giganties groepsproces, de vrouwenbeweging zichzelf leeg. Om de vrouwenbeweging weer te politiseren zal een bewustwordingsproces op gang moeten komen over de moderne omgangstechnieken.

Vrouwen zullen moeten aanleren ze tegen mannen te gebruiken, en moeten afleren ze tegen vrouwen te gebruiken. Dan komt er een eind aan de verwarring omdat dan weer duidelijk wordt wat we nog allemaal veroveren moesten om de materiële gelijkheid voor elkaar te krijgen.*

Oorspronkelijk stond de volgende oproep onder dit artikel:

'De Bonte Was is bezig aan een boek over vrouwen in het groepsproces, dat 'De open vrouw' gaat heten. Het is de bedoeling dat het een ouderwets kollektief Bonte Was-boek wordt.

We willen dus graag veel 'ervaringsstukken' toegestuurd krijgen van vrouwen die op hun opleiding of in de vrouwenbeweging in groepsprocessen terechtgekomen of met de hierboven beschreven beheersingstechnieken behandeld zijn. We hebben gehoord dat op verschillende opleidingen al geprotesteerd is tegen therapeuties geweld - wil wie daarvan weet, dat vooral ook opschrijven? Bewustwording is goed, verzet is beter! Stukken naar De Bonte Was, Postbus 10222, Amsterdam.' Dat boek is er niet gekomen.

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

Feminisme en Marxisme; achtergronden van Geschiedenis van de Vrouwentoekomst

Het antwoord op de vraag wat feminisme en socialisme met elkaar te maken hebben, hangt af van de betekenis die je aan die twee woorden toekent. Onze opvatting van ‘feminisme’ wordt door twee uitspraken gekenmerkt: ‘Je wordt niet als vrouw geboren; je wordt het’ (De Beauvoir) en ‘Feminisme is voor alle vrouwen’.

Deze uitgangspunten brachten ons in een jaren durend ontwikkelingsproces tot een keuze voor marxisties-feminisme. Wij bedoelen daarmee dat wij ons één van de theorieën, die in de arbeidersbeweging gehanteerd zijn, hebben toegeëigend en daarmee *veranderd*. Wij bedoelen daarmee dus niet dat wij in beginsel met de praktijk van de arbeidersbeweging – die wij als beweging ter behartiging van mannenbelangen zien – iets te maken hebben, anders dan in de vorm van potentiële koalities.

Je wordt niet als vrouw geboren; je wordt het

Deze belangrijke zinsnede van Simone de Beauvoir bergt in zich de afrekening met alle biologische/natuurlijke verklaringsgronden voor de maatschappelijke verschillen tussen vrouwen en mannen. Het is een keuze voor een *historiese* mensopvatting.

Als wij vrouwen aardiger vinden dan mannen, dan komt dat doordat vrouwen geleerd hebben om aardig te zijn (uitbuitbaar en weerloos tegen onderdrukking). Vrouwen zijn niet van nature goed, aardig, verzorgend of emotioneel, evenmin als zij van nature krenig, onverantwoordelijk of van beton zijn. Het gedrag dat zij vertonen hebben zij geleerd, evenals mannen hun gedrag geleerd hebben.

Feminisme is strijd tegen ‘biology as destiny’, of zoals het Duitse vrouwenblad Emma het onlangs formuleerde: strijd tegen vrouwelijkheidswaan én mannelijkheidswaan. Iedere verheerlijking van de ‘levenskoesterende vermogens’ van vrouwen kan immers een komplement zijn van de geweldverheerlijking bij mannen (niet alleen in de pornografie, maar ook in de literatuur nog steeds groeiende) en samen kunnen zij fascistoïde ideologieën voortbrengen.

Hoewel er stapels feministiese literatuur zijn, zowel uit de eerste als uit de tweede golf, waarin biologische theorieën ter verklaring van het ‘vrouw zijn’ als legitimatie voor onderdrukking en uitbuiting van vrouwen door mannen, ontmanteld worden, zijn helaas al die inzichten nog niet tot het alledaags bewustzijn doorgedrongen en, sterker nog, de laatste tijd bloeien seksistische theorieën ook hier en daar in de vrouwenbeweging op. Wij denken dan ook dat alleen een expliciet konsekvent volgehouden keuze voor een historische mensopvatting vrouwen (èn mannen) uit alle biologische valkuilen kan houden.

Historiese opvattingen

Met een historische opvatting kan je verschillende kanten op bij de opsporing van verklaringen van vrouwenonderdrukking. Historiese opvattingen kunnen idealisties en materialisties zijn.

Een sterk idealisties element zit in de opvatting van De Beauvoir in ‘De Tweede Sekse’. Zij grijpt op Hegel terug om de subjekt/objekt verhouding tussen mannen en vrouwen te verklaren. Zij combineert deze opvatting met een materialistiese opvatting over de verhouding tussen mannen onder-

¹ Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot in *Feminist III*, Amsterdam 1982

ling, zodat uiteindelijk haar konklusies in grote lijnen neerkomen op de konklusies van het marxisme, zoals die verwoord zijn in 'De Oorsprong' van Engels: vrouwenonderdrukking is een gevolg van de privé-eigendom van produktiemiddelen en zal ook afgeschaft worden door de kollektivering van die produktiemiddelen.

De Beauvoir definieert in 'De Tweede Sekse' vrouwen dus niet als klasse in marxistische zin, in de betekenis van 'een groep mensen die *objektief* gemeenschappelijke materiële belangen heeft'. Wel stelt zij de vraag of vrouwen *subjektief* bereid zijn om de 'vrouwelijkheid' af te schaffen (een idealisties begrip). Zij beantwoordt die vraag met 'nee'. In tegenstelling tot De Beauvoir stelden de Amerikaanse radikaal-feministen rond 1970 (zie 'Notes from the second year') dat vrouwen wél een klasse zijn (naar aanleiding waarvan De Beauvoir haar oordeel herzag); zij riepen de seksestrijd uit: alle vrouwen zijn onderdrukt en het is in het belang van alle vrouwen om aan die onderdrukking een eind te maken. Voor het eerst werd ook heel duidelijk de vijand in de strijd genoemd: *mannen*. Er kwam een hele bewustwordingsgolf op gang, maar veranderingen in de hoofden van vrouwen brachten helaas geen verandering in de materiële omstandigheden. Het was dan ook onduidelijk gebleven waarop de konkrete gemeenschappelijke klassebelangen van vrouwen zouden kunnen berusten (waardoor 'middenklassebelangen' automatisch de doelstellingen werden van grote groepen vrouwen).

Ons werd in de loop der jaren duidelijker dat de gemeenschappelijke belangen van *alle* vrouwen te vinden zijn in het *onzichtbare werk* dat zij verrichten: werk dat óf helemaal niet, óf te laag betaald wordt en waarmee geen eer te behalen valt. En we ontdekten ook dat allerlei andere gebieden waarop vrouwen zich onderdrukt voelen, zoals die van moederschap en seksualiteit, ook met het begrip 'werk' te verhelderen zijn: het voeden van en monsteren over kinderen en het emotioneel en seksueel verzorgen van mannen horen ook gewoon onder het takenpakket van vrouwen – betaald of onbetaald, voor één man of meer mannen (zie de kollektieve Bonte Was-boeken).

Problemen met de feministiese histories materialistiese theorievorming: De Beauvoir en Firestone

Onze gemeenschappelijke belangen zijn dus materiële belangen, en onze theorie zou behalve histories ook materialisties moeten zijn. Wij zouden op een of andere manier bij het werk van Marx en Engels moeten aansluiten. Dat geeft problemen, want het doel van het marxisme is nu eenmaal niet om te begrijpen waarom vrouwen onderdrukt worden, maar hoe het *kapitalisme* ontstaan is: en het kapitalisme is volgens Marx en Engels geslachtloos.

Je moet de theorie dus minstens aanvullen, en waarschijnlijk veranderen. Hiertoe waren o.a. door De Beauvoir en Firestone al pogingen gedaan. Wanneer je kijkt hoe zij het aangepakt hebben, worden de problemen (en de latere avonturen van de femsoc-theorie, waar we in een ander stuk op ingaan) duidelijker.

De Beauvoir legde in navolging van Engels in haar histories overzicht een verband tussen vrouwenonderdrukking en de partikuliere eigendom van produktiemiddelen; een dergelijke analyse mondt noodzakelijkerwijze uit in de konklusie dat de remedie tegen vrouwenonderdrukking het socialisme (het kollektief bezit van de produktiemiddelen) is. De Beauvoir beschouwt vrouwen dan ook niet als een klasse, maar merkwaardig genoeg gebruikt ze – hoewel bij Marx en Engels 'klasse' een ekonomies begrip is – daar een *psychologies* argument voor: vrouwen *willen* de vrouwelijkheid niet afschaffen, willen zichzelf als klasse niet opheffen: dus *zijn* ze geen klasse. Daarbij past ook dat De Beauvoir vrouwen niet ziet als uitgebuit, maar uitsluitend als *onderdrukt*, en wel *psychologies*. Mannen maken volgens haar vrouwen in die zin tot objekt dat ze in vrouwen alles projekteren wat ze (in hun histories bepaald waardensysteem) *slecht* vinden. Vrouwen maken door hun *niet-zijn* het mannelijke zijn, dat het werkelijke mens-zijn is, mogelijk; werkelijk mens-zijn, omdat de man als subjekt gedwongen is tot transcedentie, het overstijgen van zijn eigen traagheid; de vrouw kan in de

passiviteit blijven hangen. De Beauvoir belandt dus in de paradox dat zij, terwijl zij de mannen aanklaagt dat zij zichzelf tot de echte mens en de vrouw tot de Ander bestempeld hebben, hen eigenlijk gelijk moet geven. In die zin vertegenwoordigt ze inderdaad de Selfmade vrouw: zij is er niet ingetuind, heeft geen kinderen gekregen en altijd geweigerd voor Sartre te koken (behalve in de oorlog toen er geen restaurants waren!); ze denkt met mannen mee en schrijft stapels boeken en dreigt zich te gaan ergeren aan al die schaapachtige vrouwen om haar heen, die schijnen te weigeren zelfstandig te worden. Maar ze is een evenwichtig en vriendelijk mens; ze ontwerpt een theorie dat ze het ook niet kunnen helpen.

En zodra de volgende stap genomen was, sloot ze zich daar opgelucht bij aan. De Amerikaanse radikaal-feministen, die zich rond 1970 van de mannen van de studentenbeweging losmaakten, organiseerden zich, voor het eerst in de geschiedenis, tegen de vrouwelijkheid zelf. Zij verklaarden dat vrouwen wél een klasse zijn, en wel de eerste en belangrijkste onderdrukte klasse: het klasseverschil tussen mannen en vrouwen is het primaire, de klasseverschillen die op het al dan niet bezitten van produktiemiddelen berusten, zijn slechts secundair.

Over wat voor soort klasse vrouwen dan zijn, waren de eerste radikaal-feministen nogal onduidelijk. Ti-Grace Atkinson spreekt in 'Notes from the second year' over 'metaphysical cannibalism', het mannelijk streven om potentie (macht) te verkrijgen en frustratie af te reageren ten koste van vrouwen. Dat lijkt nog sterk op de door De Beauvoir beschreven verhouding van het Ik en de Ander. Ook Firestone verwerpt het klassebegrip van Marx en Engels voor vrouwen, omdat het niet diep genoeg gaat: *'Er bestaat een heel seksueel substraat van de historische dialectiek die Engels soms vaag waarneemt, maar omdat hij seksualiteit alleen kan zien door het economische filter en alles daartoe reduceert, is hij niet in staat dat op zijn eigen waarde te schatten.'*

Zij wilde daarom een materialistische geschiedenisvisie ontwikkelen die gebaseerd was op de seksverdeling zelf. Daarbij verwijt ze De Beauvoir dat zij de tegenstelling tussen het Ik en de Ander ongewijzigd aan Hegel heeft ontleend: *'Ze zegt: De mens (l'homme) denkt nooit aan zichzelf zonder aan de Ander te denken: hij ziet de wereld onder het teken van een dualiteit die niet op de eerste plaats seksueel van aard is. Maar omdat zij verschilt van de Man die zich als het zelf stelt, wordt de vrouw natuurlijk naar de categorie van de Ander verwezen; de ander sluit de vrouw in. Misschien is ze haar doel voorbijgeschoten. Waarom zou je een fundamenteel Hegeliaans konsept van Anderszijn postuleren – en dan zorgvuldig de biologische en historische omstandigheden dokumenteren die de klasse 'vrouw' in zo'n categorie hebben geduwd – als je nooit serieus de veel eenvoudiger en waarschijnlijker mogelijkheid hebt overwogen dat dit fundamentele dualisme ontstaan is vanuit de seksverdeling zelf?'* (Firestone, p. 7)

Na deze verstandige vraagstelling gaat Firestone dan zoeken naar de onderliggende materiële verhouding. Helaas zoekt ze niet erg ver van huis dus vindt ze *'de biologie zelf – de voortplanting aan de oorsprong van het dualisme'* (terwijl de Beauvoir juist zo haar best gedaan had om de biologie onschadelijk te maken); en dan nog wel de voortplanting in *'de biologische familie – de fundamentele reproductie-eenheid man/vrouw/kind, in elke vorm van sociale organisatie'*.

Zij meent dat haar stelling *'dat het natuurlijke reproductieve verschil tussen de seksen rechtstreeks leidde tot de eerste arbeidsdeling bij de oorsprong van klassen, en tegelijk de paradigma's voor kasten (diskriminatie op grond van biologische karakteristieken)'* niet weerlegd wordt door antropologisch onderzoek over 'kulturele relativiteit' van man-vrouw-verhoudingen. (Waarschijnlijk bedoelt ze hier Margaret Mead etc.) Zij stelt zich hier dus vierkant tegenover de matriarchaatstheorie van Engels: vrouwen zijn vanaf het begin van de geschiedenis altijd onderdrukt geweest op grond van hun vermogen om kinderen te baren; er is geen periode geweest waarin vrouwen de baas waren. Dat geeft volgens haar ook niet: *'Maar toegeven dat het seksuele machtsverschil biologies gefundeerd is betekent niet dat wij onze zaak verliezen. Wij zijn niet langer alleen maar dieren. En het Rijk der Natuur heerst niet absoluut.'*

Zij stelt dat de mensheid is begonnen de natuur te ontgroeien, en zelfs op het punt is gekomen dat het een overlevingsnoodzaak wordt om hiermee verder te gaan. De vrouwenbeweging moet de seksverschillen afschaffen. De seksuele revolutie moet de socialistiese revolutie omvatten.

Vanwege het eerder gepubliceerde hoofdstuk over de Liefde was het boek van Firestone met spanning verwacht. Het enige op Femø in de zomer van 1971 aanwezige exemplaar ging van hand tot hand. Maar we waren het erover eens dat dit, hoeveel briljante opmerkingen er ook in stonden, *niet* de omvattende theorie was waar we op gewacht hadden. Met het programma, het afschaffen van de seksverschillen en het moederschap, waren we het eens; we waren geheel bereid geen kinderen meer te krijgen en degenen die we al hadden door anderen te laten opvoeden; we waren bereid reageerbuisbabies te overwegen, al vonden we het wel een beetje griezelig; we vonden het niet erg dat vrouwen vroeger altijd onderdrukt geweest waren, omdat we ons sterk genoeg voelden daar nu eens verandering in te gaan brengen. Maar het was duidelijk dat er nog jaren overheen zouden gaan voor er een theorie over vrouwen-als-klasse opgesteld zou kunnen worden.

De volgende stap: banden tussen mannen: de mannenwetenschap

Zoals gezegd, vonden we dat een goede feministiese theorie uit moet gaan van de onzichtbare arbeid van vrouwen, niet van haar ‘niet-zijn’, haar seksuele onderdrukking of van haar kinderen. Onze strategie was: het zoveel mogelijk weigeren onzichtbare arbeid voor mannen te doen, de ‘banden met mannen verbreken, banden met vrouwen maken’.

Daarbij kwam de vraag op: wat verbindt mannen eigenlijk onderling? Hoe zijn ze zo solidair tegenover ons? Zolang je van mannen houdt, denk je namelijk dat mannen ook van vrouwen houden – maar als je daarmee ophoudt, zie je pas dat het grootste deel van hun aandacht en genegenheid voor andere mannen is – dat zij al hun handelen op andere mannen oriënteren. Zij vormen met hun allen één front – tegenover ons. Hoe zit dat in elkaar? Als je deze vraag stelt, wordt de traditionele mannenwetenschap steeds interessanter. Het is dan geen bezwaar meer dat er geen vrouwen in voorkomen. Het is juist een voordeel. Je leest gewoon ‘mannen’ voor ‘mensen’- terwijl je de vraag ‘wat gebeurde er intussen met vrouwen?’ steeds in je achterhoofd houdt. Het gaat er dan om of de over mannen geleverde informatie zodanig is dat je er iets aan hebt om de vraag ‘wat gebeurde er met vrouwen’ te beantwoorden. In de eerste plaats ben je dus op zoek naar *goede* wetenschap. Ook wetenschap met een beperkt uitgangspunt, bijvoorbeeld dat vrouwen niet bestaan, of onbelangrijk zijn en dat daarom alleen wat mannen doen geanalyseerd hoeft te worden – kan in die zin ‘goede’ wetenschap zijn: als hij maar eerlijk en precies is in datgene waarmee hij uitspraken pretendeert te doen.

Als je bij een mannelijke wetenschapper ‘mannen’ leest in plaats van ‘mensen’, verander je natuurlijk zelf iets. De schrijver *bedoelde* misschien mensen, niet mannen, al dacht hij niet aan vrouwen. Misschien bedoelde hij soms wél mannen en vrouwen. Daarom is deze feministiese methode wel een

goede start om een eind op weg te komen, maar op een gegeven moment moet je de mannenteorie loslaten en zelfstandig verder gaan – als was het maar omdat de belangrijkste mannenteorieën elkaar op de belangrijkste punten tegenspreken. Juist op politieke punten. Als je daar aankomt, merk je ineens dat je in een politieke *mannenstrijd* versukkeld bent geraakt ('ingekapseld' dus).

Kennisteorie

Eén van de belangrijkste ruzies gaat erover of het mogelijk is om de werkelijkheid te kennen of niet. Wij denken allerlei samenhangen waar te nemen, maar hebben wij die er niet zelf ingelegd? Kunnen wij onze zintuigen wel vertrouwen? Bestaat de werkelijkheid eigenlijk wel op de momenten dat wij er niet over denken? Met dit soort vragen hebben de filosofie en de theologie zich altijd bezig gehouden. Naarmate echter de maatschappelijke ontwikkelingen de goden begonnen te verdrijven – omdat de heersende mannen meer mogelijkheden kregen het economische en sociale leven te sturen – werden deze vragen belangrijker voor de dagelijkse praktijk. Het antwoord van de godsdienst is immers in grote lijnen: God (of de goden) heeft de wereld geschapen, dus er zit samenhang en bedoeling in, maar Zijn wegen zijn ondoorgrondelijk, dus als wij er niets van begrijpen zegt dat niets. De filosofen hebben vrijwel vanaf het begin van de filosofie graag willen helpen de wereld te ordenen (denk aan Plato, die de filosofen aan het hoofd van de staat wilde stellen), maar pas in de absolute vorstendommen van de 17^e en 18^e eeuw werd begonnen de gedachte van bewuste planning, ordening en opvoeding door de staat tot werkelijkheid te brengen. In dezelfde tijd kwam echter ook het kapitalisme op. De verdedigers daarvan beloofden juist vrijheid: ordening door een onzichtbare hand.

Grofweg kan je dan ook twee filosofiese reacties onderscheiden op het afscheid van de goddelijke planning en ordening van de wereld.

Wie in een wereldbeeld is opgegroeid, waarin God alles stuurde en leidde, weet van jongsafaan zijn plaats: een zandkorrel op Gods strand, of zo. Als de schok van het verlies van een beschermende vadergod, met wie misschien nog wat te onderhandelen viel (in het katholicisme was dat wel zo, het Calvinisme had dat al afgeschaft) eenmaal overwonnen was, zijn er twee mogelijkheden. De ene is om te doen alsof die zandkorrel nu Gods plaats in het middelpunt van het heelal heeft overgenomen: het individualisme. De andere is om steun te zoeken bij samenwerking met andere mensen; daarbij zijn geheel tegengestelde richtingen mogelijk, bijvoorbeeld die van de historische gegroeide 'organiese' leefeenheden, of die van de staat als instelling om de samenwerking tussen mensen af te dwingen, of tenslotte die van het socialisme: bij de werkende mensen die een nieuwe samenleving moeten ontwerpen. Het individualisme past bij de formuleringen die de voorvechters van het kapitalisme gebruikt hadden: hoe beter het individu zijn rechten verdedigt, des te beter gaat het met de samenleving. De samenleving wordt bestuurd door een onzichtbare hand: iedere pretentie om het geheel te overzien is onjuist en gevaarlijk. Ook diegenen die het instandhouden van het historische gegroeide voorstaan, verzetten zich tegen de wens alles in één leersysteem onder te brengen; juist het gevoel van het inleven in het historische unieke is wat de geschiedschrijver moet leren. Zo omvat het standpunt dat van een totaal inzicht in de werkelijkheid afziet dan een hele reeks stromingen – van liberaal tot conservatief, van empiries-positivisties (niets is waar wat niet door onderzoek in de werkelijkheid bewezen is) tot romanties-meevoelend, met ontelbare combinaties en verschuivingen, ruzies en discussies.

De tegenwoordige sociale wetenschappen zijn allemaal op hen gebaseerd. De onderlinge overeenkomsten tussen deze zo verschillend lijkende richtingen, worden pas duidelijk wanneer zij tegenover de pogingen worden gezet om wél een samenhang in de menselijke geschiedenis te konstrueren. De gigantiese onderneming om de goddelijke wetten te vermensenlijken werd gedragen door de Duitse filosoof Hegel. Hij had de grondstelling van de theologie omgekeerd: het is niet zo dat een

volmaakte God een onvolmaakte wereld heeft geschapen, nee, de wereldgeest ontwikkelt zich met en door de menselijke geschiedenis tot een steeds verdere volmaaktheid.

Hegel: de wereldgeest: het ik en de ander + identiteit van denken en werkelijkheid

Een deel van de terminologie van Hegel hebben we al bij Simone de Beauvoir leren kennen. Hegel ontleende die terminologie, over het Ik en de Ander, aan zijn voorganger Fichte, die uit het bewustzijn, het Ik, de hele wereld wilde afleiden. Als eerste stap ging hij ervan uit dat het Ik zichzelf 'stelde'.

'Uit dit eerste stellen alleen kan het wereldgeheel echter niet tot aan-zijn komen. Er ontbreekt een bewegend element; wat ontbrak was, als voorwaarde van de ontplooiing van het Ik, een weerstand. Daarom had Fichte als tweede stap gesteld dat het Ik een niet-ik aan zich 'tegenoverstelde'. Op de eerste stelling (these) volgde dus een tweede, die in tegenstelling is tot de eerste (anti-these). Ik en niet-Ik kunnen evenwel niet als elkander uitsluitende tegendelen blijven bestaan. Een derde these is nodig, waarin de geldigheid van beide in zo verre wordt ingeperkt dat zij elkander niet meer uitsluiten (synthese).' (Störig, II, p. 187)

Bij Fichte was het Ik de wereld zelf; Hegel ontleende aan diens kritikus Schelling de omkering daarvan: niet de natuur is het produkt van de geest, maar de geest is het produkt van de natuur. De natuur is oorspronkelijk geest: natuur en geest, werkelijkheid en idealiteit zijn in de diepe grond *identiek*. Daarom is de dialektiek tussen het Ik en het niet-Ik bij Hegel niet een eigenaardigheid van het bewustzijn, van denken, maar een eigenschap van de werkelijkheid.

Störig legt ons dan uit dat Hegel een diepere betekenis aan het begrip 'synthese' geeft:

'In Hegels synthese worden these en antithese niet beperkt, maar 'opgeheven' – in de drievoudige zin, die dit vooral in de Duitse taal heeft: ten eerste opgeheven in de zin van terzijde gesteld (een wet wordt opgeheven); ten tweede in de zin van 'bewaard, in reserve gehouden', derhalve niet vernietigd maar in een hogere eenheid bewaard en levend gehouden; ten derde 'opgeheven', namelijk op een hoger niveau gebracht, waar zij niet meer als uitsluitende tegenstellingen werken. Zo kan de wereldgeest zich dan door individuen en volkeren heen verder ontwikkelen. Misschien denken die, dat ze hun eigen doelen nastreven maar dat is een 'list der rede', die, boven deze ingebeelde doeleinden uit, het histories noodzakelijke met de handelende personen als werktuig verwezenlijkt.' (Störig II, 194)

Hegel zelf dacht dat in het Pruisiese absolute staatsstelsel, waar hij de officiële filosoof was, de voltooiing van de absolute geest bereikt was. Het individu kon door onderwerping aan deze staat volmaaktheid bereiken.

De dialektiek hield daar echter niet op (Störig suggereert dan ook een list der rede). Ook Hegel kon weer worden omgekeerd.

De wereldgeest op de voeten: Marx en Engels over de dialektiek van arbeid en uitbuiting

Marx en Engels wisten immers, zoals bekend, Hegel zelf weer 'op zijn voeten te zetten'. Zij maakten daarbij gebruik van een andere omkering van het religieuze denken: die van Feuerbach. Zijn *materialistische* theorie stelde dat niet God de mens gemaakt heeft, maar andersom. Marx en Engels combineerden Hegel en Feuerbach tot histories-materialisme. Dan is het niet meer juist om over De Mens te spreken; het gaat dan om concrete mensen in een concrete historische ontwikkeling. Niet de Wereldgeest ontwikkelt zich, maar de mensen, in steeds veranderende omstandigheden. Die omstandigheden maken zij zelf, in hun gemeenschappelijke arbeid.

De dialektische ontvouwing van de Rede wordt dan de geschiedenis van de klassenstrijd: de strijd tussen de arbeiders en de uitbuiters over de arbeid en de verdeling van de opbrengsten ervan.

De gebruikelijke liberale kritiek op het marxisme is dat door Hegels begrippen een religieus element is binnengesmokkeld. Het marxisme is geen wetenschap, het is een geloof omdat niemand kan bewijzen dat de geschiedenis zich via tegenspraken heeft ontwikkeld. Het is niet alleen onwetenschappelijk, het is ook gevaarlijk: omdat het meent overal uitspraken over te kunnen doen, is het noodzakelijkerwijs totalitair.

Van deze bezwaren zijn we niet zo ondersteboven. Ook de burgerlijke, empiriese wetenschappen hebben overal een mening over – omdat ze ‘er onderzoek over gedaan hebben’. En als je dan kijkt op welke veronderstellingen dat onderzoek berust, heb je heel wat geloof nodig om de resultaten nog serieus te nemen. Verder is voor martelingen en concentratiekampen geen marxistische rechtvaardiging nodig; kennisteoreties relativisme garandeert helaas geen vrijheid van denken en handelen; integendeel, het gebrek aan overzicht en de door de positivistiese wetenschap gepropageerde fragmentarisering van de werkelijkheid, bemoeilijken ieder systematisches verzet. Natuurlijk zit er een spekulatief element in iedere theorie die van de mogelijkheid tot verandering uitgaat – je kunt nooit *bewijzen* dat het beter kan. Maar als je ervan uitgaat dat de geschiedenis door mensen gemaakt is, is er geen reden om ervan af te zien die geschiedenis te begrijpen. Begrijpen is het zoeken naar oorzaken en gevolgen; een theorie die ervan uitgaat dat juist de *onvolmaaktheid* der verhoudingen een belangrijke *oorzaak* is voor hun verdere ontwikkeling – dat is waar de dialektiese logika uiteindelijk op neer komt – kan wel degelijk een aanzienlijke systematisering van de wirwar der verschijnselen opleveren.

Onze bezwaren tegen het histories-materialisme

Wat ons hindert, zowel bij Hegel als bij Marx, is dat het subjeet van de geschiedenis zo duidelijk *mannelijk* is. Bij Hegel de wereldgeest, die zich door de menselijke arbeid veruiterlijkt in het Anders-zijn, de natuur. Bij Marx de arbeider, die zich veruiterlijkt in zijn produkt (Vergegenständlichung). Volgens Marx is deze Vergegenständlichung door het kapitalisme zelf tot *vervreemding* geworden: het produkt staat als een vreemde macht tegenover de producenten, de arbeiders zijn een slaaf van hun produkten omdat die worden omgezet in kapitaal om hem verder uit te buiten. In de socialistiese revolutie moet deze verhouding omslaan, moeten de arbeiders de sociale macht, die in het feit dat zij zich gezamenlijk in de produkten ‘veruiterlijken’ ligt opgesloten, zelf in handen nemen.

Het feministiese probleem zit in de *produkten* als belichaming van de arbeiders zelf. Vrouwen zijn gewend om zich met anderen te vereenzelvigen, zich in de ander ‘in te leven’. Zij zijn gewoon om voor anderen te zorgen, zonder dat er één produkt is waarin zij zich veruiterlijken – als zij niet zo waren zouden zij de met veel zorg bereide maaltijd door plastic beschermd als kunstwerk tegen de muur spijkeren. Natuurlijk, zij vechten voor ‘eer’ voor haar werk, zij vinden het oneerlijk als haar alle werkzaamheden ten deel vallen die geen zichtbaar resultaat opleveren, zij willen niet met haar werk onzichtbaar zijn – maar zij kunnen zich geen samenleving voorstellen waarin alle onzichtbaar werk verdwenen, alle arbeid in niet-vervreemde produkten uitgedrukt zal zijn.

Wij zeggen dat het net zo raar is om te spreken over De Arbeiders en hun Produkten als het is om over De Mens te spreken. Arbeid is in eerste instantie niet het vervaardigen van Produkten met een hoofdletter, maar het voorzien in behoeften van anderen zonder hoofdletter; in de behoeften van die ‘anderen’ wordt oorspronkelijk voorzien juist omdat ze niet als De Ander worden gezien, maar als eigen.

Zoals het Ik en de Ander pas denkbaar is als er een individueel bewustzijn bestaat, is De Arbeider en Zijn Produkt een resultaat van een specifieke historische ontwikkeling.

Dat ‘arbeid’ bij Marx en Engels gedefinieerd is als iets wat een zichtbaar produkt oplevert, geeft grote moeilijkheden bij hun verdere analyse. Zij stellen immers ook dat de samenleving wordt ge-

vormd door de wijze waarop mensen *samen* werken. Hoe komt die samenwerking dan tot stand? Dat gebeurt door de produktieverhoudingen: die bepalen hoe de arbeid en de opbrengsten daarvan worden verdeeld. De kern van die produktieverhoudingen bestaat volgens hen uit *eigendomsverhoudingen*, dat wil zeggen uit regels die bepalen wie de produktiemiddelen bezit. Alle andere regels zijn een uitwerking van die eigendomsverhoudingen. Daarnaast heb je dan nog een ‘bovenbouw’: dat zijn alle regels en verhalen die de ongelijke verdeling van de arbeid en de opbrengsten daarvan in stand moeten houden en rechtvaardigen.

De ontwikkeling van de geschiedenis gebeurt dan doordat als de produktiekrachten (de manier van werken) zich ontwikkelen, zij in strijd komen met de produktieverhoudingen (eigendomsverhoudingen) en dan ‘wentelt het geheel zich om’.

Maar ja, wat zijn de produktiekrachten dan eigenlijk? ‘Arbeid’ op zichzelf is niks, het gaat om samenwerking. En inderdaad is ‘organisatie van de arbeid’ bij Marx een produktiekracht, en wel een produktiekracht die steeds belangrijker wordt. Dat betekent dat we maatschappelijke organisatie kunnen tegenkomen in het alleronderste nivo, de produktiekrachten, maar ook bij de produktieverhoudingen en tenslotte in de bovenbouw waar de rest van cultuur, politiek, recht, godsdienst enz. onder vallen. Volgens ons is er dan ook nooit iemand in geslaagd duidelijk uit te leggen wat er nu onder die verschillende begrippen valt. Natuurlijk, ze zijn alle dialekties verbonden, dus ze zetten zich steeds tegen elkaar af en voegen zich dan weer op een hoger nivo samen – maar de film even stil zetten en eens precies kijken, dat gaat niet.

Het probleem zit er volgens ons in dat ‘produktieverhoudingen’ gedefinieerd zijn als ‘ongelijke verdeling van de arbeid en de opbrengst ervan’, als eigendomsverhoudingen dus. Marx en Engels waren geïnteresseerd in hoe het kapitalisme ontstaan is en ze namen het begin van de geschreven geschiedenis als uitgangspunt. Daar ontdekten ze het gezin, het bezit door de man van vrouwen en kinderen, als het uitgangspunt van de ongelijke verdeling van de arbeid en de opbrengst daarvan, de ‘arbeidsdeling in de geslachtsdaad’ als begin van de slavernij (De Duitse ideologie p 32 en 33). Ze begonnen dus meteen ‘arbeidsdeling’, d.w.z. samenwerking, als *ongelijke* arbeids- en produktendeeling, dus uitbuiting, te zien. ‘Samenwerking’ en ‘uitbuiting’ zijn bij hen niet te scheiden.

Pas in 1877 ontdekten ze dat dit niet waar hoeft te zijn; toen werd Morgan’s ‘Ancient Society’ gepubliceerd, waaruit bleek dat er een periode bestaan moet hebben waarin vrouwen niet de slavinnen waren van mannen. In de Duitse ideologie waren ze er immers nog vanuit gegaan dat de ‘arbeidsdeling in de geslachtsdaad’ (zoals Engels later verduidelijkte: ‘de arbeidsdeling bij het voortbrengen van kinderen’) de eerste arbeidsdeling was, die tegelijk de ongelijke verdeling van de arbeid en de opbrengsten daarvan in zich sloot. Nu bleek dat dat niet klopte. Volgens Morgan waren de vrouwen in de ‘bloedverwantschapsfamilie’ (het algemene generatieverwantschapssysteem van grootmoeders, moeders en soms zusters en broers) de baas; maar dat klopte helemaal niet met het feit dat zij volgens alle berichten van zendelingen *het meeste werk* deden (Oorsprong p 65).

Engels heeft hier de konsekwentie niet uit getrokken. (Wij weten niet wat Marx gedaan zou hebben, want hij stierf in 1883). Hij noemt de bloedverwantschapsfamilie ‘kommunisties’, maar hoe die zogenaamde heerschappij van vrouwen dan in elkaar zit, analyseert hij niet. Hij heeft de theorie over arbeid en samenwerking niet veranderd: hij heeft er gewoon een matriarchaat aangeplakt en aan de vrouwenbeweging overgelaten de konklusies te trekken. Wij hebben dat in ‘Geschiedenis van de vrouwentoeekomst’ zo gedaan: de door Morgan beschreven algemene matrilineaire verwantschapsorganisatie *is* de eerste arbeidsdeling – een arbeidsdeling die niets met uitbuiting te maken heeft. Sommigen werken minder dan anderen: oude vrouwen en kinderen, mannen – maar degenen die minder werken zijn niet per definitie *heersers*, die zich de resultaten van het werk van anderen toeëigenen; ieders positie in de groep wordt door de verwantschapstraditie bepaald, niemand is de baas.

Organisatie van arbeid is nog iets anders dan organisatie van uitbuiting. De gigantiese prestatie van de menswording is juist die organisatie van het samenwerken tussen dieren; niet dat ze gereedschappen leren maken of elkaar doden, maar dat ze eten aan anderen leren geven. Mensen zijn nog socialer dan Marx en Engels gedacht hadden: ze hoeven niet door *heersers* gedwongen te worden hun voedsel aan hun verwanten af te staan.

Maar juist omdat hun menselijkheid erin ligt dat zij in beginsel bereid zijn hun voedsel af te staan aan diegenen die zij als verwanten beschouwen maakt dit hen wel kwetsbaar. Zij zijn geen vrije, autonome wezens die maatstaven hebben om te beoordelen wat 'eerlijk' is; zij zijn geheel gevangen in de verwantschapstraditie. Wij hebben dan ook in 'Geschiedenis van de Vrouwentoeekomst' gesteld dat de eerste bekende vormen van uitbuiting juist gebaseerd zijn op die verwantschapstraditie zelf: de godsdienst, waarin mannelijke priesters de voormoeders losmaakten van de huishoudens, en hen tot 'godinnen' verhieven die *boven* de dorpsgemeenschap stonden. De 'produktiekrachten' hadden zich, zonder uitbuiting, van verzamelen tot landbouw ontwikkeld; maar vanaf dat moment werd de arbeid *ten dele* georganiseerd door mannen die zelf *niet* werkten. Vanaf dat moment is er inderdaad een onderscheid tussen de eigen samenwerkingsverbanden van vrouwen op het land en de organisatie van mannelijke uitbuitingssystemen, die je dan 'produktieverhoudingen' kunt noemen. Beide hebben hun invloed op de manier waarop het werk verricht wordt.

Met 'eigendom van produktiemiddelen' heeft dit alles echter niets te maken. Je zou het eerder 'eigendom van organisatiemiddelen' kunnen noemen. De voormoeders en de seizoenenmagie zijn een onderdeel van het verwantschapssysteem: de priesters eigenen zich die toe en transformeren ze tot een onderdeel van een mannelijke cultuur met een onderlinge concurrentie (wie heeft de mooiste tempel met het meeste goud).

Marx en Engels hebben dit probleem uiteindelijk (Giddens, p 26) opgelost door te stellen dat in de 'Aziatische produktiewijze' de macht van de priestervorsten erop berust dat zij een overkoepelende eigendom over de grond bezitten. Zelfs als dat zo zou zijn (veel schrijvers hebben hiertegen geprotesteerd), hoe zijn ze daaraan gekomen? Het gaat er juist om een verklaring te vinden voor het *ontstaan* van hun macht en rijkdom.

Wij vinden dus dat je natuurlijk over 'arbeid' moet blijven praten, maar dat je je blik van 'produkt' naar 'samenwerking' moet verschuiven. Arbeid is iets sociaals en omvat daarom oorspronkelijk het voorzien in 'lichamelijke' en 'geestelijke' behoeften op een niet te scheiden wijze. Het 'produkt' is maar een onderdeel, dat pas een zelfstandig leven kreeg toen de *mannelijke* ambachtsman zich afsplitste van het clanleven en met andere mannen ging concurreren in het maken van *bijzondere dingen* (die dan ook nog duizenden jaren *luxe* dingen waren voor de mannelijke cultuur: toen de mannen al duizenden jaren met bronzen zwaarden vochten, maaiden de vrouwen het graan nog steeds met de oude stenen sikkels).

Zoals de Noors-Amerikaanse socioloog Thorstein Veblen gezegd heeft: werken is oneervol voor mannen, omdat het vrouwelijk is. Mannelijk zijn roef, oorlog, sport en godsdienst; concurrerende, spektakulaire bezigheden. Wij hebben het niet-werken van mannen hun 'onvolledige' vermenschlijking genoemd. In de loop van de geschiedenis zijn mannen in toenemende mate door andere mannen gedwongen tot werken, maar dat was een moeizame ontwikkeling. De eerste 'slaven' waren 'slavinnen', mannelijke vijanden werden in de eerste patriarchale tijden gedood. Voordat mannelijke slaven iets konden opleveren, moesten er gezagsverhoudingen tussen mannen onderling worden ontwikkeld en bevels- en disciplinerings technieken. Oorspronkelijk bestonden die alleen uit zeer harde dwang en rechtstreekse controle. Die leverden alleen resultaat voor werk dat geen eigen initiatief, deskundigheid en arbeidsorganisatie vergde. Mannelijke slavenarbeid kon gebruikt worden in de mijnen en in de olijfteelt, maar niet op graanakkers.

In alle gevallen waarin mannelijke slaven wel werkten, moest ze een perspectief geboden worden om ooit weer aan de vrije mannenconcurrentie mee te mogen doen, door zich vrij te kopen. En wie

bij middeleeuwse landarbeid nog steeds aan mannenwerk denkt, moet nog maar eens in het boek over Montaigne naar de opsomming van mannen- en vrouwentaken kijken: het is duidelijk dat mannen wel werken, maar onregelmatige en zichtbare dingen doen; het dagelijkse en onzichtbare werk is voor vrouwen, en de lijst daarvan is zo lang dat het duidelijk is dat ze zelden 'vrij' hadden. Er zijn, kortom, twee manieren om de arbeid te organiseren: door de werksters zelf, op grond van haar onderlinge banden – en door middel van uitbuiting, op grond van de banden tussen de uitbuiters, de vaders, de heersers. En voor het analyseren van die laatste banden heb je een theorie nodig die niet in de eerste plaats over arbeid gaat maar over *overheersing*. Hoe lukt het bepaalde mannen om zich buiten en boven de vrouwengemeenschap te stellen, waarvan zij vroeger geheel afhankelijk waren?

Overheersing: Max Weber

De theorie over overheersing is prakties kant en klaar in de mannenwetenschap te vinden. Het is die van Max Weber (1864-1920) en hij is ontstaan in discussie met de theorie van Marx, zoals die rond de eeuwwisseling werd opgevat: als een vrij mechanische theorie over de afhankelijkheid van culturele verschijnselen en economische wetten. Weber verwierp de Hegeliaanse visie op de geschiedenis als totaliteit. Hij stelde daar het individualisme, als methode en ideaal, tegenover. 'De mensheid' bestaat uit een geheel van individuen, en als je iets van de geschiedenis wilt weten moet je bestuderen wat die individuen doen en waarom. 'Sociale wetten' zijn de kansberekeningen die de individuen maken om hun gedrag op elkaar af te stemmen. De handelende individuen zouden ten onder gaan als zij elkaar niet begrepen: voorzover zij met elkaar te maken hebben, moeten zij een gemeenschappelijke 'sociale werkelijkheid' scheppen.

Dat zij dat doen brengt, volgens Weber, niet noodzakelijkerwijze met zich mee dat er een samenhang bestaat in de *gehele* sociale werkelijkheid. Alleen die individuen die iets met elkaar te maken hebben hoeven hun handelen op elkaar af te stemmen. De manier waarop zij dat doen kan per groep, per land, per periode verschillend zijn; de ene oriëntering hoeft zich niet noodzakelijkerwijze tot de andere te ontwikkelen.

De wetenschappelijke toeschouwer moet dus, volgens Weber, afzien van zijn pogingen een totale samenhang in de historische ontwikkeling van sociale formaties op te sporen. De sociale werkelijkheid is niet rationeel, door enig verstand, geordend – noch door het verstand van godheid of wereldgeest, noch door de gezamenlijke inspanningen van een naar overheersing van de natuur strevende mensheid. De wereld is in laatste instantie irrationeel, toevallig, chaoties. Toch kan de wetenschap wel enige systematisering aanbrengen. Menselijke handelingsgronden zijn niet oneindig gevarieerd. Weber onderscheidt drie vormen van richtinggeving (oriëntering) van het handelen: op grond van traditie, op grond van gevoelens, en op grond van rationele overwegingen. Alle vormen van overheersing moeten van deze oriënteringen gebruik maken.

Overheersing en legitimatie

Waarom is deze wetenschap, de 'verstehende' (begrijpende) sociologie, zo geïnteresseerd in *overheersing*? Omdat overheersing de meest stabiele, en zo de gemakkelijkst te bestuderen, sociale structuren schept; en verder omdat Webers grondvraag dezelfde was als die van Marx: waarom juist in Europa de moderne samenlevingen zijn ontstaan, en niet in Azië of Amerika, waar ook machtige, hoog ontwikkelde rijken hebben bestaan. Waar Weber in geïnteresseerd was, is in de geschiedenis van de moderne overheersing – uit zeer ambivalente overwegingen. Enerzijds wilde hij de overheersing perfectioneren, ter wille van de grootheid van Duitsland, die hij onmisbaar achtte zowel voor de welvaart van de arbeiders als voor het behoud van Europese cultuurwaarden (Goethe en

Beethoven en zo) en anderzijds wilde hij waarschuwen voor de verstikkende werking van diezelfde vorm van heerschappij.

Die heerschappij is die van de burokratie.

De traditionele heerschappij en rationalisering

Een echte burokratie, met benoemde ambtenaren, is iets moderns. De *traditionele* heerschappij is volgens Weber de oudste vorm van overheersing. Het is de patriarchale heerschappij van de vaders over vrouwen en kinderen, van de vorsten over hun onderdanen. Zij beroepen zich op de heiligheid van wat altijd zo geweest is; hun wil is wet, zij hoeven aan niemand verantwoording af te leggen behalve aan hun goden. De priester-koningen zijn de oudste vorsten. Zij hebben de belastingen uitgevonden en daarmee het schrijven en rekenen: de beschaving. Wie 'Geschiedenis van de vrouwen-toekomst' heeft gelezen kent hun problemen. Zij hadden wel ambtenaren, maar die dreigden steeds maar weer zelf vorsten te worden: ze konden zich altijd economies onafhankelijk maken door de belasting die ze inden – in natura, want vóór de handel was ontwikkeld bestond er nauwelijks geld – voor zichzelf te houden. Dan moest de vorst er weer met een leger naartoe om 'tribuu' af te dwingen, en de ene vorst was hier beter in dan de andere. Oorlog was dus een onvermijdelijk onderdeel van het binnenlands bestuur.

Steeds maar weer hebben de vorsten gezocht naar middelen om hun ambtenaren aan zich te binden, en steeds maakten die zich weer los, liepen over naar vijandelijke vorsten, organiseerden samenzweringen – al die gebeurtenissen waar de geschiedenisboeken mee volstaan. Al die mannen hadden immers niets met elkaar te maken. Zij hadden allemaal hun eigen traditie, hun eigen loyaliteiten. Oorspronkelijk voelden mannen zich alleen verwant met hun broeders; hun generatiegenoten van dezelfde groep. Later werden er, met verwante groepen, kunstmatige broedersschappen tot stand gebracht. Verder dan die beperkte kring hoefde geen man zich 'menselijk' (dus volgens de traditionele verwantschapnormen) te gedragen.

Wat wij van Weber hebben overgenomen is de analyse over het langzame proces van uitbreiding van de broederschapsbanden. Weber analyseert namelijk alleen die sociale vormen, die met overheersing te maken hebben, en dat betekent dat zijn sociologie uitsluitend over *banden tussen mannen* gaat. Alle banden die hij vindt zijn beperkt en tijdelijk, maar in de Europese geschiedenis is een geleidelijk veralgemeniseringsproces waar te nemen.

De motor voor dat proces is *niet* de traditionele heerschappij zelf. De traditie is concreet, specifiek, persoonsgebonden, en kan per definitie niet veranderen. Weber ziet de bron voor verandering in de tweede oriënterings- en overheersingsvorm: het emotionele. Het gezag dat gebruik maakt van emotionele oriëntaties heet 'charisma'; het berust op bijzonder zijn, voorbeeldig zijn, op inspiratie of genie – in elk geval op het buitengewone, het anders zijn dan anders. De charismatische leider zet zich ook nadrukkelijk af tegen traditie; zijn karakteristieke uitspraak is: 'Er staat geschreven ..., maar ik zeg u....'. Omdat hij los staat van de traditie, kan het charisma nieuwe banden scheppen tussen leider en volgelingen. Zij hoeven geen broeders te zijn, verwanten of landgenoten. Hij kan hen aanspreken op alle mogelijke denkbare behoeften: roem, eer, macht (de condottiere, de roverhoofdman, de gangster) tot aan de rechtvaardigheid (profeten, filosofen). Weber onderscheidt hier niet tussen. Het gaat hem om de bijzondere vorm, niet om de inhoud. Charismatische bendeleiders maken nieuwe manieren van oorlogvoering mogelijk, filosofen en profeten formuleren de rechten van steeds grotere groepen mannen. Beiden dragen bij aan de vernieuwing van het menselijk leven – voorzover tenminste de door hen geschapen verhoudingen stand houden.

Sociale vernieuwingen blijven alleen bestaan als zij aansluiten bij economische verhoudingen. Bij Weber is het verband tussen economische en sociale structuur negatief geformuleerd, bij Marx positief: daar brengt de economie, de broodwinning, de sociale structuren voort. Bij Weber kunnen sociale structuren ook voortkomen uit andere menselijke behoeften, zoals die aan macht of zingeving;

bij Marx worden ook dergelijke behoeften in laatste instantie voortgebracht door de verhoudingen waarbinnen mensen aan de kost moeten komen. Er is sprake van en voortdurende wisselwerking tussen economische, bestuurlijke, militaire en religieuze vernieuwingen. Weber heeft geen verklaring voor de herkomst van charismatische leiders: hij ziet de oorzaak van hun succes veel meer in hun persoonlijke begaafdheid dan in de behoeften van hun volgelingen. (Waarom kennelijk, in de bestaande verhoudingen, niet voldaan werd; ook die behoeften zouden door een marxist misschien herleid kunnen worden tot de klasseverhoudingen van het moment.)

Bij Weber worden de sociale verhoudingen voortgebracht door de overheersers; zij ordenen de chaos van traditionele en particularistische verhoudingen. Zij doen dat bewust, met een scherp oog voor hun eigen voordeel (zelfs de religieuze charismatische leiders, die geen aardse voordelen voor zichzelf nastreven, zullen van hun volgelingen op den duur enige vorm van broodwinning moeten innen).

Moderne, rationele vormen ontstaan juist door dit streven naar materieel voordeel: nieuwe kansen op voordeel worden steeds 'gemonopoliseerd' door buitenstaanders uit te sluiten; de deelnemers aan het monopolie gaan dan samen een *rechtsgemeenschap* vormen. Het moderniseringsproces (rationaliseringsproces) bestaat in Webers visie uit de uitbreiding en aaneenkoppeling van dergelijke rechtsgemeenschappen op steeds algemener termen. Steeds meer rationele beheersingstechnieken ontstaan: in de legers wordt de discipline ontwikkeld, en vervolgens worden ambtenarenapparaten naar militair model georganiseerd. Het Romeinse recht maakt zowel de handel als de abstracte, algemene belastingwetgeving nodig. De handel schept het geld – de vorsten kunnen hun ambtenaren gaan betalen. In de 17^e en 18^e eeuw ontwikkelen Franse en Pruisische vorsten de politiestaat, waarin alles en alles door de overheid geregeld is.

Burokratie en kapitalisme

Het enige wat tegen de burokratisering opgewassen is, is het kapitalisme. In Engeland heeft het zich vrij ongestoord kunnen ontwikkelen, juist omdat daar niet zo'n sterke centrale overheid was. In 1789 worden in Frankrijk de oude machten die de vrije ontplooiing van het individuele winstbejag in de weg stonden, onthoofd.

De nieuwe staten hebben het gemakkelijker dan de oude absolute vorsten: hun onderdanen zijn sinds de Franse revolutie allemaal *formeel* gelijk; zij vallen allemaal onder dezelfde wetten. Alle zelfstandige bestuurders en militairen zijn onteigend: alle bestuurs- en militaire middelen zijn eigendom van de staat geworden. Er bestaat tussen mannen geen persoonlijk gezag meer op grond van geboorte en traditie. Alle gezag berust op wetten: algemene voorschriften die volgens een bepaalde procedure door daarvoor aangewezen mannen zijn vastgesteld.

De burokratie heerst zonder aanzien des persoons, zonder emoties. Het enige levensgebied dat hier buiten blijft is de vrije markt, de enige die niet onderworpen is aan het ambtenarenapparaat is de ondernemer. Wat de socialisten willen – nationalisatie van de produktiemiddelen – beschouwt Weber als de voltooiing van het burokratiseringsproces: als de staat ook de produktiemiddelen in handen heeft, zal de ambtenarenheerschappij totaal zijn. Erger nog, als de kapitalistische winstrekening verdwenen is, bestaat geen enkel criterium meer om te beslissen wat er geproduceerd wordt en hoeveel: willekeur en terreur zullen de burokratisering aanvullen.

Toen Weber dit voorspelde was de Russische revolutie twee jaar oud. Weber was overigens niet de enige die voorspelde dat de Staat niet zou afsterven; de anarchisten hadden hetzelfde gezegd, en ook binnen de kommunistische partij hadden mensen als Rosa Luxemburg gewaarschuwd tegen Lenins organisatieprincipes. Lenin had de partij immers strak hiërarchies georganiseerd; hij presenteerde dat als een soort ei van Columbus: de strijdbaarste en bekwaamste arbeiders zouden dan vanzelf in het partijapparaat opklimmen. Ook na de revolutie kon een dergelijk systeem gehandhaafd blijven:

als maar de ambtenaren niet meer verdienden dan een gewone arbeider, verantwoording verschuldigd zouden zijn aan de arbeiders, en geen speciale status zouden hebben (dat laatste was al door Marx beschreven in zijn analyse van de Parijse Commune van 1870 in 'De burgeroorlog in Frankrijk').

Politiek en economie

Wat bij Weber geheel onduidelijk blijft, is hoe het kapitalistische productieproces eigenlijk werkt. Op zichzelf zijn rationalisatie en burocratie bij hem niet tot het gebied van de formele overheersing, de staat, beperkt: ook het bedrijfsleven is gebaseerd op formeel-rationele vormen van boekhouding en rentabiliteitsberekening, op bevoegdheden, verdeling en coördinatie. Volgens Weber kunnen monopolisten zelf regels vaststellen voor hun klanten die in de praktijk als 'recht' fungeren; en natuurlijk ook voor hun arbeiders. Toch blijft voor Weber het kapitalisme het gebied van vrijheid, omdat de ondernemers niet, zoals de politici in de rechtsstaat, aan hun eigen regels gebonden zijn. Aan welke regels de ondernemer wél gebonden is, interesseert hem als socioloog niet: want dat is het gebied van de *ekonomiese* wetenschap.

Die ekonomiese wetenschap was in Webers tijd niet meer de 'klassieke economie' van Smith en Ricardo, wier arbeidswaardeleer Marx overnam; en evenmin die van Marx, maar de Oostenrijkse school van het 'grensnut' die meende het gedrag van vragers en aanbieders af te kunnen leiden uit de wet dat het eerste brood voor de koper waardevoller is dan het tiende. 'Waarden' zijn dus relatief, er is geen vast punt zoals in de arbeidswaardeleer, die stelt dat de waarde van het produkt uiteindelijk te herleiden is tot de hoeveelheid arbeid die nodig is geweest om het produkt voort te brengen. Het gaat er dus om dat het ekonomies leven voor kennisteoretiese relativisten als Weber door andere wetenschappen gekend, en andere wetten beheerst wordt als het sociale leven.

Want de markt, zegt Weber, is de eerste sociale verhouding waar geen broederlijkheid aan te pas komt, omdat de kontraktpartners elkaar niet eens kennen.

Politieke economie

Wat gebeurt er nu, als je Webers sociologie zou gaan verbinden niet met de grensnuteconomie, maar met de politieke economie van Marx en Engels?

Marx en Engels zijn het niet eens met de scheiding tussen politiek en economie. Zij vinden dat hun ekonomiese analyse ook informatie geeft over het politieke, sociale en kulturele leven. Dat is mogelijk, omdat zij niet een strikt ekonomiese taal spreken, maar een filosofiese. De verhouding tussen zijn en bewustzijn behoorde immers in hun tijd nog tot het vakgebied van de filosofie; de sociologie als afzonderlijke wetenschap is pas later uitgevonden. De grote moeite die moderne mensen met het Marxisme hebben, is dat wij niet meer gewend zijn in filosofiese termen over menselijke verhoudingen te denken. Wij zijn zo door Weber en zijn volgelingen beïnvloed, dat wij altijd konkrete mensen voor ons willen zien die heel of half bewust samen iets aan het doen zijn - vrije individuen in feite. Wij kunnen en willen ons niet voorstellen dat wij door onzichtbare wetten geregeerd worden (zie hierboven, de zandkorrel). En dat is juist de kern van het marxisme.

Het kapitaal, dat volgens Marx en Engels in zijn bewegingen de moderne maatschappij structureert, is absoluut onpersoonlijk: de kapitaalbezitters hoeven elkaar niet eens te kennen, sterker nog: ook zij weten niet wát er gebeurt. Individuele kapitalisten lopen steeds het risico door de wetten van de concurrentie vernietigd te worden. Af en toe loopt alles zelfs geheel uit de hand en ontstaat er een crisis - waar niemand iets tegen kan doen - en steeds rijst het kapitaal als een foenix uit de as van de crisis omhoog, verjongd, versterkt, uitgebreid, gedifferentieerd en gerationaliseerd, zonder dat één van die gewichtige heren dat persoonlijk georganiseerd heeft. (Als je de kranten volgt over het industriële management, bv. bij de Ogem, weet je dat ze dat ook niet kunnen: ze komen niet verder dan vrij eenvoudige vormen van misdadigheid.)

Wat Marx en Engels geanalyseerd hebben is, hoe dat kapitaal als (onpersoonlijke) maatschappelijke verhouding waarin arbeidskracht wordt opgezogen en in nieuw kapitaal wordt omgezet, zich binnen oudere maatschappelijke klasseverhoudingen heeft ontwikkeld en hoe het die oude verhoudingen steeds meer oplost. In één beweging raken daarbij de arbeidenden steeds meer ‘vervreemd’, omdat hun produkten - in de vorm van kapitaal- ‘zich als een vreemde macht tegenover hen stellen’, om hen nog verder uit te wringen; en tegelijk worden daarbij de voorwaarden geschapen voor een socialistiese maatschappij, waarin de arbeidenden zich die vreemde macht toeëigenen.

De crisis van links

De crisis in de linkse beweging bestaat nu hierin, dat niemand dat meer gelooft. Wij zien in de arbeiders- en boerenstaat een bureaucraties overheersingsapparaat dat op arbeiders en boeren (wij zouden zeggen: voornamelijk op arbeidsters en boerinnen) parasiteert: een nieuwe heersende klasse. De linkse beweging heeft niets meer terug van Weber; slechts de ‘gestaalde kaders’ van de CPN houden nog vol dat het ‘bestaande socialisme’ de mensheid een stap verder gebracht heeft. Alleen de gestaalde kaders? Zijn een heleboel vrouwen niet ook in de grootste verwarring? Wij haten militaire diktaturen. Wij vinden het vreselijk dat de Oost-Europese vrouwen zolang in de rij moeten staan en dat hun mannen drinken en hen slaan en nooit afwassen en dat hun abortusklinieken zo slecht zijn, maar wij hoeven maar één Oost-Europese film te zien en we zijn weer jaloers op die overwerkte vrouwen met hun zelfbewustzijn, hun kracht, hun zelfstandigheid. Natuurlijk zijn ze, in elk geval in die films, veel te aardig tegen die mannen - maar intussen gaan ze onverstoord door met hun eigen werk, en ze hebben duidelijk geen enkele neiging om zich daarvoor te verontschuldigen. Net zo met Polen. Onafhankelijke vakbonden - prachtig. Maar dat de katholieke kerk voor vrouwen slechter is dan het kommunisme, staat als een paal boven water. (Alleen de Islam is nog slechter. Afghanistan: de belangrijkste reden voor de Afghaanse mannen om in opstand te komen tegen de kommunistiese zetbazen was, dat die ook vrouwen onderwijs en andere maatschappelijke rechten wilden geven).

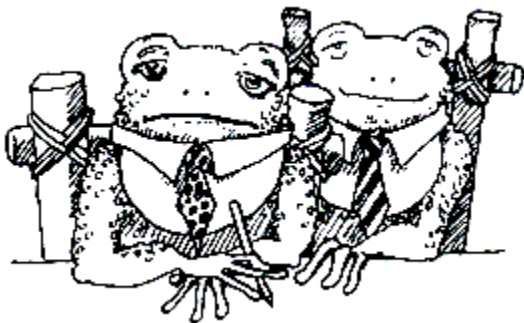
Het kapitalisme als manschappij

Het kapitalisme is een neutraal, onzichtbaar, onpersoonlijk en dus ook geslachtloos proces; het interesseert zich niet of het mannelijke of vrouwelijke arbeidskracht in kapitaal omzet; en toch weet het vrouwen tot onzekere, afhankelijke en negatieve wezens te reduceren. En Marx en Engels kunnen ons niet vertellen hoe. Dus we gaan inbreken in hun theorie; we gaan er een overheersingsteorie aan toevoegen, we gaan de mannen zichtbaar maken. Dat kan niet op ‘de markt’: want daar zien zij elkaar ook niet. Wij moeten inderdaad de vraag stellen die Weber stelde: hoe weet iedereen wat hij moet doen, als de wetten van het kapitaal zich ‘achter de rugen van de mensen om’ voltrekken? Als een ondernemer zich niet aan de wetten van het kapitaal houdt, merkt hij dat pas als de banken zijn krediet opzeggen (dus: niet meer in hem geloven) en zijn faillissement aanvragen. De kapitaalstromen bewegen zich onder de oppervlakte van het maatschappelijk leven: de kapitalisten doen proefboringen; zij laten berekeningen uitvoeren door boekhouders, accountants, marktonderzoekers; of die berekeningen juist zijn, merken ze later pas. Misschien waren hun beslissingen net zo goed geweest als ze een kwartje opgegooid hadden, geen mens kan het zeggen. *De wetten van het kapitaal worden via bureaucratiese processen in maatschappelijke werkelijkheid omgezet:* dus via onpersoonlijke hiërarchiese, op kennis van regels gebaseerde mannelijke concurrentieverhoudingen. Burokratieën en staat zijn geen ‘afspiegelingen’ van de klasseverhouding tussen kapitalisten en arbeiders - de banden tussen mannen maken de kapitaalstromen mogelijk, ze zijn er de menselijke vorm van. Volgens Marx is de burokratie de ‘Netzhaut’ die het maatschappelijke leven ‘um-

schlingt', het kapitaal het 'wezen', de burokratie de 'oppervlakte'; wezen en oppervlakte dialekties verbonden - maar volgens ons is dat onnodig mysterieus. De verhoudingen tussen mannen zijn niet zo geheimzinnig. Wat geheim is, is de uitbuiting van vrouwen die aan dit alles ten grondslag ligt. *Kapitaal en burokratie zijn twee kanten van het systeem waarmee de vrouwenarbeid georganiseerd en de opbrengst ervan verdeeld wordt.* De kapitaalrekening is niets anders dan een burokratiesysteem om vast te stellen wie wint en wie verliest, wie mee mag concurreren en wie failliet is en een nieuwe b.v. moet oprichten. Arbeidsdeling en coördinatie (dus burokratische beheersing) van vrouwenarbeid bepalen de groei van de industriële productie, overheidsburokratieën (en d.m.v. diploma-eisen, subsidievoorwaarden en andere voorschriften ingekapselde partikuliere burokratieën) organiseren de onbetaalde vrouwenarbeid (huisvrouwenwerk en vrijwilligerswerk).

Waarom mannen werken

Maar mannen werken toch ook, tegenwoordig? Als vrouwen tweederde van al het werk doen, doen mannen toch nog één-derde? Om dat helder te zien, moeten we terug naar ons betoog over arbeid en organisatie van arbeid. Het is algemeen bekend dat een groot deel van de mannelijke arbeiders niet met de handen, maar met het hoofd werkt: in burokratieën. In de meeste Westerse samenlevingen werkt maar 10 à 20 % van de werkende bevolking bij de industrie. De meeste mannen 'werken' aan de ontwikkeling van beheersing door techniek en wetenschap, zowel van het economische als van het persoonlijk leven. Die 'anderen' zijn in meerderheid vrouwen: want vrijwel alle vrouwenwerk is 'uitvoerend' werk, werk dat je zelf moet doen, waar je niemand onder je kommando hebt. Daar ligt de moderne classescheiding, zoals ook mannelijke schrijvers als Dahrendorf en E.O. Wright gezegd hebben. Wie in de burokratieën zitten, iets te bevelen hebben, mensen onder zich hebben, die zijn een verlengstuk van de heersende klasse. Slechts wie niemand onder zich heeft is een arbeider. Een arbeider dus, meestal: iemand die nooit zal opklimmen in de concurrentienetwerken. En toch zijn er ook mannen die uitvoerend werk doen, nooit promotie zullen maken; zelfs blanke mannen, al worden het er steeds minder.

In dat opzicht hebben Marx en Engels gelijk en is het kapitalisme inderdaad een revolutionair systeem. Het is de eerste produktiewijze waarin mannen vernederd worden tot *werken*. Daarom zijn juist *beginnende* kapitalistische systemen vatbaar voor mannelijk-socialistische revolutie: omdat zij zijn opgebouwd op vrouwenarbeid, en daar vrouwen geld voor betalen (wel minder dan mannen zouden krijgen, maar toch: geld). Mannen dreigen hierdoor buitengesloten te worden. Geld is immers de toegang tot de systemen van verdeling van de opbrengsten van de arbeid: 'Het individu draagt zowel zijn sociale macht, als zijn band met de maatschappij in zijn zak' (Marx, *Grundrisse*, Penguin ed. p 157) Geld is de potentiële broederschap, potentiële manschappelijke macht - geld dreigt van vrouwen broeders te maken. Mannen konden natuurlijk wel proberen hun vrouwen en kinderen het zuurverdiende geld weer af te nemen, maar daarvoor moesten ze een basis hebben. Het

huwelijk was daarvoor geen voldoende basis, als mannen van elkaar geïsoleerd waren: alleen hun broederschap kon vrouwen en kinderen tot lichamelijk eigendom van mannen maken. En die broedersschappen werden juist door het kapitalisme vernietigd: de oude verhoudingen van feodale landarbeid en de greep die de gilden op ambacht en huisindustrie hadden gehad, waren aan het verdwijnen. Dat is de 'onteigening van de producenten' die door Marx en Engels beschreven wordt: niet in de eerste plaats het afnemen van de mogelijkheid om van eigen mannenarbeid te profiteren, maar om de opbrengsten van arbeid van vrouwen en kinderen op te eisen. En als de mannen hun toevlucht wilden nemen tot de oude mannenbezigheden van roof en diefstal, stond er nu een mannelijk overheidsapparaat klaar om ze daar zeer wreed voor te straffen (*Het Kapitaal*, hoofdstuk 24, De oorspronkelijke accumulatie.)

We hebben in de 'Geschiedenis van de vrouwentoekomst' gezegd dat de verhoudingen zich dreigden om te keren: al die mannen die met de baby op de arm hun vrouw bij de fabriekspoort stonden op te wachten hadden beter het huis kunnen schoonmaken en koken. Maar dat was hun bedoeling niet. De mannen die buitenstonden, hadden wel degelijk broeders binnen de fabriekspoorten: die mannen, die vanuit het ambacht het 'geschoolde' werk waren gaan doen, waaruit de vrouwen ook in de gildetijd allang verdreven waren. Voor hen was de overgang van ambacht ('arbeid' in de marxistische zin, waarin de arbeider een voor hem herkenbaar *produkt* maakt) veel geleidelijker geweest - omdat de mechanisering van de produktie vrij geleidelijk ging - dan voor degenen die vroeger als boer organisator van vrouwenarbeid geweest waren. De ambachtsmannen zijn de kern geworden van de eerste vakbonden en van de eerste arbeidersbeweging (die van Marx en Engels in Engeland heette de *International Working Men's Association*); zij waren de mannen die hun mannelijkheid wilden redden in een situatie waarin zij in de positie van vrouwen gebracht dreigden te worden: hetzij doordat ze door vrouwen helemaal uit de geldcirculatie verdreven werden, hetzij door in dat arbeidsproces onzichtbare 'vervreemde' arbeid te moeten verrichten. Hun eis was een compromis tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid: niet meer dan acht uur wilden ze werken! De rest van de tijd, 16 uur per dag, wilden zij vrij man zijn.

Hoeveel uur mannen werken

Dat is in de westerse landen dus gelukt - en als dat eenmaal gelukt is, waarom zouden mannelijke arbeiders dan revolutie maken? Zij profiteren van een wereldwijd systeem om vrouwen uit te buiten: niet alleen hun eigen vrouw loopt de hele dag voor ze te rennen maar zij krijgen óók een deel van de opbrengsten van al die miljoenen uitgehongerde en uitgeputte vrouwen van Chili tot Zuid-Korea - en via de handelsbetrekkingen met de kommunistiese landen nog van de vrouwen daar ook.

Wie zou daar niet acht uur voor in de fabriek willen zitten? Acht uur vrouw zijn, tegen zestien uur man? En natuurlijk zijn ze helemaal geen vrouw tijdens die acht uur. Mannen vertellen ons wat ze allemaal doen om het fabriekswerk te saboteren: ze maken er sport van, wedstrijden, de zwakkeren worden gesard, sadistische rotgrappen uitgehaald. In de woorden van een mannelijke welzijnswerker: 'Een ander kenmerk van de cultuur van de werkvloer is het typerende taalgebruik en een hoog ontwikkeld gebruik van intimiderende humor. Veel van de gesprekken en praatjes op de werkvloer zijn niet serieus en gaan ook niet over het werken zelf. Het zijn grappen of in-de-zeik-zetterijen of opkloten. Het is een hele bekwaamheid deze taal te kunnen gebruiken om de dingen waarmee je voor de gek wordt gehouden snel door te hebben en om dan snel geschikte antwoorden klaar te hebben om zo verder gepest te vermijden. Met deze konkrete en verbale humor hangt een breed ontwikkelde fysieke humor samen: vooral de "praktical joke." Deze grappen zijn gespierd, scherp, soms wreed.'

en

'Misschien is het meest prozaïese maar in feite ook het meest opzienbarende element van de cultuur van de werkvloer wel, dat de fysieke arbeidskracht zoals die hier in praktijk wordt gebracht, beschreven wordt in termen en uitdrukkingen die het mannelijke karakter ervan onderstrepen. De primitieve, mythologische elementen van de konfrontatie met "de taak" worden vermengd met een nadrukkelijk mannelijke betekenis. Dat heeft ingrijpende gevolgen. Het bemoeilijkt binnen de arbeidssfeer in hoge mate een juist begrip van wat arbeidskracht in feite is en hoe zij binnen het kapitalisme wordt gebruikt. Gevolgen ook voor de visie op en definiëring van mannelijkheid buiten de werksfeer. Bijvoorbeeld in de sfeer van het gezinsleven. Toch wordt dit in het algemeen niet of verkeerd begrepen. De seksistische houding van de mannen op de werkvloer, de onvermijdelijke pin-up op de goed geoliede machines, de grappen en de taal, ze worden allemaal eenvoudig beschouwd als de natuurlijke manier van doen op de werkvloer.'

'Fysieke arbeid is overgoten met mannelijke eigenschappen en daardoor krijgt het een bepaalde sensuele bijbetekenis. De kracht en de vervaarlijkheid van het fysieke werken en ploeteren - op zichzelf, als onderdeel van een arbeidsverdeling helemaal niet zo heroïek of vol grandeur - nemen het aureool en de diepgang aan van het mannelijke, en eigenen zich daarmee een veel grotere betekenis buiten zich zelf om toe. Anders gezegd: het principe van arbeid die algemeen, abstrakt en overal inzetbaar is, heeft van binnenuit de zinvolheid uit het werk gehaald. Maar tegelijk heeft een omgevormd paternalisme, een speciaal aangepast mannelijkheidsideaal die zin er van buitenaf weer aan gegeven'. (Paul Willis, Groene Amsterdammer 16.12.81)

Dus van die acht uur, hoeveel zou er gewerkt worden? Misschien drie, of vier? Mannen die zelf hun werktijd kunnen regelen, zoals in de haven, zijn meestal in die tijd klaar. Voor mannen die hoofdarbeid verrichten, geldt dit natuurlijk nog veel sterker. Ga maar rondkijken op een kantoor: al die mannen die met een mapje onder hun arm over de gang lopen, zijn op weg om ergens te gaan *praten*: vergaderen of gewoon kletsen. Hun gepraat gaat niet over inhouden: hoe het werk zo te doen dat de behoeften van de klanten bevredigd worden, ze gaan over hun onderlinge broederlijke strijd om eer, macht en geld. Het belangrijkste verschil met vroeger is dat ze die onderlinge concurrentiestrijd nu 'werken' noemen, en dat ze daarop de claim baseren dat hun vrouwen, die niet 'hoeven te werken' voor ze zorgen (= werken). Geen verkorting van de arbeidsdag heeft nog opgeleverd dat mannen huishoudelijk werk zijn gaan doen: dus ook een 5-urige werkdag verandert niets, behalve dat vrouwen die betaald hele dagen werken, meer tijd krijgen om andere taken te vervullen.

Wat nu te doen

Wanneer vrouwen willen, dat mannen zullen gaan werken op de manier waarop ze dat zelf doen, namelijk om in de behoeften van anderen te voorzien - op een sociale manier dus - dan zullen ze ze

daartoe moeten *dwingen*. En niet op de manier waarop mannen andere mannen dwingen, met geweld, maar door het zelf niet meer te doen op de bestaande voorwaarden. Geen werk zonder geld en zonder eer – ook voor vrouwen niet!

De basis daarvoor begint de laatste tien jaar te groeien. Vrouwen beginnen weer echte arbeidsters te worden. Zij werken niet zoals de eerste zeventig jaar van deze eeuw, uitsluitend voor één man, maar net zoals in de opbouwfase van het kapitalisme voor meer mannen. Zij doen algemene maatschappelijk nuttige arbeid.

Het kapitalisme is dan ook weer in een opbouwfase: afbraak van oude produktievormen, opbouw van nieuwe. Een ombouw is aan de gang van industriële naar dienstverlenende produktie.

In de V.S. zijn de gezondheidszorg en de dienstverlening de grootste groeisectoren. In de traditionele zware industrie werkt nog maar 10% van de arbeiders. Tegelijkertijd is echter de dienstverlenende sektor in een automatiseringsproces betrokken, waardoor weer behoefte aan nieuw elektronische apparatuur ontstaat – dan worden weer vrouwen uitgestoten (denk maar aan het bank- en verzekeringswezen, en ook aan de gezondheidszorg: leerling-verpleegsters gaan nadat zij tijdens hun opleiding bijna voor niks gewerkt hebben met hun diploma de WW in; die vrouwen worden dan weer rijp voor moederschap en vrijwilligerswerk. Ook in de apparatenfabrikage (de chips bijv.) wordt vrouwenhandwerk (pionierswerk) gemechaniseerd. Zo worden stromen vrouwen heen en weer gestuurd van de ene sektor naar de andere, om nieuwe produktiewijzen uit te proberen, nieuwe behoeften te scheppen. De meeste van die nieuwe behoeften liggen voor de hoogontwikkelde sectoren op geestelijk gebied. De bewustzijnsindustrie is de industrie van de toekomst. Er is immers een grens aan het aantal voorwerpen dat men in de modale woning kan opslaan. De door het moderne leven opgewekte frustratie en verveling schept in beginsel echter eindeloze behoefte aan afleiding, spanning, sensatie, begeleiding, onderwijs en therapie. Marx schreef in *Het Kapitaal* dat ook immateriële ‘waarden’ als eer en geweten onder het kapitalisme ‘waren’ zouden worden, die op de markt voor geld geruild kunnen worden en geen ‘gebruikswaarde’, eigen betekenis, meer hebben. Hij heeft echter niet voorzien dat de produktie van emoties eens de belangrijkste sektor zou kunnen worden!

Geen wonder dat vrouwen steeds verwarder worden. Hun objektieve situatie wordt steeds tegenstrijdiger. *Formeel* zijn ze nauwelijks meer uitgesloten van de manschappelijke systemen ter organisatie van de vrouwenarbeid en de verdeling van de opbrengsten ervan: wie zegt dat een vrouw geen directeur van de Nederlandse Bank of van de OGEM kan worden? Tegelijkertijd worden de regels die door die systemen vastgesteld worden over hoe die vrouwen zich moeten gedragen, steeds uitgewerkter: op steeds geraffineerder wijze wordt vrouwen verboden zich mannelijk (konkurrend, eerzuchtig, onverantwoordelijk) te gedragen. Naarmate meer manschappelijke posities voor haar openstaan, wordt het haar moeilijk gemaakt zich op die posities te handhaven: De mannelijkheid van de ‘onpersoonlijke’ structuren wordt zo steeds seksueler - ook als de broeders dat niet, zoals in de door Joke Smit beschreven Amsterdamse gemeenteraad, door voortdurend seksueel-agressief taalgebruik uitdrukken. Steeds meer gaat vrouwelijke identiteit zich uitdrukken in het zich vrijwillig terugtrekken uit de harde mannenwereld, door een eigen sfeer van persoonlijke zachtheid te scheppen.

Toen wij de ‘Geschiedenis van de vrouwentoeekomst’ af hadden, bedachten we pas dat niet alleen mannen onvolledig zijn vermenselijkt. Waarom zou de mannencultuur van vertoon, van strijd om aandacht, van te proberen iets spektakulairs te doen (de *Homo Ludens* van Huizinga), niet tot de menselijkheid horen? Het is dat de mannen doen alsof niets anders van belang is, maar vrouwen zijn net zo intelligent als mannen, en ze hebben dezelfde behoefte aan plezier en afwisseling.

Waarom zouden ze altijd afwachten tot mannen ze vermaken?

Al die vrouwensubcultuur van tegenwoordig werkt aan die kant van de ontwikkeling. De vrouwenpopmuziek is al harder dan die van de mannen. Het gaat er om het ludieke - dat ook Dolle Mina zo

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

bijzonder maakte -, het onserieuze, te combineren met de ernst van het werk en de inspanning om banden tussen vrouwen te maken - óók werk, in de zin van organisatie van je eigen arbeid.

Konklusie

De hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid die vrouwen verrichten, maakt het haar mogelijk om via stakingen van dat werk zeggenschap over de organisatie van de arbeid en over de verdeling van de opbrengsten ervan te verwerven.

De onpersoonlijkheid van het kapitaal dat in beginsel onverschillig is tegenover het geslacht van degene die arbeidskracht wil verkopen, geeft vrouwen in principe de mogelijkheid sociale banden met elkaar aan te gaan: zij kunnen nu 'zusterschappen' gaan opbouwen als tegenmacht tegen de algemeen-abstrakt-konkurrerende mannenbroederschappen. Zij zullen daarbij hun onvolledige vermenselijking moeten overwinnen door zich ook spel, concurrentie en 'vertoon' eigen te maken. Anderzijds is het kapitalisme de eerste maatschappijformatie die mannen een begin van werken heeft geleerd.

Wanneer vrouwen gezamenlijk de strijd tegen de mannenorganisaties aangaan om mannen te dwingen de helft van de arbeid te verrichten voor de helft van de opbrengst, zullen de categorieën mannelijk en vrouwelijk hun betekenis verliezen.

Literatuur

De Bonte Was, *Geschiedenis van de Vrouwentoekomst*, 1980

De Bonte Was, *Feminisme en marxisme*, in: *Feminist* 2, 1977

Simone de Beauvoir, *De tweede sekse* (1949), Bijleveld, Utrecht 1968 (helaas een slechte vertaling; de Engelse Penguin 1972 is veel beter)

Shulamith Firestone e.a., *Notes from the second year*, 1970, gedeeltelijk vertaald in *Berichten uit Amerika*, MVM 1971

Shulamith Firestone, *De dialektiek van de sekse* (1970), Bert Bakker 1979

F. Engels, *De oorsprong van het gezin*, van de partikuliere eigendom en van de staat (1884), Pegasus 1976

K. Marx en F. Engels, *De Duitse ideologie*, deel I Feuerbach (1846), SUN 1972

K. Marx en F. Engels, *Kommunisties Manifest* (1848), Pegasus

K. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politiesen Oekonomie* (Rohentwurf) (1858/1953), vert. Penguin 1972

K. Marx, *Het Kapitaal* (1868), De Haan 1972

A. Giddens, *Capitalism and modern social theory*, An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber, Cambridge University Press 1971 (aanbevolen als inleiding)

T. Veblen, *De theorie van de nietsdoende klasse*, Arbeiderspers 1974

M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (1920), Mohr 1976, gedeeltelijk vertaald door A. Braam in *Gezag en burokratie*, Rotterdam 1972

E. O. Wright, *An alternative conceptualization of class boundaries*, in *Class, crises and the state*, NLB 1978

H.J.Störig, *Geschiedenis van de filosofie* dl. 2, Prisma 1971

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

De seksuele revolutie

De seksuele revolutie is de reden geweest van het ontstaan van het radikaal-feminisme; en vervolgens heeft het 'radikaal-feminisme' de seksuele revolutie bevorderd en verdiept. Dat is nog eens dialektiek! Want de aanhalingstekens geven al aan, dat het 'radikaal-feminisme' dat de seksuele revolutie bevordert, natuurlijk niet hetzelfde is als het radikaal-feminisme dat ontstond als verzet tegen de seksuele revolutie. Het is een anarchistiese gemeenplaats, dat wie zich verzet tegen een bepaalde maatschappelijke macht, uiteindelijk gaat lijken op die macht, omdat men de strijd laat bepalen (definiëren) door de tegenstander - en zoiets is er met het radikaal-feminisme ook gebeurd. Het is iets heel anders geworden dan de bedoeling was - voorzover het zich alleen verzette tegen seksuele onderdrukking, en niet tegen uitbuiting van vrouwenarbeid, werd het bruikbaar om de seksuele onderdrukking te versterken.

In andere artikelen in dit blad wordt uitgelegd hoe dat gegaan is. Hier dus alleen in het kort: als het radikaal-feminisme niet kan verklaren hoe mannen en vrouwen geworden zijn zoals ze zijn (geen historische theorie heeft) komt het onherroepelijk uit op biologisme: mannen en vrouwen zijn verschillend naar hun *natuur*. Feministen denken dan een heel bijzonder standpunt in te nemen door de zeggen dat vrouwen beter zijn dan mannen - maar ze realiseren zich dan kennelijk niet dat, sinds een eeuw of twee, mannen dat ook zeggen; dat de plicht om goed te doen juist de vrouwelijke onderdrukking zelf is (halfslachtige feministen zijn altijd dol geweest op de kerkvaders, omdat die vrouwen zo vies en slecht vinden; de moderne kerken zeggen dat allang niet meer, die zeggen juist dat vrouwen te goed zijn voor deze wereld).

Al diegenen die Firestones verklaring (dat de vrouwenonderdrukking voortkomt uit de biologiese gezinssituatie) hebben geloofd (of zelf bedacht: het is een eenvoudig terugprojecteren van de moderne situatie), waren dus eigenlijk het feminisme al weer uit zodra ze eraan begonnen waren. Alsof je te lang in de draaideur bent gebleven, en dan weer uitkomt waar je begonnen was, terwijl je toch dacht van alles gedaan te hebben.

Wat die draaideur was, heeft de franse filosoof Foucault ons onlangs uitgelegd. Zijn nieuwe boekje over de geschiedenis van de seksualiteit (*The history of sexuality*, Vintage 1980) kan in één zin worden samengevat; het praten over seksuele onderdrukking *is* de seksuele onderdrukking zelf. Door het gepraat wordt namelijk de suggestie gewekt dat seksualiteit bestaat, ergens opgesloten zit, alleen nog maar bevrijd hoeft te worden. Wie geen lustvol seksleven heeft, moet harder werken aan die bevrijding. En dat is nu juist de ellende zelf.

Foucault beschrijft hoe dit proces door de kerk, via de biecht op gang gebracht is en door de psychiatrie geperfectioneerd. Hij verklaart echter niet waarom de kerk dit deed, liever gezegd waarom dit specifieke middel gekozen werd om macht over de gelovigen te krijgen. Hoe zou hij ook iets kunnen verklaren? Hij spreekt over mensen, niet over mannen en vrouwen, en wij weten zo langzamerhand dat seksualiteit tegenwoordig voor mannen iets anders betekent dan voor vrouwen. Wat seksualiteit voor vrouwen betekende in de zestiger jaren, in de jaren van het ontstaan van de radikaal-feministische beweging is in *Vrouwen over seksualiteit* van De Bonte Was samengevat in twee woorden: 'geen zin'. Aan datzelfde boek is de verwarring van de radikale beweging over de seks te zien. Wij dachten in 1975 nog dat 'geen zin in seks' betekende: geen zin in seks met mannen. Tegelijkertijd vonden we het uiterst merkwaardig, ja zelfs een beetje belachelijk, dat bijna alle seksopstellen die binnenkwamen hetzelfde patroon volgden: eerst geen zin, dan na enige oefening van man zin geleerd, dan man geschrokken, man weggedaan, vriendin gevonden, nu wél zin. We vonden dat zo eentonig, dat hoewel geen van ons nog ooit met een man wou neuken, we alle ons bekende hetero's hebben gevraagd om een verhaal over een gelukkig heteroseksleven. Helaas, slechts één van de tien vrouwen die ons een verhaal beloofde leverde het in - en dat ging over 'een dode mus in bed' (ze is nu al jaren gescheiden). Dus hebben we de verhalen maar zo goed en zo kwaad mogelijk door el-

kaar geklutst met kleine verhaaltjes over dat strelen en zwemmen ook fijn zijn, en met theoretische stukken over wat er dan mis was met het mannelijk seksueel gedrag en hoe de (vrouwelijke) seks dan misschien wél prettig zou kunnen zijn. Eigenlijk kwam het stuk waarin één van de schrijfsters verbitterd schreef dat ze niet wilde schrijven maar vrijen, nog het dichtst bij wat Foucault beschrijft: op de één of andere manier was het schrijven over seks een vorm van seksuele onderdrukking geworden. Maar ook zij dacht dat de seksualiteit alleen maar bevrijd hoeft te worden om een bron van lust te worden die de dagelijkse onderdrukking zou kunnen doen verdampen.

Het ligt ook zo voor de hand om dat te denken. Het soort democratieën waarin wij leven is gebaseerd op de rechten op 'lichaam, leven en het nastreven van geluk', zoals de Amerikaanse grondwet dat zo mooi formuleert. Maar ja, hoe streeft men het geluk na? Het moet iets zijn wat je kunt *kopen*, want anders zou het onverenigbaar zijn met vrijheid: het geluk kan alleen beleefd worden zonder verplichtingen. Het moet echter wel steeds beschikbaar zijn, want anders zou het leed van het onvervuld verlangen (of, in de gemoderniseerde vorm, de ergernis van te moeten wachten: de 'frustratie') dreigen. Het moet dicht bij de hand zijn, gewoon dus, en toch biezonder en onalledaags, anders zou het gaan vervelen, zoals bijna alle vormen van luxe ('luxe' en 'weelde' betekenden een paar eeuwen geleden 'wellust': de voorouder van de seksualiteit). Er moet dus iets van spanning inzitten, iets van ontwijken – misschien van sport, van jacht, van overheersing, van geweld tegen het tegenstrevende?

Zo zie je: als de seksualiteit er niet was, zou hij uitgevonden moeten worden, en uitgevonden is ie, en bovendien 'bevrijd' uit de banden van het levenslange huwelijk waar hij sinds een kleine honderd jaar voor de meeste mannen was opgesloten (dat er heel wat aan vooraf ging voordat mannen een verzorgende vrouw gekregen hadden hebben we uitgelegd in *Geschiedenis van de vrouwentoekomst* hfst. 8 en 9).

Dit zijn geleidelijke ontwikkelingen, zo geleidelijk dat wij alle seksuele verschijnselen, voorzover ons lichaam daar aan onderhevig is, beleven als 'natuurlijk'. Hoe kan iets van het lichaam, iets wat niet uit de fabriek komt, anders worden beleefd dan als 'natuurlijk'? Je kunt vrouwen (vooral jonge vrouwen) niet erger beledigen dan door te zeggen dat wat zij voelen en beleven op industriële wijze wordt geproduceerd. En dan seksualiteit, die zo weinig beheersbaar lijkt - 'de mysteries van het orgasme'!

En toch is dat wat wij zeggen. Het kapitalisme - als siesteem waarin de mannen zich in de wereld geleidelijk alle produktiemiddelen toeëigenen om vrouwen voor zich te laten werken, in verbitterde concurrentie over welke groep mannen het meeste van de opbrengsten krijgt, en in broederlijke eensgezindheid om vrouwen niet tot deze verbitterde strijd toe te laten - heeft de seksualiteit geproduceerd als het terrein waarop mannen de macht van alle mannen individueel kunnen beleven.

Ook seksualiteit is iets menselijks en het heeft dan ook met het totaal van alle menselijke relaties, de maatschappijvorm, te maken. In de vroegste menselijke samenlevingsvormen, de generatieverwantschappen van grootmoeders, moeders, broers en zusters, werd de dierlijke bronstijd tot menselijke seksualiteit gevormd - door er iets *uitzonderlijks* van te maken. Sex was binnen de verwantschapsgroep taboe - toegelaten met de (kruis)neven resp. -nichten van een bepaalde andere groep. Maar omdat al die verzamelgroepen een heel groot voedselgebied hadden, zullen ze elkaar niet vaak tegengekomen zijn. En dat was maar goed ook, want als vrouwen meer dan twee kinderen kregen werd de groep te groot (het doden van kinderen is natuurlijk altijd mogelijk, maar tenslotte verspilling van energie). Het ontmoeten van die andere groep was op zich zelf natuurlijk al spannend genoeg, als je altijd tussen dezelfde mensen zat. Er zal feest gevierd zijn, gezongen, gedanst en verhalen verteld. En als ze zin hadden, konden de vrouwen een vrijpartner zoeken.

Van de algemene matrilineaire verwantschapsorganisatie weten we eigenlijk niets af. Geen antropoloog heeft er ooit een gezien; het bestaan ervan is gekonstrueerd, vooral uit verwant-

schapsnamen die in verschillende talen zijn achtergebleven. De volkeren die door de kulturele antropologen nu een honderd jaar lang bestudeerd zijn, waren al veel verder ontwikkeld. Daar zijn matrilineaire verwantschapsbanden gekombineerd met allerlei vormen van 'paringshuwelijk' (Vrouwentoekomst hfst. 4) en soms ook met vaderschap.

Evelyn Reed (*Woman's Evolution*, blz. 135 ev.) beschrijft hoe deze volkeren de seksualiteit regelden. Zij zegt dat vrouwen die een kind gekregen hadden zich meestal afzonderden van mannen, zich 'segregeerden', zich taboe maakten voor seksualiteit, bv. door zich met rode verf te beschilderen. Die perioden duurden bij de primitiefste volken tien tot twaalf jaar, bij de modernere volken twee à drie jaar. Reed (blz. 137): 'Het is zeer onwaarschijnlijk dat "wilde" vrouwen puriteinen waren en hun seksuele verlangens bewust onderdrukten. De termen "onthouding" of "kuisheid" die zo vaak door antropologen gebruikt worden, zijn misleidend omdat ze zo'n onderdrukking impliceren.'

Mieke Strooband heeft daaraan toegevoegd (*Sek 8, 1980*) dat die vrouwen samen vast ook erotische en misschien seksuele genoegens beleefden. Daar weten we helaas niets van; in elk geval zijn vrouwen in niet-versekste kulturen veel gemakkelijker met allerlei vormen van lichamelijke gezelligheid dan wij. Maar de kultus van het vrouwelijk orgasme lijkt ons modern. Margaret Mead vertelt in haar boeken verbijsterd dat de door haar ondervraagde vrouwen geen idee hadden welk verschijnsel ze bedoelde. Dat is ook niet zo gek: neurofysiologies is het orgasme niets anders dan het afreageren van bepaalde spanningen (Kinsey, *Sexual behaviour in the human female*, pag. 690 e.v.), en als je geen 'spanningen' hebt, waarom zou je dan?

Wij denken dat 'seksualiteit', zoals wij die kennen, geleidelijk is ontstaan, tegelijk met het patriarchaat. De matriarchaatsliteratuur van de twintiger jaren heeft veel verheerlijkte beschrijvingen opgeleverd van vruchtbaarheidsfeesten die met seksuele orgieën gepaard gingen. Dat kunnen wensdromen zijn van de (mannelijke) schrijvers - je kunt je ook voorstellen dat de beginnende priesterheerschappij de seksuele genoegens, die eerst een onderdeel van de seizoenenmagie waren (Maria Gimbutas, *Gods and Goddesses of old Europe*, pag 95) geïsoleerd hebben en een aparte, religieuze status gegeven: iets wat *boven* het dagelijks leven staat. De belangrijkste verandering komt echter wanneer mannelijke seksualiteit ook *vijandigheid* gaat belichamen: het in bezit nemen, overheersen en vernietigen van een vrouw die *niet wil*. Voor de perfecte in bezit neming doet het er niet toe wat het slachtoffer voelt. Beter als zij niets voelt, want anders zou zij de man in de war kunnen maken - hem herinneren aan de mogelijkheid van gemeenschappelijk genoeg en op voet van vrijheid en gelijkheid.

Wij hebben in de Geschiedenis van de vrouwentoekomst laten zien dat de patriarchale beschaving zich heeft ontwikkeld in een wisselwerking tussen matrilineaire landbouwkulturen met een geleidelijk sterker en burokratieser wordende priesterheerschappij, en de patriarchale rovers (nomaden, zeelieden) die op hun rijkdommen afkwamen. De patriarchale rovers zijn het geweest, die de verkrachting hebben uitgevonden. De Grieken, die het roven tot heldendom en handel hebben verheven en de mannelijkheid hebben veralgemeniseerd, zijn de eersten geweest die de literatuur hebben gebruikt om de afstotelijkheid van het vrouwelijk lichaam in het algemeen, en de verderfelijke invloed van het vrouwelijk lichaam op de vrouwelijke geest, te bezingen (Ernst Borneman heeft in *Das Patriarchat* met een bedenkelijke wellust hier honderden citaten van verzameld, net zoals Deschner dat van de christelijke kerkvaders gedaan heeft; je zou zeggen dat je als je er drie gelezen hebt de rest ook weet). Tegelijkertijd hebben de Grieken de seksualiteit vergeestelijkt - tussen mannen dan, maar de eros, eenmaal uitgevonden, kan, als het zo uitkomt, ook gebruikt worden voor verhoudingen tussen mannen en vrouwen. (Borneman zegt trouwens dat hij denkt dat de mannen - Sokrates en Plato - die opvattingen over erotiek van vrouwen, van Sappho en haar dichtersschool op Lesbos, hebben overgenomen; ook hier is dus weer hetzelfde verschijnsel: hun bijdrage tot

de 'cultuur' is niet het zelf creëren van iets, maar het losmaken van elementen uit een geheel dat ooit het door vrouwelijke tradities geordende sociale leven was, en het vervolgens verzelfstandigen van die elementen in konkurrentiekoden: bijvoorbeeld welke soort jongensbilden het mooiste is).

In zoverre is de seksuele revolutie al een langdurig proces. Vrouwen die eigendom zijn van mannen, moeten ook seksueel beschikbaar zijn. *Het nieuwe is alleen dat vrouwen nu moeten doen alsof ze het leuk vinden.*

Pas nu zijn vrouwen zo weerloos, dat seksueel initiatief van vrouwen mannen niet meer aan vrouwelijke onafhankelijkheid doet denken. De vrouw die kronkelt van wellust is pas nu het echte onderworpen objekt, het instrument waarop de man zijn mannelijkheid tot klinken brengt. Hij is niet meer bang dat zij zijn schoenen buiten de deur zal zetten als hij haar niet meer bevalt, - want ze is nu absoluut van hem afhankelijk. Alleen in Nederland en Scandinavië kan ze bij de bijstand (nog) een redelijk inkomen gaan halen - overal elders wachten haar schandelijke werkdagen, honger, vernedering en prostitutie. Eindelijk is het zover dat de mannen kunnen proberen hun behoeften aan superioriteit met die aan goedkeuring te verbinden - want nog steeds zijn zij sociale wezens, en nog steeds vinden zij niets zo heerlijk als wanneer wij, helemaal vrijwillig, hun superioriteit erkennen (dat noemen ze 'liefde').

En zo is dan de seks, waarin vrouwen moeten uitbeelden hoeveel lust zij beleven aan hun uitgebuit en onderworpen zijn, de dagelijkse plicht van vrouwen geworden: vrouwenwerk. Er is bijna geen onderdeel van het leven meer dat niet met seksuele associaties is omringd - de lopende band misschien, maar voor vrouwen is er toch geen werk meer in de industrie. Wie aktie voert tegen 'seksueel geweld op de werkplek' zal het merken: er is nauwelijks meer een grens tussen vrouwenwerk en seksualiteit.

Vrouwen zijn inderdaad op weg om steeds meer teruggebracht te worden tot haar geslachtskenmerken. En inderdaad, degenen die zich nu nieuw 'radikaal-feministen' gaan noemen, de oude femsoc en socfem, die lopen voorop om dat tegen de laatste weerstanden van de laatste trutten in door te drukken. Van feminisme tot lijf-politiek, van mensheid in wording tot vagina, baarmoeder en eierstok. Een treurige geschiedenis.

Revolutie dus met ons allen, de seksuele draaideur uit voor de strijd voor de gezamenlijke greep op de maatschappelijke produktie. Wie voor de economische onafhankelijkheid van zichzelf en van andere vrouwen vecht, wie werkt aan een samenleving waarin vrouwen samen bepalen waaraan en hoe er gewerkt wordt, wie mannen hun mannelijkheid durft af te pakken - die hoeft niet aan seksfantasieën te lijden. Wie met andere vrouwen vecht tegen mannen die vrouwen kwellen en ongelukkig maken, hoeft niet te proberen pijn en verdriet in seksuele lust om te zetten. Wie een druk en zinnig bestaan heeft, met gezamenlijk werk en gezelligheid, hoeft niet aan seks te denken en er niet over te praten.

Juist als je er niet aan denkt krijg je misschien wel ineens zin - als verassing, als extraatje, als iets onalledaags met iemand die toevallig ook net zin in jou had; misschien omdat het mooi weer is, of na een feministiese aktie die gevierd moet worden. En anders maar niet. Alles is beter dan seksuele slavernij.

Doorzetten dames!

Het zal wel begonnen zijn omdat veel vrouwen de mediese wetenschap als patriarchaal, vrouwvijandig, opvatten. Dát onderdeel van die wetenschap, dat zich bezig houdt met anatomie en fysiologie - dus met de onderdelen van het menselijk lichaam en de onderlinge verbindingen- wordt duidelijk diep gewantrouwd. Steeds meer vrouwen geloven dat de heren medici belangrijke informatie achterhouden, informatie die eventueel zelfs een eind aan de vrouwenonderdrukking zou kunnen maken. Vrouwen hebben dan ook besloten het onderzoek in eigen hand te nemen. Ze weten dat er nog diep in haar iets moeten zitten, nl. HET ZELF.

Maar hoe zoek en vind je HET ZELF? De moeilijkheden zitten dan ook op het ogenblik vooral in een niet aflatende methodenstrijd. Een paar jaar geleden begon een groep met spekulums, in de hoop dat zij, door vrouwen via de vagina van binnen te bekijken, HET ZELF zouden kunnen zien zitten (of liggen). Andere vrouwen wilden een (dode) vrouw maar eens helemaal uit elkaar peuteren, om zo HET ZELF te kunnen opsporen, maar dat voorstel werd rigoureuus van de hand gewezen als een 'typiese vorm van mannelijke gewelddadige aanpak', en ook nog gekritiseerd omdat genoemde groep een dood beeld van HET ZELF had, in plaats van een levend.

Weer een andere stroming wees steeds nadrukkelijker op het foute uitgangspunt van beide bovengenoemde groeperingen: HET ZELF was niet iets wat je kon zien, maar iets wat je kon voelen. Het was volgens hen dan ook idioot om een concreet bewijs van HET ZELF op te sporen. Je moest er gewoon vanuit gaan dat het er was en dat - als je volgens de juiste methode te werk ging - het bewijs vanzelf kreeg doordat je het van binnen voelde. Tevens zeiden zij dat de totalitaire opvattingen over HET ZELF hen niet bevielen: 'HET ZELF is bij iedere vrouw anders; je kunt dus beter spreken van HET ZICHZELF'. Zij publiceerden verslagen van vrouwen over de speurtocht naar HET ZICHZELF; over hoe ze er alsmaar dichterbij kwamen, maar dan weer door de verkeerde normen en waarden te hanteren én doordat ze niet echt vertrouwden op de aanwezigheid van HET ZICHZELF, er vandaan gedreven werden. Die verslagen werden met zo'n entoesiasme gepusht dat talloze vrouwen zich juist bij deze stroming aansloten.

En zo ontstonden er ook groepen die met elkaar gingen zoeken, wederzijds helpend in het HET ZICHZELF zoekende proces; gebruik makend van warmte, tederheid, steun, aansporingen en tranen, zeer veel tranen - als uien waren zij elkaar behulpzaam in het zelfpelproces; laag na laag werd afgepeld, rotte plekken doorgenomen, op zoek naar de gave kern. En als het allemaal erg pijnlijk werd dan riepen ze elkaar aanmoedigend toe 'pijn is fijn!'

Deze toch wat polikliniese aanpak werd door weer andere groepen vrouwen gekritiseerd. Zij vielen de analyse van de zelf-pelgroepen niet zozeer aan, maar zij voegden er iets aan toe. Volgens hen was het weliswaar juist dat HET ZICHZELF uiteindelijk voelend ontdekt kon worden, maar dat daarvoor toch een eerste vereiste was: een gedegen training in het voelen. Er werd volgens hen gewoon verkeerd gevoeld; iets wat kon verklaren dat zoveel vrouwen halfgepeld uit haar groepen vertrokken en zich zelfs vaak tegen de zelfpelbeweging keerden.

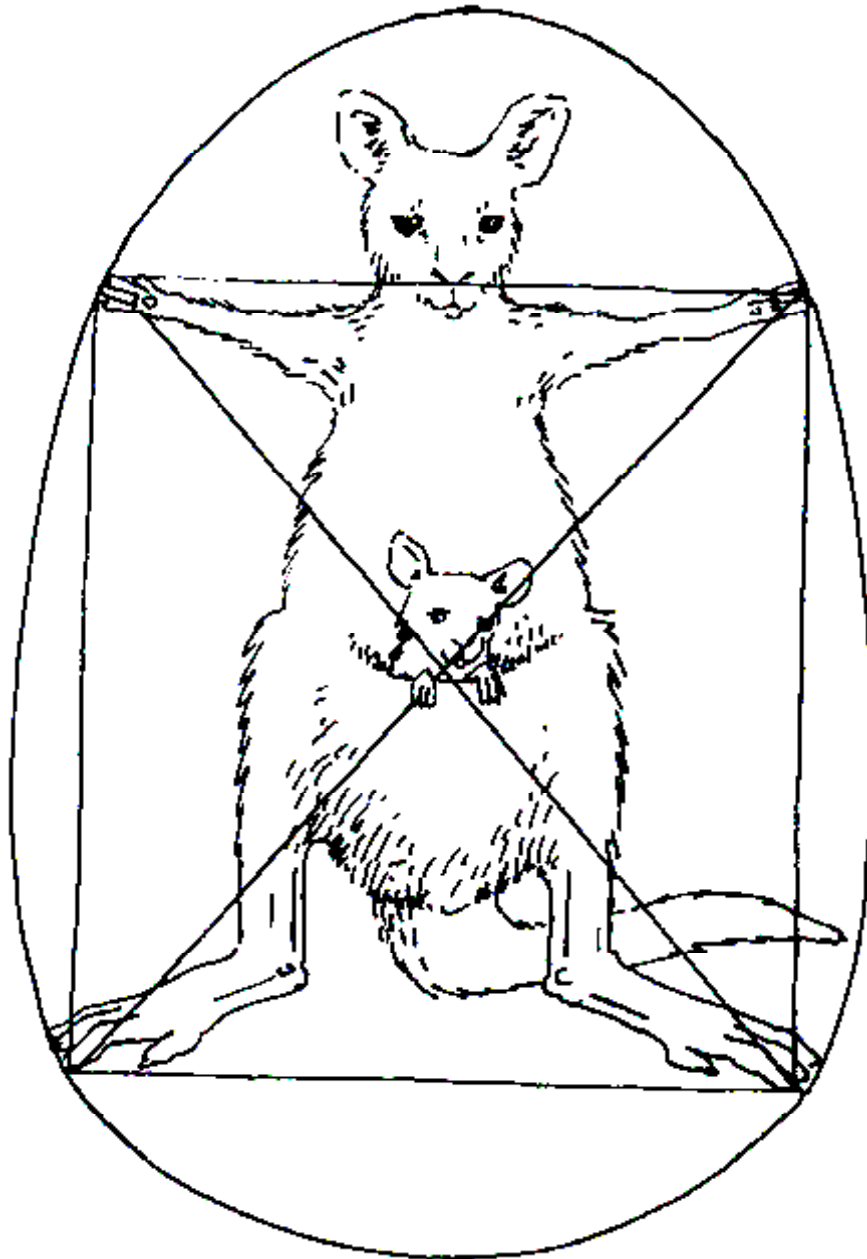
Sommige vrouwen wilden zelfs zover gaan dat zij HET ZICHZELF en HET VOELEN gelijk stelden - waarop zich een brede discussie ontspon over 'of HET VOELEN gevoeld kon wor-

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

den' en zo ja 'door wàt HET VOELEN gevoeld kon worden als dat niet door HET ZICHZELF was'.

Uit die verwarring ontstonden logieserwijs twee stromingen, nl. diegenen die zich met die vraag niet verder bezig wilden houden maar gewoon aan HET VOELEN wilden beginnen, en diegenen die dachten dat in de bestudering van bovengenoemde vragen misschien wel de antithese van het mannelijke te vinden was (die laatste groep bleef beperkt tot een paar afdelingen '*vrouwenstudies*') Tussen de bedrijven door was er nog een heel schandaal over een vrouw die verslagen van zelfpelgroepen doorverkocht had aan de *mannenmedia*, een schandaal dat pas ophield toen bleek dat die vrouw er zo onder *leed* dat zij *helemaal opnieuw gepeld moest!*

wordt vervolgd

De seksuele revolutie van het moederschap

Er zijn vrouwen die 'Uit vrouwen geboren' van Adriënne Rich een schitterend boek vinden; er zijn vrouwen die zeggen dat ze er geen bal van begrijpen; er zijn vrouwen die het een raar en rommelig boek vinden; er zijn vrouwen die het een griezelig en gevaarlijk boek vinden.

Bij die laatste groep hoor ik. In dit stuk zal ik proberen uit te leggen waarom de opvattingen/theorieën van Adriënne Rich vrouwen geen stap verder brengen op de weg van gemeenschappelijke bevrijding, maar in tegendeel alle moeizaam verworven inzichten, veranderingen en toekomstplannen van de vrouwenbeweging in één beweging van de aardbodem vegen. De vrouw is natuur, zegt Rich, en dat moet zij blijven; sterker nog: de vrouw moet nog veel natuurlijker worden. 'Uit vrouwen geboren' gaat niet over de gemeenschappelijke macht van vrouwen om de samenleving te veranderen. 'Uit vrouwen geboren' is een instructieboek over het moederschap in een nieuw jasje.

Verwarring

Dat er zo veel tegenstrijdige meningen over 'Uit vrouwen geboren' bestaan, is heel begrijpelijk als je ziet hoe rommelig het boek in elkaar zit. Dagboekfragmenten worden afgewisseld met gedichten, wetenschappelijke citaten met toespraken; telkens als je denkt 'nu kan ik haar volgen, nu begrijp ik wat ze wil gaan zeggen' kom je weer terecht in een andere gedachtenstroom, vanuit weer een hele nieuwe invalshoek. Op den duur heb je de neiging om maar op te houden met je af te vragen wat die mevrouw nu eigenlijk precies wil; de vrouwen die dat doen 'ondergaan' het boek - en ze raken ervan in de war. Ze ondergaan de verwarring van Rich. Maar het grote verschil tussen de meeste lezeressen en de schrijfster is dat Adriënne Rich dit boek schreef toen ze zo'n twintig jaar moederschap achter de rug had; toen ze drie zoons, grotendeels op haar eentje verzorgd en grootgebracht had. Rich's verwarring komt van een poging om te rechtvaardigen wat niet te rechtvaardigen valt: twintig min of meer weggegooiden jaren waarin zij niet heeft kunnen doen wat zijzelf gewild had, maar waarin zij zichzelf volledig beschikbaar moest stellen; twintig jaar waarin haar energie omgezet werd in drie nieuwe Amerikaanse burgers. Als zij eerlijk geschreven had over de verbittering en de rankune, die logieserwijs het gevolg zijn van het moderne moederschap, dan had de lezeres er haar eigen les uit kunnen leren. 'Begin er niet aan, meisjes', hadden zij Rich dan horen zeggen, 'het is verschrikkelijk'.

Maar de rankune van Adriënne Rich zit niet in de verplichte, totale opoffering die zij achter de rug heeft. Al haar woede gaat over wat zij denkt dat haar onthouden is; zij voelt *'woede om de vermindering en de manipulatie van de verhouding tussen moeder en kind, die de grote, oorspronkelijke bron en ervaring is van liefde'* (pag. 35)

De moederband

In 1970 schreef Shulamith Firestone in 'De dialectiek van de sekse' o.a. een hoofdstuk getiteld 'Weg met het kinderschap'. De eerste regels daarvan luiden: *'Vrouwen en kinderen worden altijd in één adem genoemd. ...De speciale band die vrouwen met kinderen hebben wordt door iedereen erkend. Ik echter ben van mening dat de aard van die band niets meer*

of minder is dan gedeelde onderdrukking 'Dat kwam toentertijd hard aan bij de vrouwen die het lezen, maar tegelijkertijd werkte het bevrijdend. Aarzelend begonnen de eerste verhalen te komen van moeders die niet gelukkig waren met haar kinderen; die ze regelmatig over de balkonrand wilden kieperen; die helemaal niet die mooie band voelden, waarvan toch iedereen gezegd had dat ie er was.

Bij grote groepen vrouwen verdween zo in de zeventiger jaren het schuldgevoel van 'geen goede moeder met een echte moederband te zijn'. En toen kwam Rich en zij verwees de hele vrouwenbeweging terug naar af. Volgens haar is namelijk dat 'niet voelen van de moederband' nu juist de kern van de vrouwenonderdrukking.

Mannen hebben, volgens Rich, de moeder-kind band gemold en dat hebben ze gedaan door de seksualiteit tussen moeder en kind te verbieden. *'Ik denk'*, zegt Adriënne Rich bij monde van Alice Rossi, *'dat hoe meer de mannelijke overheersing karakteristiek is voor een Westerse maatschappij, des te groter de afstand is tussen seksualiteit en moederlijkheid. Mannen hebben er seksueel voordeel bij om de seksuele bevrediging van vrouwen te beperken tot de heteroseksuele coïtus. De prijs die vrouwen en kinderen daarvoor moeten betalen is dat zij waarschijnlijk een minder psychologisch en fysiek bevredigde relatie met elkaar hebben.'* (pag. 205)

Er valt, met andere woorden, van allerlei seksueels en eroties aan het moederschap te beleven; de moeder-kind-band is immers een oorspronkelijk seksuele band. Volgens Rich dan. Zwangerschap, bevalling, borstvoeding, kinderverzorging, allemaal bronnen van erotiek en orgasmes: *'Na de bevalling komt de verzorging en de fysieke relatie met het kind. Beide zijn doortrokken van seksualiteit, verweven met het gaan en komen van de ovulatie en menstruatie, en van de seksuele begeerte. Tijdens de zwangerschap wordt de doorbloeding van de baarmoeder en alles eromheen veel sterker, waardoor de frequentie en intensiteit van het orgasme toeneemt. Tijdens de zwangerschap bevat je lichaam ontzettend veel hormonen, die niet alleen zorgen voor de groei van nieuwe bloedvaten, maar ook de clitorale prikkels verstevigen die bij het orgasme betrokken zijn. Een vrouw die een kind heeft gekregen heeft biologisch een grotere capaciteit voor genitaal genot,...'* (pag. 204). En over de bevalling had Rich ook nog iets: *'...een sensuele ervaring dat je vagina zich opent bij de uitdrijving; het is niet pijnloos, maar wel sterk en vaak vreugdevol.'* (pag. 203).

Die 'bevallingservaring' heeft Rich niet van zichzelf, want zij heeft drie narcose-bevallingen achter de rug, waarover ze dan ook heel verbitterd is; al dat sensueel genot, dat haar is onthouden! Al die erotiek, al die seksualiteit, mannen gunnen het ons niet en daarom hebben ze het van ons afgepakt of het ons verboden. Vrouwen moeten, aldus Rich, haar eigen zwangerschappen, haar eigen bevallingen terugveroveren op de mannen, opdat zij daaraan kunnen herbeleven wat vroeger normaal was. En wat die kinderverzorging betreft: dat kunnen vrouwen - als zij zich zelf dat toestaan - nu meteen beleven. Haal alle erotiek en seksualiteit binnen je ervaringswereld; beleef op die manier je moederband, dat is goed voor de moeders goed voor de zonen en goed voor de dochters.

In 'Gedwongen heteroseksualiteit en lesbisch bestaan', een zojuist in vertaling verschenen artikel van Rich uit 1980, gaat ze nog een stapje verder. Daarin zegt ze nadrukkelijk dat vrouwen wel gek zouden zijn om mannen de kinderen te laten opvoeden en verzorgen, omdat vrouwen er geen enkel belang bij hebben om de erotiek die via die opvoeding bij haar terecht komt, aan mannen af te staan. En omdat - volgens Rich - er toch niets wezenlijks aan de machtsverhoudingen verandert, als mannen de helft van de kinderopvoeding op zich zouden nemen.

Verder is Adriënne Rich tegen flesvoeding; in haar hele boek komt het woord niet eens voor. Begrijpelijk gezien de fantastiese erotiek die met het borstvoeden gepaard gaat Kresjes en andere vormen van kinderopvang krijgen ook al Rich's goedkeuring niet. Afwisselend worden de gevaren van staatsopvoeding, het belang van de kapitalist en het eroties tekort van de moeder genoemd als redenen.

Omdat Rich verder ook nog tegen abortus is - ze beschouwt abortus als een vorm van geweld die vrouwen tegen haar zelf keren - zou het voor de hand moeten liggen dat de vrouwenbeweging in haar geheel zich van deze mevrouw zou afkeren. Dat Rich ontmaskerd zou zijn als rechts en rankuneus; als iemand die met de zoveelste truuk vrouwen het moederschap in wil jagen. Gewaarschuwd door de 'seksuele revolutie' die vrouwen in plaats van bevrijding grotendeels verdere beschikbaarheid voor mannen opleverde, zou de vrouwenbeweging in koor tegen Rich geroepen moeten hebben: 'We trappen er niet in!'

De grote moeder

Nu staat erin 'Uit vrouwen geboren' nog wel wat meer dan bovengenoemde instructies voor het moderne moederschap. Aan één kant maakt de rest van haar verhaal misschien wel begrijpelijk dat vrouwen van Rich onder de indruk geraakt zijn. Aan de andere kant maakt het dat 'onder de indruk zijn' ook veel verontrustender.

De 'oorsprong van de band tussen moeder en kind' zoekt Rich in 'prepatriarchale' tijden. Toen was alles anders, beter en seksueler voor vrouwen. Zij rekonstrueert die 'patriarchale' tijden met materiaal uit de school van de psycholoog Jung en uit verschillende zgn. antropologische bronnen (Briffault, Bachofen, Diner, Gould Davis). Van al die schrijfsters en schrijvers haalt Rich 'gegevens' over 'de Grote Moeder', die zij als volgt introduceert: *'Uit haar eigen lichaam schiep de vrouw de man, schiep zij de vrouw, schiep zij het voortbestaan. In haar symboliese gedaante van Moedergodin was zij de oorsprong van alle vormen van groei, bloei en vruchtbaarheid. Of zij wel of geen kinderen ter wereld bracht, als pottenbakster of weefster bracht zij produkten voort die meer waren dan toevallige objekten. Het waren kunstwerken met magische kracht. Het waren ook de produkten van de vroegste wetenschappelijke activiteit, die zich ook uitstreckte op het gebied van de kennis van planten en kruiden, van de geneeskunst en van de kinderopvoeding.'* (pag. 110)

Rich 'verheft' de 'prepatriarchale' vrouwen uit haar werkelijke plaats in de samenleving als geheel; zij maakt er een magisch religieuze verbeelding van, een objekt van verering en bewondering. En de reden van die verering en van de mededeling dat vrouwen het centrum van die 'patriarchale' tijden waren, is haar scheppend vermogen dat geïntroduceerd wordt met de woorden 'Uit haar eigen lichaam.'

De vrouw als natuur

Hoe vrouwen ook potten bakten, weefsels maakten, kruiden verzamelden, eten maakten; wat haar aandeel ook was in de arbeid en organisatie van 'patriarchale' samenlevingen - één ding staat vast: zij deden het niet 'uit haar eigen lichaam'.

Het enige wat vrouwen uit haar eigen lichaam voortbrengen zijn spijsverteringsresten, vruchtbaarheidscyclusresten en - als zij het daartoe benodigde mannelijke zaad zich toegeëigend hebben - eventueel een kind en melk. Dat vrouwen dat allemaal kunnen is op zich niets bijzonders; alle andere vrouwelijke zoogdieren kunnen precies hetzelfde. Baarmoeders en melkklieren zijn dus iets heel gewoons. Ongewoner is dat de helft van de mensheid die geen baarmoeders en melkklieren heeft, geregeld heeft dat de andere helft die wel van die dingen voorzien is, voor hen werkt.

Dat hadden we in ieder geval vastgesteld, voordat Adriënne Rich op het toneel van de tweede feministiese golf verscheen. Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shulamith Firestone, Germaine Greer, Alice Schwartz en nog honderdduizenden andere - niet bij name bekende - vrouwen waren het er allemaal over eens 'vrouwen en mannen, onderdrukking en uitbuiting, het heeft allemaal niets met de natuur te maken; het is allemaal cultuur, cultuur en nog eens cultuur. Gelukkig wel, want dan kunnen we er eindelijk eens iets aan gaan veranderen.'

Maar Adriënne Rich is het daar helemaal niet mee eens. Zij zegt dat vrouwen over die natuur helemaal verkeerd voorgelicht zijn; dat vrouwen met andere woorden een heel verkeerd beeld hebben van haar eigen natuur. Dat dat 'natuurbegrip' best te hanteren valt, als je er maar van uit gaat - in tegenstelling tot wat mannen altijd doen - dat de vrouwelijke natuur iets heel moois is: *'Zoals ook verder in dit boek zal blijken, ben ik er steeds meer van overtuigd geraakt, dat de vrouwelijke biologie - de diffuse intense sensualiteit die uitstraalt van clitoris, boezem, uterus, vagina, de maandcycli van de menstruatie, het ontstaan en de groei van leven dat in het vrouwenlichaam kan plaatsvinden - veel radicalere implicaties kan hebben dan we tot nu toe beseffen. Het patriarchale denken heeft de vrouwelijke biologie binnen zijn eigen bekrompen categorieën teruggedrongen. Daarom heeft de feministische visie zich er afzijdig van gehouden, maar ik geloof vast dat we onze fysieke gegevens zullen gaan beschouwen als een bron van mogelijkheden en niet langer als een noodlot. Om een werkelijk menselijk bestaan op te bouwen is niet alleen zeggenschap nodig over ons lichaam (al is zeggenschap wel de eerste voorwaarde) - maar moeten we de eenheid en de resonanties van onze lichamelijke ontdekken, onze banden met de natuurlijke orde; de lichamelijke grond van onze intelligentie.'* (pag. 43)

Geen wonder dat feministen zich afzijdig gehouden hebben van 'onze banden met de natuurlijke orde'. Maar wat is erin hemelsnaam in de tachtiger jaren aan de hand dat vrouwen, als zij zoiets lezen, het boek niet onmiddellijk naast zich neerleggen? Wat is er aan de hand dat zo'n boek als verplichte literatuur verschijnt op universiteiten en sociale akademies? Waarom zouden vrouwen geloven dat er iets verandert als je maar een beetje anders er naar kijkt? Waarom zouden vrouwen nu opeens geloven dat baarmoeders en verstand iets met elkaar te maken hebben? Nog wat citaten van Adriënne Rich:

'...het nieuwe onderzoek naar de werkelijke - en niet door de cultuur verwrongen - krachten die in de vrouwelijke biologie voorhanden zijn, en het gebruik dat we ervan kunnen maken zonder het tot moederlijke functies te beperken.' (pag. 43)

'De idee van moederlijke macht is onschadelijk gemaakt. Door de vervorming en knechting van de vrouw is de oorsprong van die macht, de baarmoeder, historisch tegen ons gebruikt en juist een bron van machteloosheid geworden.' (pag. 74)

'De vrouw was het middelpunt van het bestaan, het oerbeginsel.' (pag. 103)

'Harding geeft aan dat ook de moderne vrouw haar menstruatieperiode nog altijd nodig kan hebben als aanleiding om haar eigen subjectiviteit te ervaren, om met het ritme van haar diepste wezen in aanraking te komen...' (pag. 115)

'Het bloed van vrouwen verschilt van het bloed van mannen of van dieren. Niet alleen wordt het in verband gebracht met de menstruatie en de mysteries rond het menstruatietaboe, maar ook met het mana van de ontmaagding, het geheim van de transformatie van de geboorte, en met de vruchtbaarheid zelf' (pag. 128)

'Maar het heeft weinig zin om zintuigen te scheiden van emotie, lichaam van geest, wanneer we het geheel van de vrouwelijke ervaring proberen te begrijpen - en in het bijzonder wanneer het gaat om een functie als het baren, die zo doortrokken is van onbewuste, subjectieve kracht...' (pag. 175)

'En tenslotte heb ik het hier over een soort kracht, die alleen van de ene vrouw op de andere overgaat, over de bloedbaan van onze erfenis.' (p. 274)

'Als ik zeg dat we onze biologische grondslag, het wonder en de paradox van het vrouwelijk lichaam en de spirituele en de politieke betekenis ervan nog volstrekt niet onderzocht of begrepen hebben, dan stel ik in feite de vraag of vrouwen kunnen beginnen met denken door het lichaam en met elkaar verbinden wat zo wreed is gedesorganiseerd: onze grote mentale capaciteiten, die we nog nauwelijks hebben gebruikt; onze hoogontwikkelde tastzin; ons vermogen tot nauwkeurige observatie, ons ingewikkeld, taai, veelzijdig erotisch lichaam.'

(p.315)

'Ik ken geen enkele vrouw... voor wie haar eigen lichaam geen fundamenteel probleem is: haar verholde betekenis, haar vruchtbaarheid, haar begeerte, haar zogenaamde frigiditeit, haar bloedig spreken, haar stiltes, veranderingen en verminkingen, verkrachtingen en rijpingen. Voor het eerst in de geschiedenis kunnen we onze lichamelijke omzetting in kennis en kracht.' (p. 316)

Rich' s populariteit

Is het de goedkeuring van vrouwelijke passiviteit en vrouwelijk narcisme, die vrouwen blij doet zijn met mededelingen als:

'Elke vezel van ons lichaam bevat onzichtbare boodschappen, zo dringend en rusteloos dat ze inderdaad niet tot bedaren gebracht kunnen worden.' (pag. 316)?

Of is Rich zo populair omdat zij suggereert dat vrouwen veel beter zijn dan mannen?

Geloven vrouwen werkelijk dat er iets aan de samenleving verandert, als je er anders tegen aan kijkt?

Geloven vrouwen werkelijk dat zij de 'oerbron' van het leven zijn?

Of is het Rich' suggestie dat vrouwen eigenlijk heel machtig zijn, en dat mannen eigenlijk doodsbang voor haar zijn en dat mannen daarom vrouwen wel moeten onderdrukken? Bij monde van Karen Horney zegt Rich:

'De vrouw is een geheimzinnig wezen dat met geesten in contact staat en daarom over magische kracht beschikt die ze kan gebruiken om mannen schade toe te brengen. Daarom moet hij zich tegen haar krachten beschermen door haar blijvend aan zich te onderwerpen.' (pag. 125)

Of is het dat Rich mannen bestempelt als heel zielig; als wezens die van alles missen wat vrouwen zomaar in huis hebben:

'Neumann meent dat er pas sprake is van een volwassen mannelijk ego als het in staat is om een creatieve betrekking met de Grote Moeder aan te gaan - vermoedelijk én in haar duistere én in haar weldadige aspecten, aangezien echte volwassenheid vergt dat men vroeg of laat in een creatieve relatie treedt tot de dood zelf... Een geheel volwassen vrouw zal in het patriërchaat dikwijls niet meer dan een adolescent als zoon/minnaar treffen, die haar nodig heeft voor de emotionele veiligheid, maar tegelijkertijd een angst blijft koesteren voor castratie en dood door haar toedoen. Deze angst is de echte draak die moet worden verslagen.' (pag. 130)

Ja, ja, de mannelijke angst voor de Grote (Baar)Moeder, dat is de draak die door het feminisme verslagen moet worden; daar ligt een taak voor alle moeders van de toekomst: zorg dat je zoontjes die angst kwijtraken, dan houdt het patriërchaat vanzelf op en kan het tijdperk van de Grote (Baar) Moeder, die geheel uit haarzelf al het leven voortbrengt eindelijk weer eens beginnen.

Wat is de aantrekkelijkheid van de theorieën van Adriëne Rich voor delen van de lesbische beweging? (tegelijk verscheen 'Gedwongen heteroseksualiteit en lesbië bestaan' én in Socialisties Feministische Teksten 6, van uitgeverij Sara, én - als debuut - bij 'Lust en Gratie', een kollektief van een vijftal van de vrouwen die het 'Lesbië Prachtboek' het licht deden zien, waarin ook een lofzang op Rich staat.)

Is het dat lesbische vrouwen van Rich een stempeltje krijgen met 'Goedgekeurd door de Grote Moeder', omdat ook lesbische vrouwen dochters van de Grote Moeder zijn en daarmee automaties Grote Moeders van dochters? Is het omdat Rich de moeder-dochter-relatie per definitie als een seksuele relatie beschrijft (evenals trouwens de moeder-zoon-relatie)? Is het omdat de leden van 'Lust en Gratie' opeens allemaal kinderen willen baren, en van Rich toestemming hebben gekregen om zoontjes te krijgen?

Waar komt in hemelsnaam die verering van moederschapsfreak Rich vandaan?

Van werkende vrouw tot de vrouw als narcisties objekt

In een tijd waarin vrouwen tweederde van al het werk doen, één tiende van het inkomen krijgen en minder dan één honderdste van de rijkdommen bezitten, ligt de macht van vrouwen in het weigeren van al dat werk.

Mannen zijn niet gek, dus zij kwalificeren het werk van vrouwen als niet-werk: zij maken daarmee al het vrouwenwerk onzichtbaar. Hetzelfde doet Adriëne Rich. Als zij haar prepatriarchale dromen opschrijft, is het opvallend dat haar prepatriarchale vrouwen niet werken. Het zijn een soort versteende, in zichzelf gekeerde beelden die vereerd worden. Het zijn biologiese objekten die haar subjektiviteit alleen maar via haar baarmoeder kunnen beleven (in Jungiaanse terminologie de 'eros' die de 'logos' in de baarmoeder heeft zitten). Zo ook is de moderne moeder van Rich geen hardwerkende vrouw, maar een objekt waarop de erotiek en seksualiteit van de kinderen zich richten; een objekt dat haar eigen subjektiviteit alleen via haar geslachtsorganen kan beleven: een narcisties produkt van de seksuele revolutie.

Iedere economiese crisis vergroot de hoeveelheid onbetaalde arbeid die vrouwen moeten verrichten, tenzij er een oorlogsindustrie op poten gezet wordt (voor westerse landen is het waarschijnlijk 'werd', omdat kernwapenproduktie hooggekwalificeerde arbeidskrachten vraagt) en de helden naar het front vertrekken (voor westerse landen is dit ook waarschijnlijk verleden tijd, omdat kernwapenoorlogen helden vrij overbodig maken).

De ideologie die mannen gekreëerd hebben ter legitimatie van het wegdrücken van vrouwen naar het onbetaalde werk, is de moederschapsideologie.

Kerk, kapitaal, staat en grote delen van de arbeidersbeweging hebben elkaar daarin sinds het eind van de vorige eeuw uitstekend weten te vinden. Maar het was en is nooit de bedoeling dat de onbetaalde arbeidskracht van vrouwen beperkt werd en wordt tot het baren en verzorgen van kinderen. Ook mannen moeten verzorgd worden en daarnaast moet allerlei on(der)taalde arbeid op de 'officiële' arbeidsmarkt verricht worden, variërend van 'vrijwilligsterswerk' tot huisindustrie en 'zwart' plees schoonmaken.

Voor het afdwingen van onbetaalde vrouwenarbeid wordt echter de moederschapsideologie als legitimatie gebruikt, omdat het enige echte verschil tussen vrouwen en mannen is dat vrouwen een baarmoeder en eierstokken hebben - als vrouwen de macht over mannen hadden gevestigd, dan zou het hebben van ballen en zaad als rechtvaardiging hebben kunnen dienen om mannen voor vrouwen en kinderen te laten zorgen; om mannen thuis enveloppen te laten plakken, chips te laten solderen, lampekappen te laten maken; om mannen eten te laten rondbrengen bij bejaarden, bloemen te laten schikken bij zieken, koffie te laten inschenken in buurthuizen, enz. In wezen is dus iedere moederschapsideologie uitslui-

tend en alleen een baarmoederideologie, samengaand met verschillende beloftes over hoe fantasties vrouwen wel niet zijn als zij zich zonder morren neerleggen bij de histories verschillende opdrachten die zij krijgen omdat zij die baarmoeder hebben, bv. :

'Zij is van ons, in het diepst van ons wezen, aan de bron van ons /even. Onze moeder... als de aarde die ons voortbrengt, niet omdat zij ons baart, maar omdat zij ons in leven houdt en voedt... vertegenwoordigt zij de oneindige natuur die de vrouw voortbrengt die ons baart, en het hele levenssysteem... zij is onze ware moeder.'

Hebben we nu nog niet genoeg citaten van Rich gehad, verzucht nu misschien een lezeres. Maar nee, dit is geen citaat van Adriënne Rich maar van de voornaamste filosoof van het Italiaanse Fascisme, Giovanni Gentile, geciteerd door Maria Macciocchi in 'Vrouwen en fascisme', op pag 149, een uitgave van uitgeverij Sara uit 1977.

Als je boeken over het italiaanse fascisme, het duitse nationaal-socialisme en over 'moderne' varianten op beide leest, valt het altijd op dat wát vrouwen moeten doen, wát vrouwen zijn, hoe mannen tegen vrouwen aankijken, allemaal varianten zijn op tema's, die ook in minder verschrikkelijke tijden dan de tijden van fascistiese en totalitaire regiems, voor handen zijn. De irrationaliteit is wat meer aangedikt; de haat wordt onverhulder geuit; de straffen worden scherper geformuleerd; de 'verheerlijking' krijgt de meest idiote uitingsvormen, maar de hoofdmededeling is en blijft dat vrouwen moeten doen wat haar door mannen is opgedragen. Alleen wordt de plaats van de kerk, de staat, het kapitaal, tijdens een fascisties regiem belichaamd door één man, de leider. Vrouwen worden niet als groep uitgemoord. Wel lopen de legitimaties waaronder groepen vrouwen en mannen worden uitgemoord (joden, negers, homoseksuelen, zigeuners,..) grotendeels parallel met de legitimaties waaronder vrouwen worden uitgebuit en onderdrukt: het fascisme maakt ook voor zijn algemene ideologie actief gebruik van seksistiese elementen (dit i.t.t. de zogenaamde burgerlijke democratie, die zich legitimeert door een verwijzing naar de gelijkheid van alle mensen). Met andere woorden: het fascisme legitimeert onderdrukking, uitbuiting én uitmoording vanuit zogenaamde natuurlijke/biologische inferioriteit of superioriteit (twee kanten van hetzelfde).

Konklusie

De overeenstemming tussen de theorie van Adriënne Rich en de fascistiese ideologie, voorzover die zich uitdrukt in de 'verheerlijking' van de vrouw-als-natuur, moet voor de vrouwenbeweging een waarschuwing zijn dat deze nieuwe theorie in feite volledig reaktionair is. Gebruik makend van de seksuele revolutie jaagt Rich vrouwen onverbiddelijker dan ooit tevoren in de geschiedenis gebeurd is, terug in de 'gevangenis van haar lichaam'. De mate waarin Richachtige theorieën onder namen als 'lijfpolitiek' of 'seksuele politiek' bijvoorbeeld via de Socialisties Feministiese Teksten van uitgeverij Sara allerlei vormen van vrouwenonderwijs aan het binnen stromen zijn, vinden wij heel griezelig. Wij hopen dat een rationele discussie over deze trend degenen die dit soort theorieën aanhangen tijdig tot bezinning kan brengen.

(Dit artikel is eerder verschenen in Vrouwenkrant, Amsterdam, zomer 1981.)

Nieuwste ontwikkelingen in de Soc-Fem; afscheid van feminisme en marxisme

Op de zomeruniversiteit vrouwenstudies heeft Joyce Outshoorn de discussies over *Vrouwen in links mannenland* op akademies niveau gebracht. In haar rede, die nu met steun en commentaar van Anja Meulenbelt, Petra de Vries en Selma Sevenhuysen in het laatste *Tijdschrift voor vrouwenstudies* is gepubliceerd, geeft zij eindelijk antwoord op de indertijd door ons gestelde vraag wat voor socialisme de soc-fem-braintrust nu eigenlijk aanhangt, en wat voor feminisme. De resultaten hiervan zijn zo verontrustend, dat we het belangrijk vinden de discussie buiten het kleine vrouwenstudies-kringetje te brengen.

De titel van de rede is *Feminisme en Marxisme* met als ondertitel: *Het relaas van een echtscheiding op zoek naar een omgangsregeling*. Inderdaad was dus, zoals wij in de Vrouwen-in-links-mannenland-diskussie veronderstelden, : 'Soc' de achternaam van de man van mevrouw 'Fem'. In haar stuk maakt Outshoorn de verkering min of meer uit: ze wil het marxisme alleen nog gebruiken voor bepaalde 'aspecten van vrouwenonderdrukking, zoals vrouwenarbeid en de positie van vrouwen in de derde wereld'.

'LIJFPOLITIEK'

Helaas is niet iedere gescheiden vrouw een feminist – de soc-fem, op zoek naar de omgangsregeling waar de vrouwenbeweging zich juist zo hard tegen verzet, zeker niet. Alle andere 'aspecten' van vrouwenonderdrukking vallen namelijk bij hen onder het begrip 'lijfpolitiek'; en hun theoretische activiteiten zijn er op gericht om deze lijfpolitiek een wetenschappelijke rechtvaardiging te geven. Dit is op zichzelf niet nieuw. Al jaren staan de *Socialisties-feministische teksten* vol met artikelen over lijfpolitiek in het algemeen en moederschap in het bijzonder, die zich nadrukkelijk afzetten tegen wat het gemeenschappelijk uitgangspunt van de hele tweede golf was: het verzet tegen 'biology as a destiny', tegen het feit dat het hebben van een vrouwelijk lichaam ons hele leven bepaalt. De soc-femsters schaarden zich achter Adriënne Rich, die de zin van het vrouwenleven ziet in het genieten van de seksuele potenties van het vrouwenlichaam.

Nieuw is nu dat de soc-fem ook openlijk afscheid neemt van het marxisme en daarmee vermoedelijk ook van het socialisme in het algemeen, want er is in het artikel niets te vinden van een andere theorie die een analyse geeft van de ongelijke verdeling van de arbeid en van de opbrengsten daarvan. Het vervelende is dat de dames zich desondanks opgewekt soc-fem blijven noemen. Omdat we de Reklamekodekommissie niet de geschikte instantie vinden om over deze kwestie te oordelen, protesteren we dus maar in de Groene.

Tot nu toe heeft de linkse beweging de *gelijkheid* van mannen en vrouwen als historische individuen, nog altijd als ideaal gehad - al werd de verwezenlijking van dat ideaal dan zover mogelijk de toekomst in geschoven, hetzij tot na de revolutie, hetzij tot de welvaart zover gestegen zou zijn dat er genoeg geld zou zijn om vrouwen evenveel opleidingen, lonen en uitkeringen te geven als mannen. De tweede golf heeft hier niet veel aan veranderd, hoogstens duidelijk gemaakt hoe weinig de praktijk van zowel sociaal-demokratiese als kommunistiese strategieën met deze mooie idealen overeenstemde.

Het radikaal-feministische standpunt dat bewustwording van het bestaan van vrouwen (en dus van het feit dat zij door mannen uitgebuit en onderdrukt worden) het nodig maakt de *hele* analyse en strategie van het socialisme te herzien, heeft in elk geval bij mannelijk links geen enkel gehoor ge-

kregen. Linkse mannen blijven kennelijk liever tot hun laatste snik in al hun crises (van het marxisme, van de sociaal-democratie, van het leninisme) zitten, dan dat ze hun hersens gebruiken om een toekomst te ontwerpen waarin ze zouden moeten (blijven) afwassen.

Dit min of meer lijdelijk verzet van linkse mannen begint nu resultaat op te leveren. Een aantal van hun vrouwen is aan de gang gegaan om het streven naar gelijkheid af te schaffen (vrouwen moeten juist hun *anders zijn* exploiteren) en in één moeite door de laatste feministen die nog aan het linkse geweten knaagden, onschadelijk te maken. Dat niet zozeer, om de linkse mannen tegen het radikaal-feministische geweld te beschermen (dat is niet nodig), maar om hun eigen positie als wetenschappers en ideologen te verdedigen: hun nieuwe feminisme is gehuld in positiekleding.

BLOEDJES

De positie van vrouwelijke ideologen in links mannenland is de laatste jaren heel wat benarder geworden. De toevloed van nieuwe banen met een feministies tintje in de 'ideologische staatsapparaten' begint te stagneren. Het wordt moeilijker om de achterban te binden met beloftes van 'revolusionair vrouwenwerk'. Zelfs voor goed opgeleide vrouwen verdwijnt de mogelijkheid van een maatschappelijke carrière steeds verder uit het gezicht.

De soc-fem-braintrust heeft zich kennelijk zo in de situatie van de modale middenklassevrouw ingeleefd dat zij zich verplicht voelt haar een reddingsboei toe te werpen in dit uitzichtloos bestaan. Het idee is niet nieuw: ook de eerste feministiese golf eindigde in veel moederschapspropaganda. Maar het moederschapsideaal is ingrijpend gemoderniseerd. Het is niet meer het oude sloverige leven, vol plicht en zelfopoffering, maar een seksueel-emotioneel-erotiese vervulling, die tegen saaiheid wordt afgeschermd door veel pijn en woede omtrent dezelfde arme bloedjes, die de seksuele potenties van de vrouw zoveel ontplooiingsmogelijkheden bieden.

Om dit mogelijk te maken moesten er binnen de soc-fem-theorie enige ingrijpende operaties verricht worden. De rede van Outshoorn doet verslag van de laatste handgrepen daarvan. Omdat het artikel wel weer op allerlei universitaire literatuurlijsten geplugd zal worden, lijkt het ons van belang eens wat nauwkeuriger na te gaan hoe wetenschappelijk deze operatie verricht wordt.

Het marxisme waarmee de soc-femsters hun relatie hadden, was niet dat van Marx en Engels, want die zijn dood. Het was een marxisme van *levende* mannen (in crisis dus) en voornamelijk dat van de door de SUN hier in de mode gebrachte Althusser. Hoewel in deze theorie de staat en zijn ideologische apparaten hoogstens *relatief* autonoom zijn, behoort bij de praxis van de binnen die apparaten aktieven het gebruik van het scheldwoord 'ekonomisties'. Ieder die over de invloed van economische processen op het bewustzijn van de daarbij betrokkenen spreekt is 'ekonomisties'. En zo worden dan uitgeverij *de Bonte Was* en actiegroep de *Strijdijzers* nu ingedeeld bij de 'arbeidskracht-variant' van het feministies marxisme. ARBEIDSKRACHT-VARIANT!

OUDERWETS

Voor wie niet vanzelf begrijpt dat arbeidskrachtvarianten hopeloos ouderwets zijn, wordt dat nog eens uitgelegd: *'Ook het marxisme waar men (De Bonte Was dus) op terug valt is het oude marxisme van de beginjaren zeventig met haar (!) ekonomies determinisme: ekonomiese uitbuiting levert de verklaring van de vrouwenonderdrukking tout court. Mannen eigenen zich de meerwaarde toe van de arbeidskracht van vrouwen, een klassiek marxisties uitbuitingsbegrip. De socialisties-feministische theorie over de huishoudelijke arbeid wordt hierbij wel als aanvulling geaccepteerd, omdat zij het uitbuitingsmoment aangeeft buiten de sfeer van de in het marxisme traditionele werkplek buitenshuis.'*

Hier wordt de geschiedenis van de tweede golf even op de kop gezet. De Bonte Was zou zich jarenlang hebben beziggehouden met dogmatiese marxisme-beoefening, tot de fem-soc haar op de hoogte stelde van het bestaan van huishoudelijke arbeid!

Zo zit het dus niet, zoals de dames ook best weten. De belangrijkste stelling van het radikaal-feminisme rond 1970 was juist dat huishoudelijk werk, kinderopvoeding en seksualiteit *werk* zijn (zie bijvoorbeeld *Notes*

from the second year van 1970). Op dat inzicht zijn de Bonte Wasboeken over huwelijk, seksualiteit en moederschap gebaseerd, en de samenvatting is te vinden in *Vrouwenwerk* van 1975: 'onzichtbare verzorging' is een essentieel onderdeel van alle vrouwenwerk, of het nu binnenshuis of buitenshuis, voor één man of voor meer mannen, verricht wordt. Het 'marxisme' (liever gezegd: de histories-materialistische benadering) in *Geschiedenis van de vrouwentoekomst* diende niet om deze inzichten af te schaffen, maar om betere antwoorden te kunnen vinden op de vragen hoe het vroeger was en later zal worden. Radikaal-feministen hadden het bij de theorievorming betrekkelijk gemakkelijk, omdat zij - de banden met mannen verbroken hebbende - helemaal opnieuw konden beginnen met het zoeken naar de theorieën die het geschiktst waren om de ervaringen van vrouwen te verklaren. De vrouwen die in links mannenland wilden blijven, moesten rekening houden met concrete complexen van theorie en traditie. Hun oplossing is geweest om de theorievorming over vrouwen buitenshuis aan de mannen over te laten en alleen het terrein van de arbeid binnenshuis voor de feministische theorievorming op te eisen.

BIOLOGISME

Die *reproductie*-theorie is na het afscheid van het marxisme in een andere betekenis nog krachtiger opgebloeid. De reproductie van de arbeidskracht van mannen (Meulenbelts 'koesterende functie') is uit sinds de *LAT*-relatie in is - en nu is de reproductie tot een biologische functie geworden, tot de reproductie van de soort.

Deze denktrant treffen we regelmatig aan in de *Soc-fem-teksten*. Het duidelijkst zijn Selma Sevenhuysen en Petra de Vries in hun artikel *Vrouwenbeweging en moederschap* in *Soc-femteksten 4*, dat uitvoerig aandacht besteedt aan Adriëne Rich' *Uit vrouwen geboren*, en dat ook eindigt met een citaat uit haar slotakkoord: '*Als vrouwen opnieuw haar lichaam in bezit nemen zal dat een wezenlijker verandering betekenen dan wanneer arbeiders zich meester maken van de produktiemiddelen*'.

Juist dit soort citaten en het steeds vaker verschijnen van Rich op universitaire boekenlijsten hebben ons zodanig gealarmeerd dat wij 'Uit vrouwen geboren' maar eens zijn gaan bestuderen. Het resultaat daarvan is te vinden in de *Vrouwenkrant* van juni 1981: het was inderdaad veel erger dan we hadden kunnen denken. Het boek is een dichtertlijk pleidooi voor moederschap als basis van macht, erotiek en seksualiteit voor vrouwen, op nadrukkelijk irrationele basis, met verwijzingen naar oergodinnen, biologische potenties van iedere vezel van het vrouwenlichaam, vrouwelijke verbondenheid met de aarde, gekleurd door lijden en agressie, en besproeid met menstruatie- en ander bloed. Het griezeligste is dat de termen waarmee het fascisme vrouwen opriep om haar plaats in de natuurlijke orde in te nemen, alleen van die van Rich te onderscheiden zijn omdat ze minder expliciet seksueel zijn.

Helaas is Rich in het *Sara*-fonds geen op zichzelf staand geval. In *Dochter van Jeruzalem* en *Kinderen een keuze?* zijn dezelfde trends te vinden. Bovendien is in *Soc-femteksten 6* een artikel van Rich over 'gedwongen heteroseksualiteit' vertaald, waarin zij bepleit mannen uit te sluiten van de kinderopvoeding, om deze bron van erotiek en seksualiteit helemaal voor vrouwen te kunnen reserveren.

Over lijfpolitiek zegt Joyce Outshoorn verder: '*latere ontwikkelingen in de Nederlandse discussie feminisme-marxisme zijn vooral pogingen om bepaalde terreinen van vrouwenonderdrukking en dan met name lijfpolitieke aspecten, in de analyse te betrekken. Dit om te voorkomen dat de onderdrukking van vrouwen niet weer ondergeschikt wordt gemaakt aan de zgn. hoofdtegenstelling in de maatschappij. Want ondanks alle recente herformuleringen van het marxisme is het economiese-als-determinerend-in-laatste-instantie natuurlijk nog steeds de basispremissie, zo niet hét wezenlijke kenmerk. De meest interessante poging hiertoe is die van de Amerikaanse feministische antropologe Gayle Rubin met haar concept van het 'seks-geslachts-systeem'. Dit omschrijft zij als "Het geheel van regelingen waardoor een samenleving biologische seksualiteit omzet in produkten van menselijke activiteit, en waarbinnen de seksuele behoeften die daar het resultaat van zijn, worden bevredigd." Het is nog te vroeg om iets te zeggen over deze resultaten van deze innovatie in Nederland, maar het hanteren en uitwerken van haar concepten zal in ieder geval pogingen blokkeren alles van vrouwenonderdrukking maar weer te verklaren uit de produktieverhoudingen.*'

GENIAAL VAAG

Inderdaad, geen tweesnijdend mes, maar een cirkelzaag: lijfpolitiek en wetenschap bevorderd, en die ellendelingen met hun arbeidskrachtvariant de mond gesnoerd! De theorie van Rubin is verschenen met de titel *'De handel in vrouwen'* in *Soc-fem-teksten 4* en wordt gebracht als de theorie die Engels eigenlijk had willen schrijven. Uitgaande van twee axioma's van Levi-Strauss, namelijk dat mannen ooit universeel in vrouwen zijn gaan handelen en dat toen de cultuur ontstond, bouwt Rubin met behulp van een vleugje Freud, een snuifje Althusser en een hele hoop Lacan een systeem in elkaar, waarin vrouwen worden uitgewisseld, gedwongen tot heteroseksualiteit en dus beroofd van hun eigen seksualiteit.

Vrouwen als verhandelde *objekten* in plaats van als handelende subjecten aan het begin van de geschiedenis - een meer male-identified theorie is er niet te bedenken! En deze theorie heeft inderdaad het voordeel boven Rich dat hij niet expliciet irrationeel, en bovendien zeer ingewikkeld is. Er zijn immers twee manieren om sociale verbeteringen tegen te houden: de ene is openlijk reaktionair optreden, de andere is depolitisering van conflicten en het vernietigen van mogelijkheden om alternatieven zelfs maar te denken. De bij de sociaal-demokratiese strategie horende wetenschap volgt de politiek: eerst wordt er aangedrongen op nóg meer studie en nóg meer onderzoek, en als dat niet helpt wordt er gescholden en gelasterd. Luister wat Outshoorn zegt: *Tenslotte wijs ik nog even op de opvatting van het socialisme, het revolutionair socialisme, die door de Bonte Was wordt aangehangen. Histories gezien is het revolutionair socialisme geniaal vaag geweest over de stappen die moeten leiden naar de revolutie, men wist alleen dat die er komt. Deze wordt opgevat als een plotselinge kladderadatsch, waarbij eerdere schermutselingen als stakingen moeten dienen om de arbeiders de schellen van de ogen te doen vallen inzake het klassekarakter van de maatschappij. De strategie aangegeven in bijvoorbeeld 'Geschiedens van de vrouwentoekomst', vertoont dezelfde trekken en heeft dezelfde magere contouren: de kook-, seks- en baarstaking.'*

Anja Meulenbelt deed het in *Katijf 5* nog puntiger: *'Ik ben geen aanhangster van de gedachte dat de revolutie in één klap komt als we morgen allemaal staken.'*

EFFEKTIEF

Wat hadden wij gezegd in 'Geschiedenis van de vrouwentoekomst'? *'In laatste instantie berust de macht van vrouwen op hetzelfde als waar het de manschappij om begonnen is: dat vrouwen zoveel werk doen. Wie werkt, kan namelijk ook staken. Omdat het grootste deel van al het werk dat vrouwen doen onbetaald is, is de staking van het onbetaalde werk nog belangrijker dan die van betaald werk. De kook-, seks-, baar- en betaald-werk-staking is als strijdmiddel al een enkele keer door de vrouwenbeweging gebruikt, maar we zijn nog niet werkelijk begonnen de onbegrensde mogelijkheden ervan uit te proberen. We zullen moeten gaan leren hoe we ons zo kunnen organiseren, dat we deze machtsmiddelen zo effectief mogelijk kunnen gebruiken.'*

Niks te kladderadatschen dus maar uitproberen, organiseren, met de stakingsmogelijkheid als *middel*. En hoewel de soc-femvrouwen naar aanleiding van 'Geschiedenis van de vrouwentoekomst' in alle toonaarden geroepen hebben dat het onmogelijk is; dat vrouwen niet kunnen, willen en mogen staken (Outshoorn voor *Hoor Haar*: *'De kinderen worden er de dupe van'*.) is op 30 maart 1981 gebleken dat vrouwen het helemaal niet zo'n gek idee vonden. Honderdduizenden hebben gestaakt, en miljoenen hebben er over gedacht: er bleken zoveel vrouwen-netwerken te bestaan dat al die vrouwen, ondanks tegenwerking van de media, in drie weken op de hoogte gesteld konden worden. Dat was een goed begin, maar niemand dacht dat daarmee de revolutie was uitgebroken - behalve dan misschien de soc-femdames zelf, die in de hun ter beschikking staande media niets anders hebben gedaan dan de staking bagatelliseren of doodzwingen, in de hoop dat zij snel vergeten zou zijn en dat deze kleine stap voorwaarts weer ongedaan gemaakt kon worden.

LAF

De enige vrouwenorganisatie die trouwens de staking steeds nog blijft vermelden is de *NVB*. Dat is een lichtpuntje, maar niet genoeg. De mogelijkheid om nog eens iets dergelijks te organiseren moet op bredere schaal worden opgehouden. We kunnen niet de vrouwen die het meest rechtstreeks slachtoffer zijn van de crisis - thuiswerksters, job-sharers, buitenlandse vrouwen, vrijwilligsters, schoolverlaatsters, enzovoort - voor de strijd laten opdraaien. Als nu niet zeer veel middenklassevrouwen een duidelijke politieke keuze maken – voor de ontplooiing van ándere vrouwen - draaien we met ons allen de vernieling in. Hoe moeilijk het psychies ook is om je in een ideologies staatsapparaat overeind te houden, des te belangrijker is het om je samen met andere vrouwen tegen de ideologische (en sociale en psychologische) druk te blijven verzetten. De scheiding tussen arbeid en lijfpolitiek weerspiegelt de levenssituatie van de middenklassevrouw die werkt in een krachtige mannenorganisatie en die de zeggenschap over het terrein van de arbeid aan de mannen overlaat -in de hoop dat zij *haar* belangen mee zullen vertegenwoordigen, en die zichzelf ondertussen op de ‘privésfeer’ konsentreert, waarin zij hoopt haar seksuele vervulling te kunnen vinden, desnoods met haar kind. Als het niet zo erg was zou je het zielig kunnen noemen. Maar vrouwen hebben wel eerder uit zieligheid aan reactionaire stromingen meegedaan. Wij vormen de helft van de mensheid en lafheid maakt ons net zo gevaarlijk als mannen.

Dit artikel verscheen 13 januari 1982 in *De Groene Amsterdammer*, onder de titel: Het nieuwe feminisme gaat in positiekleding gehuld.

Vrouwenbeweging en fascisme

In de tijd dat we met het stuk over Adrienne Rich bezig waren, zagen we de film Donna van Yvonne Scholten. En we hoorden Joyce Lussu op die film vertellen dat grote delen van de Italiaanse vrouwenbeweging zich in de twintiger jaren soepel achter Mussolini geschaard hadden. Geschrokken stelden we vast dat we eigenlijk niets afwisten van de afloop van de eerste golf, behalve dan dat 'het na de kiesrechtstrijd allemaal afgelopen was'. We wisten wel dat een groot deel van de middenklassevrouwenbeweging zich entoesiast op de opvoeding van 'arbeidersvrouwen' tot goede moeders en huisvrouwen had gestort (zie *Geschiedenis van de vrouwentoekomst* hoofdstuk I), maar dat het zo erg was geweest had niemand ons ooit verteld. Noch bij Posthumus c.s. in *'Van moeder op dochter'*, noch in *'Vrouwen vooruit'* vind je iets over mogelijk fascistiese ontwikkelingen in de vrouwenbeweging. Zoeken dus: hoe zat dat in Nederland? En we stuitten op het encyclopedies werk *'De vrouw en en het vrouwenvraagstuk'*, onder redactie van Clara Wichmann en het echtpaar Werker-Beaujon, uit 1914 en 1918. 'Deze encyclopaedie, toentertijd een daad van betekenis, droeg veel bij tot verbetering van inzicht omtrent de verhouding van de vrouw en de maatschappij. Nog steeds is het een nuttig naslagwerk voor eenieder die zich histories van een bepaald onderdeel van het vrouwenvraagstuk op de hoogte wil stellen.' (Posthumus 143-144) Nou, dat wilden we dus. Op pagina 2 van de inleiding begon het: *'De raseigenschappen worden aldus vererfd zóó, dat een druppel Indianen- of Negerbloed in Arischen stam door geslachten heen merkbaar blijft, onverschillig of het van vaderlijke dan wel van moederlijke zijde kwam. Hoe sterk weet zich niet het Semitische type in een niet-Semitische familie te herhalen met de ras-orginaliteit, aan dezen semitischen stam eigen?'*

En op pagina 3: *'Zoude het bijv. natuurwetenschappelijk niet zeer wel aannemelijk zijn, dat een ras, stam of familie, waarin en bij mannen en bij vrouwen hetzij de manlijke eigenschappen, hetzij de vrouwelijke eigenschappen, zoodanig overwegend waren geworden, dat de andere sexe-eigenschappen in waarde waren te loor gegaan, schoon zij uiterlijk nog functioneerden, - zou het niet mogelijk zijn, dat bij zodanig ras, zoodanigen stam of familie eene seniliteit, die tot uitsterving moest lijden, kon zijn ingetreden?'*

En op pagina 5: *'Indien differentiatie tusschen de sexen aanwezig is, dan is dit vrouwenvraagstuk gelegen in den invloed dien de cumulatie der vrouwelijke eigenschappen op ras, stam, volk, familie oefent, zoodat wellicht het vraagstuk der toekomst is: door te dringen in de eigenschappen en wetten, die beheerschen de vererving der vrouwelijke, en misschien ook die der manlijke eigenschappen. Immers zoolang niet deze kernvraag wordt gesteld en opgelost, zal het onmogelijk zijn, anders dan uiterlijk door te dringen in het vraagstuk der volkskracht, der rassuperioriteit of -inferioriteit en der familie-seniliteit.'*

In beide delen van deze 'encyclopedie' kan je stukken vinden die duidelijk maken dat het vrouwenvraagstuk een vraagstuk is naar 'de kracht van de familie, stam, volk en ras' en dat ter versterking van die kracht het moederlijke wezen van de vrouw zich moet ontplooiën. Mevrouw Wijnaendts Francken-Dyserinck schrijft bv. een uitgewerkt plan voor de sociale dienstplicht van meisjes; bij voorkeur wil zij meisjes in hygiënische barakken ondergebracht zien, waar zij onder strenge tucht hun natuurlijke aard leren te ontplooiën ter 'Verhooging van de Volkskracht' (dl. 1, 664 vlgg.)

De geheel eigen aard van de vrouw krijgt haar 'wetenschappelijke grondslagen' in de artikelen van Dr. Martha Ulrich en prof. dr. C. Winkler, waarin je zowel de kriminele neigingen tijdens de menstruatie kunt tegenkomen, als de vaststelling dat de hele fysiologie en anatomie van de vrouw op het baren en zogen gemaakt is. Ook dat de vrouwelijke herse-

nen minder zijn dan de manlijke en dat we in de 'gyrus frontalis medius' de grondslagen van de emotionele psyche bij de vrouw kunnen vinden; en in een ander 'gyrus' de psychomotorische superioriteit bij de man.

Een nuttig naslagwerk, inderdaad, maar dan om in na te speuren hoe *anti*-feministies, anti-semities, racisties en nationalisties grote delen van de burgerlijke vrouwenbeweging waren. (Als je Posthumus c.s. leest als beschrijving van de *anti*-feministische vrouwenbeweging in Nederland, blijken al die stukken die je vroeger als 'gezeur' oversloeg, op zoek naar feministiese informatie, opeens van haar boek een 'nuttig naslagwerk' te maken.) Het grootste deel van de burgerlijke vrouwenbeweging in Duitslandverenigd in de BDF, Bund Deutscher Frauenvereine - was kort voor de *eerste* wereldoorlog al racisties en profofascisties, en is dat ook gebleven tot en met de onderhandelingen met de NDSAP van Hitler of ze vrouwen wel als gelijken wilden behandelen i.v.m. een te geven stemadvies aan de leden. Vanaf 1910 werden de radikaal-feministen met alle kracht door de BDF bestreden (Om iedere illusie te vermijden: de Duitse arbeidersbeweging - vakbonden en SDAP - was in die tijd militaristies en werd steeds anti-feministieser. Evenals hun Nederlandse broeders vonden de Duitse arbeiders dat vrouwen bij huis, haard en kinderen hoorden. En een heleboel vrouwen uit de arbeidersbeweging vonden dat ook. Denk maar aan 'onze eigen' Henriëtte Roland Holst met haar 'Moederdieren')

Opvallend is de absolute *vanzelfsprekendheid* waarmee in 'De vrouw en het vrouwenvraagstuk' over rassen, natuur, geaardheid en superioriteit geschreven wordt. Die *vanzelfsprekendheid* kon niets anders betekenen dan dat die onderwerpen 'het gesprek van de dag' waren, voor heel wat mensen. De verzamelnaam voor datgene wat 'het gesprek van de dag' was is 'Sociaal Darwinisme'; een toepassing van de evolutieleer van Darwin op de organisatie van menselijke samenlevingen, met als belangrijkste woordvoerder en schrijver de Duitser E. Haeckel, een zoöloog. Sociaal-demokraten, liberalen, konservatieven, vanuit allerlei politieke stromingen is entoesiast geprobeerd om met de leer van 'the survival of the fittest' (een term die door de filosoof Spencer aan een deel van Darwins theorie gekoppeld is) nationale en internationale spanningen te verklaren, en richtlijnen voor de toekomst te ontwikkelen. Met 'de natuurwet' als legitimatie werd geproklameerd dat 'het blanke ras beter, hoger ontwikkeld was dan het rode, zwarte of gele ras'; dat blanken terecht de zwarten eronder hielden omdat dat gehoorzamen aan 'de natuurwetten' was. Dat - omdat in de evolutieleer voortplanting en erfelijkheid centraal staan - vrouwen als belangrijkste taak hadden hun leven te konsentreren rond hun barings- en opvoedingsfunctie, ter verbetering van het ras. En dat het het allermooiste zou zijn als de 'beste' mannen zoveel mogelijk nakomelingen zouden verwekken en als 'slechte' mannen en vrouwen van de voortplanting buitengesloten zouden worden en een eventueel 'ongelukje' gedood zou worden. De mens was immers natuur en moest zich aan de natuurwetten houden. Ook oorlogen waren een 'natuurlijke' vorm van de strijd om het bestaan, en degenen die de oorlog verloren waren gewoon de zwaksten, dus op natuurlijke wijze voorbestemd ten onder te gaan.

Voor eens en voor altijd moeten we af van het idee dat Hitler ergens in de twintigerjaren zijn rassenleer zelf verzonnen heeft; zelfs zijn plan om de Joden uit te roeien en de 'legitimatie' die hij daarvoor aanvoerde - dat Joden zich op onnatuurlijke wijze, namelijk doordat ze altijd onderdrukt en vervolgd geweest waren, tot superioriteit dus inferioriteit ontwikkeld hadden - was al tientallen jaren in allerlei kringen populair. Hitlers 'politieke biologie' (een term die hij zelf hanteerde) die inhield dat de Germaanse rassuperioriteit zich overal levensruimte moest kunnen verschaffen, bestond al minstens dertig jaar in de hoofden van talloze west-Europese burgers.

Het 'Wij hebben het niet geweten', het kollektieve stilzwijgen is veel groter geweest dan wij ooit gedacht hebben. Het stilzwijgen van na de Tweede Wereldoorlog heeft echter nog gevaarlijker implicaties dan wij in de zestiger en zeventiger jaren konden vermoeden. Steeds meer blijkt nu dat ideologiën over de superioriteit van de man, en dan vooral van de blanke man, over de inferioriteit van vrouwen, van niet-blanken, van joden, niet alleen

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

ongewijzigd zijn blijven bestaan, maar dat de afgelopen tientallen jaren allerlei wetenschappers op zoek gebleven zijn naar de 'biologische grondslagen' van die vermeende superioriteit/inferioriteit. Het 'sociaal darwinisme' is nooit via iets als een brede maatschappelijke discussie voor 100 % verworpen; dus kan het nu, gedragen door de economische crisis waarin de westerse wereld zich bevindt, gewoon weer aan de oppervlakte verschijnen.

En waar zou het nu anders opbloeien dan in de Verenigde Staten – op zoek naar hun 'levensruimte'. Het heet nu alleen geen sociaal darwinisme maar 'sociobiologie'; een 'wetenschap' die zich bezig wil houden met het opsporen van de 'genetische grondslagen van sociaal gedrag' en zo wil proberen de sociale wetenschappen te biologiseren. Mensen zijn gewoon dieren - zeggen de sociobiologen - en worden dus gewoon via hun genetisch materiaal geprogrammeerd, net zoals mieren en waterhoentjes. In de genen - aldus Amerika's populairste sociobioloog E.O. Wilson - ligt de ontstaansgeschiedenis van de mens vast, inclusief de dominantie van mannen en de kinderverzorging van vrouwen, inclusief de strijd van mannen onderling om 'toegang tot de vrouwen' en inclusief - zo mogelijk - de overwinning van de 'beste' mannen. Bij mannen op de belangrijkste maatschappelijke plaatsen kan volgens sociobiologen het 'Social upward mobility gen' aangetroffen worden. En er zijn er ook die zich afvragen of kleurlingen misschien toch niet 'genetisch' tot inferioriteit geprogrammeerd zijn. Dat de basis van dit alles is dat het streven van vrouwen naar maatschappelijke gelijkheid met mannen door haar eigen genetisch materiaal tot onmogelijkheid bestempeld wordt is duidelijk; haar genetisch materiaal is immers afgestemd op het 'langdurig verzorgen van kinderen' plus dat vrouwen tot passiviteit geprogrammeerd zijn omdat ze maar 400 eieren in haar leven produceren, tegenover die miljoenen zaadcellen van mannen!

Het wordt allemaal nog een beetje voorzichtiger geformuleerd dan in de periode tot 1940, maar het staat er allemaal wel.

Bitter stelt Alice Schwartz, in Emma, juni 1981, vast dat delen van de Duitse pers zo entoesiast reageren op de sociobiologie. In Nederland hebben in de Volkskrant, Vrij Nederland en in De Nieuwe Linie besprekingen gestaan die uiteindelijk erop neerkomen dat wetenschappers niet gecensureerd mogen worden en dat ze vrij gelaten moeten worden om te veronderstellen wat zij willen en daarover te publiceren wat zij willen.

Zo'n eeuw geleden is de 'wetenschappelijke' beweging ter biologische legitimatie van uitbuiting en overheersing van vrouwen door mannen en van gekleurde mannen door witte mannen gestart. Rond de Tweede Wereldoorlog is het even stil geweest - maar nu zitten we er weer midden in.

Wij hopen dat vrouwen op hun scholen en op hun werk uitzoeken wat daar aan sociobiologie gedoceerd en onderzocht wordt, en dat zij in grote groepen daar alle vormen van acties tegen gaan ondernemen. Misschien dat de Leidse vrouwen het voortouw kunnen nemen, door het instituut van Buikhuisen met de grond gelijk te maken.

literatuur

Evelyn Reed, *Sexism and science*, New York/Toronto, 1978 (hierin een uitstekende kritiek op E.O. Wilson).

D. Gasman, *The scientific origins of National Socialism*, London/New York, 1971.

De vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk, onder redactie van Mr C.M.

Werker-Beaujon, Mr Clara Wichmann en Mr W.H.M. Werker. 2 dln. Elsevier 1914-1918

Van moeder op dochter, door W.H. Posthumus van der Goot e.a. (1948) Sun reprint 1977

R.J. Evans, *The feminist movement in Germany 1894-1933*. Sage London 1976

E.O. Wilson Sociobiology, *The new synthesis*. Cambridge, Massachusetts, and London, Engeland 1974. Harvard press

Darwin, a Norton critical edition, ed. by Ph. Appleman, New York 1979

Mannelijkheidswaan

Vrouwelijkheidswaan en mannelijkheidswaan zijn beide fascisties. Niet-radikale vrouwenbewegingen kunnen een broedplaats van vrouwelijkheidswaan zijn. De mannelijkheidswaan wordt voortgebracht door de broederschappen zelf, in een wisselwerking tussen verschillende groepen mannen. Hoe dat werkt merkten we bv. in het proces tegen de Amsterdamse Hells Angels, die een paar meisjes op een gruwelijke manier verkracht hadden: de president van de strafkamer van het gerechtshof, mr. Gerbrandy, een klein droog mannetje, ging 'ouwe-jongens-krentebrood' spelen met de Hells Angels ('Jullie moeten ook geen bier drinken, maar jenever'). Geschokt moesten Vrouwen-Tegen-Seksueel-Geweld-vrouwen op de publieke tribune vaststellen dat Gerbrandy zijn mannelijkheid versterkt wilde zien in zijn contact met mannen die wel seksueel geweld durven plegen. De gefascineerde aandacht van de pers voor vernielzuchtige 'jongeren' is een ander voorbeeld. Nooit hoor je iets over werkloze meisjes, tenzij ze zich met kracht de media inwringen, zoals bij de VPRO-uitzending over de arbeidsplicht voor 'jongeren'.

Vrij Nederland gebruikt een hele bijlage om duidelijk te maken dat voetbaltribunegriezels echt heel gewone aardige jongens zijn; dat jongens die met messen en fietskettingen elkaar proberen af te maken het eigenlijk niet kunnen helpen.

En het marxisties welzijnswerk kan er ook wat van. Elders in dit nummer hebben we uit de Groene Amsterdammer een fragment van Paul Willis 'Learning to labour'² overgenomen, een boek dat op allerlei universitaire en HBO-opleidingen gebruikt wordt. Dat fragment leek ons hoopvol, maar bij het lezen van het boek bleek dat Willis uiteindelijk een socialisties wetenschappelijke basis probeert te geven voor de verheerlijking van seksistiese en racistiese rotzakken.

De schrijver bestudeert een arbeidersjongensschool ergens in een Engelse industriestad en hij schenkt zijn aandacht uitsluitend aan de minderheid van die jongens, namelijk diegenen die zich aan de schoolcultuur onttrekken en een eigen subcultuur opbouwen met 'lol-maken', drinken, stelen, verkrachten, poten-rammen en 'Paki-bashing' (Pakistani in elkaar slaan). Deze jongens zien minachtend neer op de brave jongens die wel werken voor hun malle diploma's, en de schrijver kennelijk met hen.

Willis zegt (p. 180) dat het monopolie-kapitalisme, door het fabriekswerk steeds meer te standaardiseren en te automatiseren, steeds meer arbeiders produceert die geen 'beroepsidiotie', trots op hun werk en persoonlijke integratie in de werkactiviteit meer hebben. Volgens Willis zijn dat soort nieuwe arbeiders de meest 'advanced' van alle: 'instrumental, flexible, un-illusioned' 'sharp', 'unskilled but well-socialised' 'with fewer prejudices, blindnesses and limitations than any before' (kursief van ons; dit gaat dus over racistiese, seksistiese, gewelddadige 'ongeschoolde' jongens).

Het monopolie-kapitalisme komt, aldus Willis in een kontradiktie terecht: 'Their need for a more advanced (or less skilled and job bound) kind of worker also invites a worker without loyalty and motivation, one who is potential susceptible to *mass critical political perspectives*.' (kursief van ons) Eerder heeft hij ook al gesproken over de 'logical possibility of radicalness' (p.175)

De blindheid voor het verschil tussen links en rechts radikalisme die hieruit blijkt, vinden wij nog griezeliger dan de moederschapskultus van de soc-fem. Zou Willis werkelijk denken dat zijn seksistiese en racistiese arbeiders de revolutie zullen maken? Weet hij niet

² *Learning to labour, how working class kids get working class jobs*, door Paul E. Willis (1977) 7e druk 1981 Aldershot

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

dat het nationaal-socialisme niet alleen de naam van de arbeidersbeweging heeft overgenomen, maar ook de mannelijkheidskultus? Zou hij niet weten dat ook fascistiese bewegingen een 'mass critical political perspective' beweren te bieden?

Het kan hem kennelijk niets schelen. Hij verdient er zijn brood mee en hij is er apetrots op dat die rotjongens *hem* aardig vinden. Woorden schieten hier verder tekort.

Wie organiseert de volgende vrouwenstaking?

Over organisatievormen is in de loop van de jaren al heel wat afgepraat. Juist door vrouwen die in een mannenorganisatie zaten en bedenkelijk naar de autonome vrouwenbeweging keken; bestond die wel? Want die hadden immers geen duidelijk herkenbare mannelijke organisatievorm, met besturen, hiërarchieën, kontributies, ledenvergaderingen en een 'klupblad'? Ik zou er wel uitgaan, zeiden vakbondsvrouwen, rooie vrouwen, CPN-vrouwen, PSP-vrouwen, uit die vakbond en partij, maar waar moet ik dan *in*, want jullie hebben niets.

Dat de autonome vrouwenbeweging 'niets' aan organisatiemiddelen zou hebben, is natuurlijk onzin. Het is wel zo dat het gezeur van de autonome femsoc of socfem, of er geen organisatie moet komen, suggereert dat er niets is, maar dat komt dan waarschijnlijk doordat daar bijna uitsluitend links-mannenlandvrouwen inzitten, wier identifikatie met dat land hen parten speelt in hun waarnemingsvermogen.

Demonstraties kan je niet organiseren als er niet een organisatievorm is; een handtekeningactie ook niet; en bezettingen van abortusklinieken ook niet, de blokkade van het Binnenhof ook niet en - last but not least - een staking waar honderdduizenden vrouwen aan meedoen zeker niet.

De autonome vrouwenbeweging bestaat uit honderden autonome vrouwengroepen die ieder op eigen wijze bezig zijn hun eigen punten/belangenbehartiging te organiseren. Het organisatiemiddel waar al deze vrouwengroepen door verbonden zijn en wat door ieder van deze groepen gebruikt kan worden is *de telefoon*; een prachtig, ons door onpersoonlijke manschappelijke ontwikkelingen beschikbaar gesteld netwerk. Dat netwerk wordt gebruikt voor acties, demonstraties, bezettingen, blokkades en dat netwerk heeft het landelijk stakingskomitee gebruikt voor de staking; en het bleek dat duizenden vrouwen die elkaar *niet persoonlijk* kennen, met elkaar - via die telefoniese verbindingslijnen - in staat waren een staking te organiseren waaraan honderdduizenden andere vrouwen meegegaan hebben. We willen - in de hoop dat veel vrouwen aktiever van het telefoonnet als organisatiemiddel gebruik gaan maken - even op een rijtje zetten wat ons inziens elementair voor sukses/grote deelname is.

1. Een belangrijke voorwaarde is dat wat je wilt organiseren zodanig geformuleerd is dat het een algemene betekenis krijgt voor grote groepen vrouwen; dat wil zeggen dat de groepsidentiteit van de groep waarmee je het wilt organiseren op de achtergrond verdwijnt.
2. De aktiviteit moet zo nauwkeurig en eenduidig omschreven worden dat de vraag aan andere groepen of ze mee willen doen met ja of nee beantwoord kan worden. Dus niet: 'we willen binnenkort iets ingrijpends met het verkeer gaan doen', maar: 'we willen maandagochtend... mei om 10 uur met honderden kinderwagens het verkeersknooppunt Oudenrijn afsluiten in verband met ' (een Wij Vrouwen Eisen-idee)
3. Met het starten van de organisatie neem je de verplichting voor de publiciteit in de landelijke media op je.
4. Je verplicht je - als dat financieel mogelijk is - groepen die bijvoorbeeld meedoen aan de ondertekening van een bezwaarschrift het bezwaarschrift plus ondertekenaarsters plus eventuele vooruitgang of verdere plannen te melden.

Voordelen

FEMINIST 3, teksten Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot, Illustraties Annet Planten.
Amsterdam 1982, De Bonte Was

Via de telefoon kan alles heel snel. (Rooie vrouwen uit de PvdA-actie: plusminus een week; Vrouwenstaking plusminus 3 weken; bezwaarschrift Wet Gelijke behandeling: acht dagen)

Het is een democratis middel- iedere groep kan er gebruik van maken.

Alle schijn democratie van moeizame vergaderingen waarin uiteindelijk toch datgene beslist gaat worden wat de organisatoren willen, zoals in politieke partijen/vakbonden, kan achterwege blijven. Dat bespaart veel tijd, energie en reisgeld.

Het gevaar dat bij veel vrouwengroepen dreigt, namelijk dat er zóveel bezwaren worden opgeworpen dat er helemaal niets gebeurt, wordt omzeild.

Nadeel

Het telefoonnetwerk werkt alleen zolang er gebruik van gemaakt wordt. Het kent geen continuïteit zoals het lidmaatschap van een bond of partij. Telkens als een groep vrouwen mede namens andere vrouwengroepen iets wil organiseren moeten ze het hele 'apparaat' in werking stellen. Er zijn geen aktiepunten waarop bijvoorbeeld voor één jaar mandaat verleend wordt en waarop honderden vrouwengroepen zich in principe binden, om op te draven als dat nodig is.

Wij denken dat dergelijke organisaties een volgende stap moeten zijn en dat die organisaties vanuit sectoren van het betaalde en onbetaalde werk opgebouwd moeten worden. (de vrijwilligersbond, en toekomstige vrouwenvakbonden zijn voorbeelden).

Zet ze op!

